

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Збірник наукових праць

Видається з 1997 року

Випуск 31

Харків
«Право»
2016

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 8/1 від 25 травня 2016 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15928-4400ПР
від 02.11.2009 р.*

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 13.07.2015 р. № 747
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до переліку фахових видань України*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. — Х. : Право, 2016. — Вип. 31. — 278 с.

Засновники

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Видавець

Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. І. Борисов (головний редактор), В. С. Батиргарєєва (заст. головного редактора), П.-А. Альбрехт (Німеччина), К. Аплетон (Велика Британія), Ю. В. Баулін, Л. Бахмайер Вінтер (Іспанія), К. Віак (Польща), В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Л. М. Демидова, Л. В. Дорош, В. А. Журавель, В. Я. Настюк, Н. В. Нетеса, Б. М. Нургалієв (Казахстан), О. О. Пащенко, С. Райс (Сполучені Штати Америки), А. Х. Степанюк, В. П. Тихий, О. Тудор (Молдова), В. Ю. Шепітько, О. Г. Шило, І. С. Яковець

Науковий редактор *В. С. Батиргарєєва*
Відповідальна за випуск *Ю. О. Оберемко*

Адреса редакційної колегії: 61002, Харків, вул. Пушкінська, 49,
тел.: 715-62-08, 700-65-81

УДК 343.2.01

ПОЛІТИКА У СФЕРІ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНИХ НАУК

П. Л. Фріс, доктор юридичних наук, професор, завідувач навчально-наукової лабораторії дослідження політики у сфері боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України та ДВНЗ «Прикарпатський юридичний інститут імені Василя Стефаника», Заслужений діяч науки і техніки України

Постановка проблеми. Серед численних питань, пов'язаних із дослідженням комплексу кримінально-правових наук в останні роки виділилася проблема місця та ролі у цій системі наук під назвою «політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика». Слід зазначити, що тривалий час у зв'язку зі становленням в Україні цих наук зазначеному питанню практично не приділялось належної уваги. Таке становище спостерігається і в країнах колишнього СРСР. Лише окремі науковці приділяли йому увагу, не піддаючи, при цьому, глибинній розробці. Останнім часом у наукових працях низки зарубіжних авторів це отримало певну розробку, хоча продовжує залишатися далеко не вирішеним, незважаючи на його важливість для подальшої розробки теоретичних основ боротьби зі злочинністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання змісту та ролі політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики розглядалися у працях В. І. Борисова, Н. А. Гуторової, К. Б. Марисюка, Н. А. Савінової, Ю. А. Пономаренка, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна та інших вітчизняних науковців. Питання про місце зазначених наук у комплексі наукових знань розглядалося у працях зарубіжних авторів, зокрема, М. М. Бабаєва, І. А. Ісмаїлова, С. В. Іванова, Н. О. Лопашенко, П. М. Панченка, Ю. Є. Пудовочкина та ін.

Метою статті є визначення місця наук «політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика» у системі суспільних наук у цілому та юридичних наук зокрема.

Виклад основного матеріалу. Одразу хотілося б зазначити, що, на превеликий жаль, на відміну від інших країн колишнього СРСР, в Україні розвиток теорії зазначених видів політики відбувся лише останніми десятиріччями. Мало того, у 90-ті рр. ХХ ст. в Україні взагалі питання про існування політики у сфері боротьби зі злочинністю (кримінальної, кримінально-правової) було дискусійним [1, с. 29–31]. Тривалий час залишалося дискусійним і питання щодо визначення того напрямку внутрішньої політики держави, який спрямований на боротьбу зі злочинністю. Низка науковців традиційно позначали її як кримінальну політику. Інші використовували терміни «антикриміногенна політика» [2, с. 832], «політика держави у сфері протидії злочинності» [3, с. 16] та інші визначення.

Серед українських науковців висловлюються також погляди щодо недоречності використання для визначення цього виду політики держави терміна «боротьба» і пропонується використання інших термінів, як-от: «протидія», «запобігання» та ін. При цьому така позиція обґрунтовується тим, що у будь-якій боротьбі повинен бути переможець і переможений, об'єктивна реальність свідчить про те, що перемогти злочинність як соціальне явище у цілому неможливо [4, с. 319–322]. Залишаючись на позиціях тих, хто продовжує використовувати термін «боротьба», зазначимо, що саме він визначає активну, цілеспрямовану, науково обґрунтовану діяльність держави, спрямовану на подолання злочинності як негативного соціального явища. Саме термін «боротьба» підкреслює активність цієї діяльності, тоді як інші визначення цього не роблять. До того

ж, Новий тлумачний словник української мови визначає зміст цього терміна, як: «2. Активне противенство, зіткнення між протилежними соціальними групами, станами, протилежними станами, течіями в суспільстві і т. ін., протистояння. 3. Діяльність, що має на меті подолати або знищити кого-, що-небудь» [5, с. 175]. Саме подолання, знищення злочинності було, є і залишається основним завданням цього виду політики. І нехай воно є недосяжним, однак і сьогодні, і в найближчій перспективі воно таким залишиться.

Протягом тривалого часу ми визначаємо цей вид політики як політику у сфері боротьби зі злочинністю, що і буде використовуватись у подальшому. При цьому політика у сфері боротьби зі злочинністю розуміється як вироблена Українською державою генеральна лінія, що визначає основні напрями, цілі і засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики їх застосування, а також розробку й реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинам [6, с. 12].

За останні роки було сформовано і поняття кримінально-правової політики, визначено її предмет, завдання, напрями, методи та інші питання, що входять до сфери її «інтересів», накопичений значний аналітичний матеріал¹, розроблена її доктрина [7].

Усе це вимагає у теперішній час визначитися із місцем політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики у зв'язці «соціальні науки – юридичні науки – наука політики у сфері боротьби зі злочинністю – наука кримінально-правової політики», дати відповідь на запитання: «Чи є кримінально-правова політика самостійною наукою, чи являє вона складовий елемент науки кримінального права?»

Однак спочатку необхідно визначитися із підходами до розуміння змісту як політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому, так і кримінально-правової політики як її системоутворюючого елемента.

Видатний німецький вчений Ф. фон Ліст у своїй класичній праці «Завдання кримінальної політики» розглядав її як самостійну

¹ Див. роботи В. І. Борисова, К. Б. Марисюка, А. А. Мітрофанова, Н. А. Савінової, В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, П. Л. Фріс та ін.

гілку науки кримінального права, що «може бути протиставлена кримінальному праву у тісному змісті, з одного боку, і кримінальній біології, а також кримінальній соціології – із другого боку». У зв'язку із цим він визначав кримінальну політику як «сукупність підстав, що спираються на наукове дослідження причин злочинності і дії, що вироблені покаранням, – підстави, погодившись з якими держава за допомогою покарання і споріднених йому інститутів повинна боротися зі злочинністю» [8, с. 7]. Як бачимо, вчений розумів «кримінальну політику» скоріше за все як те, що ми сьогодні позначаємо як «політику у сфері боротьби зі злочинністю», оскільки включав до неї не лише кримінально-правові заходи боротьби, а й «споріднені інститути». Тим не менше, для аналізу поставленого питання важливим для нас є не стільки оцінка Ф. фон Лістом змісту цієї політики, скільки визначення її як самостійної гілки науки кримінального права, тобто включення її до предмета кримінально-правової науки.

Засновник вітчизняної науки кримінальної політики, видатний український вчений М. П. Чубинський розглядав її виключно як складовий елемент кримінально-правової науки, досліджуючи її співвідношення з етіологією права, догматикою, соціологією, антропологією та іншими науками [9, с. 1–2].

Характеризуючи на початку ХХ ст. науку кримінальної політики, видатний російський учений С. К. Гогель зазначав, що, незважаючи на те, що погляди щодо її змісту та завдань на той час ще не повністю були вироблені, однак за загальною оцінкою вона є прикладною до догми кримінального права. При цьому він категорично заперечував проти такого підходу, оскільки він «заснований на неправильному погляді на завдання і зміст основної науки. Як таку основну науку жодним чином не може бути визнано догму кримінального права, що і сама є ні чим іншим, як прикладною наукою – систематизацією одного з видів боротьби зі злочинністю – репресії» [10, с. 3]. Аналізуючи місце кримінальної політики, яку, до речі, він також розумів її скоріше як політику у сфері боротьби зі злочинністю, автор відзначав, що вимога визнання «політики» як самостійної науки взагалі була притаманна німецькій науці державного управління останньої чверті ХІХ ст. С. К. Гогель у зв'язку із цим аналі-

зував праці В. І. Сергєєвича «Завдання та метод державних наук» (1871), Фріца ван Калькера «Політика як наука» (1898) та, за його словами, «одного з найвидатніших захисників політики як науки» Ф. фон Гольцендорфа, автора книги «Основи політики» (1877). Він погоджувався з позицією останнього, який зазначав, що предметом науки політики має бути вивчення реалізації державних цілей, і підкреслював, що «черпаючи дані з основної науки, політика повинна бути путівником і наставником реальної політики в усіх її галузях».

При цьому С. К. Гогель відмічав: «Догма кримінального права, що вся побудована за системою цивільного права, – спадщина не явища, а лише юридичні форми цих явищ, забувають тому про дійсне життя, виявляється неспроможною для висвітлення існуючої злочинності, її причин, звичайно, і заходів боротьби зі злочинністю. Зрозуміла тому потреба і тут в якійсь новій науці. Але чи може ця нова наука з'явитися як додаткова до догми, з одного боку, і як верховний показник у справі боротьби зі злочинністю – з другого, як цього вимагають багато сучасних вчених?» [10, с. 4]. Даючи негативні відповіді на обидва поставлені запитання автор у подальшому тим не менше визнавав за кримінальною політикою право здійснювати вплив на визначення шляхів і методів кримінально-правової боротьби зі злочинністю (застосування репресії) як основне завдання науки кримінальної політики.

А. А. Піонтковський, аналізуючи питання, яке розглядається, висловлював думку, що кримінально-правова політика (кримінальна політика), є галуззю кримінального права, а не самостійною наукою [11, с. 11]. Однак при цьому він виходив із того, що «перетворення кримінальної політики пролетарської держави у науку є важливим завданням сучасної марксистської теорії кримінального права. Без теоретичної розробки кримінальної політики пролетарської держави в наш час не можна вести мову про марксистську теорію кримінального права» [12, с. 6–7].

Радянські вчені-криміналісти, розглядаючи питання кримінальної політики у другій чверті ХХ ст., концентрували свою увагу не на розкритті її місця в системі наук, а на механізмі її впливу на чинне кримінальне законодавство. При цьому вони, використовую-

чи термін «кримінальна політика», фактично мали на увазі те, що ми сьогодні позначаємо як «кримінально-правова політика», відділяючи її від науки кримінального права. Вони вважали, що її завданням є визначення шляхів вдосконалення кримінального законодавства як основного інструменту боротьби зі злочинністю [13; 14]. Так, зокрема, О. Я. Естрін зазначав, що «основні питання кримінальної політики – питання про цілі кримінальної репресії, питання про критерії та методи визначення роду і міри репресії кожному конкретному засудженому...» [14, с. 3]. Убачається, що автор виводить кримінальну політику (а точніше, кримінально-правову політику) за межі науки кримінального права, розглядаючи її як самостійний науковий напрям.

У подальшому, у зв'язку з фактичним припиненням дослідження як проблем політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому, так і проблем кримінально-правової політики зокрема, що було викликано відомими історичними процесами, питання, що аналізуються, в науковій літературі не розглядалися. Лише наприкінці 50-х рр. ХХ ст. вони знов стають предметом дослідження вчених.

Так, М. О. Беляєв розглядав кримінальну політику як політику у сфері боротьби зі злочинністю, як самостійну діяльність держави, що «спрямована на боротьбу з суспільно небезпечними діяннями...», не отожднюючи її із кримінально-правовою наукою [15, с. 118–119].

О. А. Герцензон, схиляючись до розуміння кримінальної політики як політики у сфері боротьби зі злочинністю, включав до її обсягу не лише спеціальні заходи (кримінально-правові, кримінально-процесуальні (по-новому кримінальні процесуальні), кримінологічні, виправно-трудова (по-новому – кримінально-виконавчі), криміналістичні), а й заходи суто соціального характеру (економічні, ідеологічні, медичні тощо) [16, с. 179].

П. С. Дагель, який стояв практично на тих сам позиціях, що і О. А. Герцензон, писав: «радянська кримінальна політика – це політика КППС і Радянської держави у сфері боротьби зі злочинністю. Вона визначає основні напрями, цілі та засоби боротьби зі злочинністю і відбивається в партійних документах, нормах радянського права та діяльності державних органів, громадських

організацій і всіх трудящих, спеціально спрямованої на цю боротьбу» [17, с. 16].

В. А. Владимиров і Ю. І. Ляпунов відзначали, що «в аспекті свого об'єктивного прояву у соціальній та правовій дійсності кримінальна політика повинна розглядатися і як реальне втілення директивно-керівних ідей, установок і вимог ... у змісті і функціях кримінального, кримінально-процесуального та виправно-трудоного законодавства, в системі, силах і засобах органів кримінальної юстиції, а також у застосовуваних ними стратегії, тактиці, методах і професійно-технічних засобах і прийомах боротьби зі злочинністю» [18, с. 7].

Подібної точки зору дотримувалися і низка інших дослідників, які фактично виводили кримінально-правову політику (політику у сфері боротьби зі злочинністю) із правової сфери¹.

Однак В. М. Кудрявцев розглядав кримінальну політику виключно як кримінально-правову політику, визначаючи, що «під кримінальною політикою розуміється тільки та частина державної політики в галузі боротьби зі злочинністю, яка здійснюється засобами і методами кримінального права» [19, с. 16].

Подібної точки зору дотримуються і зарубіжні науковці. Так, польський дослідник Я. Пискорський виносить кримінальну політику (політику у сфері боротьби зі злочинністю) за межі відповідних галузей права і зазначає, що «політика – це будь-яка діяльність, що пов'язана із реалізацією влади», а кримінальна політика – «це політика (кримінальна. – П. Ф.) у галузі створення права, що охоплює як процеси криміналізації та декриміналізації, так і норми (кримінального. – П. Ф.) процесу та виконання (покарань. – П. Ф.)» [20, с. 17, 19].

І. А. Ісмаїлов взагалі виносить кримінальну політику (політику у сфері боротьби зі злочинністю) за межі наук правового циклу і розглядає її як кримінальну політологію, частину політичних наук. Він, зокрема, зазначає, що здійснений аналіз «дозволяє дійти висновку про наявність і необхідність організаційного оформлення в самостійну наукову галузь суспільствознавства кримінальної політоло-

¹ Див. праці М. І. Загородникова, М. О. Стручкова, Л. Д. Гаухмана, П. М. Панченка, О. І. Коробєєва, О. В. Усса, Ю. В. Голика, С. С. Босхолова та ін.

гії як науки, покликаної вивчати властивості, зв'язки і відносини кримінальної політики як єдиної системи, і надавати: а) відповідним органам інформацію, здатну служити основою для прийняття рішень про організацію, оптимальний режим функціонування та вдосконалення системи впливу на злочинність на певні періоди часу і на перспективу; б) галузевим наукам, що обслуговують окремі підсистеми боротьби зі злочинністю, інформацію, яка орієнтує їх про загальні завдання, стан, тенденції розвитку, принципах системи боротьби зі злочинністю як цілісності» [21, с. 128].

На відміну від останнього вченого, П. М. Панченко вважав, що кримінальна політика (політика у сфері боротьби зі злочинністю) належить до науки правового управління, будучи її частиною [22, с. 128–129].

Зважаючи на відсутність у науці єдиного розуміння змісту кримінальної політики, належності її до тієї чи іншої сфери наукового пізнання, Г. М. Мінковський зазначив: «як би не іменувалися напрями діяльності держави і суспільства, пов'язані з боротьбою зі злочинністю, йдеться про найважливішу складову частину внутрішньої політики, що забезпечує ефективне функціонування економічної, ідеологічної та соціальної політики» [23, с. 7].

Здійснений аналіз підходів до розуміння змісту політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики виявив, що мало хто з науковців розглядав питання про існування науки політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики, а також її місце у системі соціальних наук.

Окрім П. М. Панченка та І. А. Ісмаїлова, позиції яких датуються 80-ми рр. ХХ ст., останнім часом з цього питання конкретно висловилися лише Н. О. Лопашенко, М. М. Бабаєв та Ю. Є. Пудовочкін.

Н. О. Лопашенко стверджує, що «на сьогоднішній день кримінальна політика (кримінально-правова політика. – *П. Ф.*) як самостійна галузь наукового знання, в межах кримінального права повністю склалась (розрядка наша. – *П. Ф.*)» [24, с. 7].

М. М. Бабаєв та Ю. Є. Пудовочкін, аналізуючи питання стосовно політики у сфері боротьби зі злочинністю, висловлюють точку зору про існування самостійної науки кримінальної політики (політики у сфері боротьби зі злочинністю) [25, с. 7–8].

Однак слід зазначити, що далеко не всі науковці, які аналізували питання про наукову самостійність політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики, підтримують цю точку зору. Так, С. В. Іванов, зокрема, зазначає: «Кримінальна політика як галузь наукового знання, предметом дослідження якої виступає однойменний напрям державної діяльності, у вітчизняній (мається на увазі російській. – П. Ф.) юридичній доктрині практично не сформувалася» [26, с. 8]. Таку ж позицію займає й В. С. Устїнов [27, с. 393]. Правда, задля справедливості слід зазначити, що висловлена останніми точка зору належить до 2003–2006 рр., а позиції тих, хто відстоює самостійність наук, що розглядаються, сформовані останнім часом.

В українській кримінально-правовій теорії поняття «політика у сфері боротьби зі злочинністю» і «кримінально-правова політика» розглядаються як окремі феномени, і фактично не існує суперечностей стосовно розуміння змісту цих понять. Підхід до розуміння політики у сфері боротьби зі злочинністю був висловлений вище. Кримінально-правова політика визначається як системоутворюючий елемент політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, що розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, виробляє засоби їх досягнення і відбивається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правових норм, постановках Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з питань застосування спеціалізованими судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з приводу неоднакового застосування норм матеріального права (складові кримінально-правової політики) [28, с. 60]. При цьому питання про наукову приналежність кримінально-правової політики в українській науковій літературі не обговорювався.

Убачається, що в національній науці теж потрібно визначитись з оцінкою місця політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики у системі наук.

Для того щоб підійти до відповіді на поставлене запитання, доцільно, у першу чергу, проаналізувати підходи до розуміння феномену «наука» з позицій філософії і соціології. Загальновідомо, що наука являє собою надзвичайно важливу сферу людської діяльності, яка покликана виробляти і теоретично систематизувати знання про об'єктивну дійсність.

Загальноприйнято виділяти три основні аспекти розуміння змісту поняття «наука»:

- 1) наука як різновид діяльності;
- 2) наука як відповідна система знань;
- 3) наука як соціальний інститут.

Перший аспект є розумінням науки як впорядкованої системи знань про природу та суспільство, оцінку, характеристику процесів розвитку. Наука вивчає їх як відповідні об'єкти, що виникають, існують, функціонують та розвиваються за власними законами. Наука вивчає світ у його об'єктивному вимірі, а не у людській свідомості.

Другий аспект – системність наукового пізнання, є відповідною системою знань, впорядкованих згідно із тими чи іншими обраними критеріями, в основі яких перебувають теоретичні засади, що й об'єднують знання в цілісну органічну систему. Наука є дисциплінарно організованою системою, що складається з різноманітних галузей знання. Будь-яка з цих галузей, будучи самостійною, тим не менше, перебуває у зв'язку і взаємодії з усіма іншими, утворюючи у сукупності та єдності систему наук. Ця система є складною і самодостатньою. Для неї є характерним внутрішній розвиток, без якого вона стає мертвою, що, у тому числі, забезпечується за рахунок розвитку її складових – галузевих наук. Цей розвиток призводить до появи нових галузей знань як систем і підсистем із відповідними інтегративними зв'язками. Одночасно існують науки, що використовують у своєму арсеналі теоретичні засади, методи, які належать до конкретних галузей науки. У цьому випадку слід вести мову про міжгалузеву науку.

Третій аспект – соціальний. Як соціальний інститут наука являє собою відповідну сукупність учених і наукових колективів, що представляють різні за своїми теоретичними позиціями наукові

школи, традиції, парадигми, дослідницькі програми, теорії, галузі науки, які не просто різні, а часто протилежні за своїми поглядами та цінностями.

Виходячи зі сфери знань, здійснюється диференціація науки – на першому рівні система знань поділяється на природні науки і гуманітарні науки. У подальшому ця диференціація поглиблюється у кожній із зазначених сфер. По мірі накопичення знань з будь-якої науки виділяються більш вузькі, приватні галузі, що згодом виокремлюються у самостійні науки, розширюючи і поглиблюючи диференціацію. Внутрішня будова будь-якої науки має власну структуру, що включає в себе: філософсько-складові основи, відповідну існуючу «картину» явища, бачення її ідеального вигляду, аргументовані шляхи досягнення ідеалу.

Важливою характерологічною ознакою науки є наявність наукової теорії, що передуює виникненню науки. Теорія – це найвища форма пізнання, найвищий рівень синтезу наукових знань про відповідне явище. Теорія будується на конкретних знаннях, наповнена конкретним змістом.

Будь-яка наука має власний предмет, який за своїм змістом не співпадає з предметами інших наук.

Оцінюючи сучасний стан науки, слід зазначити, що вона є суворо структурованою і внутрішньо організованою. Її утворюють різні галузі знань, які, будучи повністю самостійними, тим не менш, взаємодіють між собою, утворюючи у цілому те, що ми визначаємо як систему наук. Система наук за своєю природою є надзвичайно складним явищем, що перебуває у постійному розвитку, викликає появу нових галузей знань і, як наслідок, появу нових галузей науки, які, у свою чергу, вступають в інтегративні зв'язки з існуючими науками, розвиваючи тим самим усю систему наук. Цей процес є постійним.

Сучасна юридична наука, у цілому, може бути визначена як сукупність знань про право. При цьому предмет кожної із наук, що входять до родового поняття «юридична наука», різняться один від одного. С. С. Алексєєв вважає, що предмет юридичної науки може бути розглянутий у двох площинах: а) із позиції правового регулювання, що утворює право як систему юридичних норм, та б) із

точки зору змісту правового регулювання. При цьому у першій він включає суспільні відносини як предмет правового регулювання; нормативні юридичні акти, правовідносини, індивідуальні акти, правосвідомість та правову культуру; формування та дію права, ефективність правових норм. У другій – закономірності права, догму права, техніку юриспруденції [29, с. 17–33].

Систему юридичної науки, як відомо, утворюють загальнотеоретичні науки, галузеві науки, міжгалузеві науки, науки міжнародного права, наука порівняльного права та прикладні юридичні науки.

Різні елементи науки (загальнотеоретичні, галузеві, міжгалузеві та інші науки) не являють собою «річ у собі», активно взаємодіють, доповнюючи і розвиваючи одна одну. Це приводить до появи новітніх наук, що виникають у зв'язку із розвитком суспільних відносин, на рівні нових галузей знань або викристалізуються завдяки накопиченню знань про відповідне явище.

Таким чином, вихідними моментами для визначення тієї чи іншої галузевої науки як самостійної слід вважати:

- наявність власної сфери об'єктивної дійсності, щодо якої здійснюється аналіз (предмета науки);
- наявність розробленої теорії;
- наявність власної внутрішньої структури;

До цього переліку вбачається необхідним додати ще одну характерологічну ознаку – наявність у навчальних планах закладів вищої освіти навчальної дисципліни, відповідного курсу, присвяченого конкретній науці.

Визначивши основні характерологічні ознаки науки, спробуємо проаналізувати їх наявність (або відсутність) у політиці у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правовій політиці. Проте перед спробою здійснення такого аналізу доцільно стисло зупинитися й на визначенні змісту феномену «політика», який є фундаментальним для аналізованих видів діяльності.

Політика являє собою надзвичайно складну сферу суспільних відносин, оскільки до її основних завдань належить управління суспільством. При цьому таке управління повинно здійснюватися з урахуванням суспільних інтересів різних соціальних груп, що

часто є взаємовиключними. Цим терміном сьогодні позначають різні види керівництва та впливу, що здійснюються відносно відповідних суспільних явищ, суспільних відносин чи відповідних регіонів (територій) або здійснюється відповідними структурами чи службовими особами (наприклад, президентом країни) і т. ін. Отже, політика є сферою діяльності, що пов'язана із розподілом і здійсненням влади як усередині держави, так і в міждержавних відносинах, та реалізується здійснюється в інтересах суспільства (в демократичних країнах), відповідної соціальної групи, що перебуває при владі, натовпу (при охлократії), окремої особи (у тоталітарних країнах). Метою політики є регулювання відносин між великими соціальними групами, що засновується на законах, які спираються на політичну владу. Звичайно, в демократичних країнах метою політики є досягнення безпеки суспільства.

Політика являє собою особливу, відмінну від інших, державно-владну сферу суспільного життя, що у цій же сфері й реалізується.

У зв'язку із цим часто політику визначають як:

- формулювання завдань у сфері державного управління та розробки курсу, на базі якого приймаються державницькі рішення та визначаються заходи з їх реалізації;
- мистецтво управління державою та ін.

Як наука політика вивчає умови та способи здійснення цілей держави. Як мистецтво – пристосування до цих цілей і користування способами для досягнення цілей держави.

Виходячи із висловлених базових позицій, спробуємо визначитись із існуванням самостійних наук «політика у сфері боротьби зі злочинністю» та «кримінально-правова політика».

Для цього дамо відповіді на низку питань:

1. Чи має політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика власну сферу об'єктивної дійсності, щодо якої здійснюється управління?

Убачається, що на це питання можна дати виключно позитивну відповідь. Як наука політика у сфері боротьби зі злочинністю вивчає умови та способи досягнення цілей держави, пов'язаних з охороною найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів членів суспільства, реалізацією принципу невідворотності покарання, вико-

нанням покарання та ресоціалізацією засуджених, запобіганням злочинам, зниженням рівня злочинності в країні, досягненням позитивних змін у її структурі та ін.

Кримінально-правова політика вивчає можливості, розробляє механізми вирішення питання охорони найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів виключно за допомогою кримінального права.

За схемою, запропонованою А. А. Алексєєвим, політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика перебувають у першій площині, що характеризує предмет юридичної науки [29, с. 38].

Предмет політики у сфері боротьби зі злочинністю становлять:

- основні принципи впливу на злочинність;
- визначення основних методів здійснення цього впливу;
- координація (узгодження) методів впливу на злочинність між складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю;
- визначення найбільш ефективних заходів впливу на злочинність;
- оптимізація діяльності органів кримінальної юстиції, суду, органів та установ, що здійснюють діяльність з запобігання злочинам; законодавча координація їх діяльності.

Предмет кримінально-правової політики становлять:

- основні принципи кримінально-правового впливу на злочинність;
- установлення кола суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинними (криміналізація), і виключення тих або інших діянь із числа злочинів (декриміналізація);
- установлення характеру караності суспільно небезпечних діянь (пеналізація і депеналізація), умов звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання, зниження покарання нижче межі, передбаченої нормою кримінального закону, або заміна тяжких його видів менш тяжкими;
- визначення альтернативних покаранню заходів кримінального характеру (замінюючих заходів), а також заходів, що застосовуються разом із покаранням (підкріплюючих заходів);
- тлумачення законодавства в галузі боротьби зі злочинністю з метою з'ясування й роз'яснення його точного значення;

- діяльність правоохоронних органів щодо застосування норм й інститутів кримінального закону, з'ясування їх ефективності;
- визначення шляхів підвищення ефективності впливу кримінально-правових заходів на правосвідомість населення (правове виховання).

Як наочно видно, предмет кримінально-правової політики за своїм змістом не співпадає з предметом науки кримінального права, який визначається як кримінальне законодавство та практика його застосування [30, с. 23].

Ще Ф. фон Ліст, визначаючи місце кримінально-правової політики у системі наук, зазначав: «Кримінальна політика (кримінально-правова політика. – П. Ф.) означає систематичне зібрання тих основних положень, відповідно до яких держава повинна вести боротьбу зі злочинністю при посередництві покарання і суміжних йому встановлень» [8, с. 7]. І далі: «До науки кримінального права відповідно до змісту цього вислову входить у будь-якому випадку тільки правовий розгляд злочину і покарання» [8, с. 8]. Таким чином, політика вивчає об'єктивні потреби держави, тоді як законодавство розробляє нормативний механізм задоволення цих потреб.

У зв'язку із цим позиція Н. О. Лопашенко, яка була наведена вище, не може бути сприйнятою. Кримінально-правова політика сформувалася як самостійна галузь науки в системі наук кримінально-правового циклу.

2. Чи розроблена на сьогодні цілісна теорія політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики? За останні десятиріччя в Україні і в інших країнах – республіках колишнього СРСР здійснено низку досліджень, спрямованих на розробку як політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому, так і кримінально-правової політики зокрема. Однак, якщо бути абсолютно об'єктивним, то слід зазначити, що у своїй більшості дослідники зосереджували увагу скоріше на кримінально-правовій політиці, ніж на політиці у сфері боротьби зі злочинністю у цілому. При цьому перша досліджувалася як загалом, так і в розрізі окремих її напрямів. Дослідженню було піддано окремі її елементи – завдання, напрями, методи та ін. Накопичений теоретичний матеріал дозволив підійти до розробки доктрини кримінально-

правової політики, що, без сумніву, є вінцем наукового пошуку. Усе це дає підстави стверджувати, що в нашій країні створена теорія кримінально-правової політики як самостійний науково обґрунтований напрям. Висловлена точка зору жодним чином не містить ствердження про закінчення теоретичних пошуків. Як і у будь-якій науці немає межі для дослідження. Особливо це торкається суспільних наук, які залежні від соціуму, що перебуває у постійному розвитку та видозміні. На жаль, цього не можна сказати відносно політики у сфері боротьби зі злочинністю у цілому, яка потребує продовження наукового пошуку, розробку власної теорії та доктрини.

3. Чи притаманні наукам, що аналізуються, власні внутрішні структури? Відповідь на це питання повинна бути ствердна, що вже розглядалось вище. Як науці політиці у сфері боротьби зі злочинністю, так і науці кримінально-правовій політиці притаманні власні внутрішні структури, які включають в себе: задачі цих видів політики, їх джерела, типи, принципи, історію розвитку, методи здійснення, ефективність, бачення законодавчих ініціатив у галузі боротьби зі злочинністю як у цілому, так і кримінально-правовими методами.

4. І останнє питання – чи передбачені в навчальних планах вищих закладів освіти відповідні навчальні дисципліни? Перші курси кримінальної політики викладались в навчальних закладах Російської імперії ще на початку ХХ ст. Буремні події, пов'язані із жовтневим переворотом 1917 р., відомими подальшими процесами тоталітаризації політичного режиму в СРСР, що призвели до монополії спочатку однієї людини, а у подальшому – невеликої групи людей на право формування будь-якої політики, у т. ч. у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової, зокрема, призупинили як теоретичну розробку цих видів політики, так і виключили можливість їх викладання у вищих навчальних закладах.

Лише з середини 80-х рр. ХХ ст. в Академії МВС СРСР була створена профільна кафедра і почав викладатися курс соціології кримінального права. У 1979 р. ця кафедра була реорганізована у кафедру кримінальної політики, яку очолив професор Г. М. Мінковський.

В Україні з кінця 80-х рр. ХХ ст. курс кримінальної політики викладався у Київській вищій школі МВС СРСР проф. П. П. Михайленко. Окремими темами та курсами політика у сфері боротьби зі злочинністю викладається у низці вищих навчальних закладів як України, так і країн пострадянського простору. В Юридичному інституті Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника для студентів, що готуються за освітньою програмою «Спеціаліст» викладається курс «Політика у сфері боротьби зі злочинністю». Для студентів, що проходять навчання за освітньою програмою «Магістр», викладаються курси «Кримінально-правова політика в системі політики у сфері боротьби зі злочинністю», «Кримінальна процесуальна політика», «Кримінально-виконавча політика» та «Кримінологічна політика».

Здійснений вище аналіз дає підстави для таких висновків:

1. Політика у сфері боротьби зі злочинністю є міжгалузевою (юридико-політичною) наукою, що вивчає потреби держави у сфері боротьби зі злочинністю та розробляє пропозиції для формування законодавчих механізмів задоволення цих потреб.

2. Кримінально-правова політика є галузевою наукою кримінально-правового циклу, що вивчає потреби держави у сфері охорони найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів особи засобами кримінально-правового впливу за допомогою притаманних їй методів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації, розробляє пропозиції щодо законодавчого забезпечення задоволення цих потреб.

3. На сьогодні в Україні розроблені основні теоретичні підходи до розуміння змісту науки політики у сфері боротьби зі злочинністю та створені умови для розробки її доктрин і законодавчої концепції її реалізації.

4. Теорія кримінально-правової політики України отримала достатню розробку, що дало можливість сформулювати її доктрину. Крім того, здійснено розробку теорій кримінально-правової політики за окремими напрямками, теоретичний аналіз низки її приватних проблем. Усе це відкриває можливості розробки та прийняття на законодавчому рівні концепції кримінально-правової політики України на середньочасову (10 років) перспективу.

Перелік літератури

1. Даньшин І. М. Кримінальна політика: за і проти / І. М. Даньшин, А. Ф. Зелінський // Право України. – 1992. – № 8. – С. 29–31.
2. Мельник М. І. Антикриміногенна політика / М. І. Мельник // Енциклопедія Сучасної України. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 1. – С. 832.
3. Кримінальне право України : в 2 т. Т. 1. Загальна частина / М. І. Бажанов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та ін. – К. : Правові джерела, 2002. – 432 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : в 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки / Анатолій Петрович Закалюк. – К. : Видав. дім «Ін Юре», 2007. – 423 с.
5. Новий тлумачний словник української мови. Т. 1. – К. : Аконіт, 1998. – С. 175.
6. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 329 с.
7. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. С. Батиргареева. – Х. : Право, 2013. – 1240 с.
8. Франц фон Лист. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / Ф. фон Лист. – М. : ИНФРА-М, 2004. – 103 с.
9. Чубинский М. П. Курс уголовной политики / М. П. Чубинский. – СПб. : Типогр. т-ва «Обществ. польза», 1912. – С. 1–2.
10. Гогель С. К. Курс уголовной политики в связи с уголовной социологией / С. К. Гогель. – М. : ИНФРА-М, 2010. – 385 с.
11. Пионтковский А. А. Наука уголовного права, ее предмет, задачи, содержание и значение / А. А. Пионтковский. – Ярославль : Типо-литография Э. Г. Фальк, 1895. – 88 с.
12. Пионтковский А. А. Марксизм и уголовное право / Андрей Андреевич Пионтковский. – М. : НКЮ, 1927. – 95 с.
13. Основы и задачи советской уголовной политики / под ред. Е. Г. Ширвиндта. – М. ; Л., 1929. – 155 с.
14. Эстрин А. Я. Развитие советской уголовной политики / А. Я. Эстрин. – М., 1933. – 244 с.
15. Беляев Н. А. Понятие советского исправительно-трудового права и основные принципы советской исправительно-трудовой политики / Н. А. Беляев // Вестн. ЛГУ. Серия экономики, философии, права. – 1958. – № 5. Вып. 1. – С. 118–119.

16. Герцензон А. А. Уголовное право и социология / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. лит., 1970. – 286 с.
17. Дагель П. С. Значение XXVI съезда КПСС для советской уголовной политики / П. С. Дагель // Проблемы повышения эффективности борьбы с преступностью. Сборник. – Иркутск, 1983. – Вып. 3. – С. 26–34.
18. Владимиров В. А. Советская уголовная политика и ее отражение в действующем законодательстве / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М. : Юрид. лит., 1986. – 224 с.
19. Основания уголовно-правового запрета: криминализация и декриминализация / В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин, С. Г. Келина. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
20. Piskorski J. Polityka kryminalizacyjna Unii Europejskiej s Polski. W ks. Unijna polityka karna w swietle polskiego prawa / J. Piskorski. – Poznan : Wydawnictwo Poznanskie, 2010. – 343 с.
21. Исмаилов И. А. Преступность и уголовная политика / И. А. оглы Исмаилов. – Баку : Азернешр, 1990. – 305 с.
22. Панченко П. Н. Советская уголовная политика / П. Н. Панченко. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1988. – 197 с.
23. Миньковский Г. М. Политология борьбы с преступностью (вместо предисловия) / Г. М. Миньковский // Исмаилов И. А. Преступность и уголовная политика / И. А. оглы Исмаилов. – Баку : Азернешр, 1990. – 305 с.
24. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
25. Бабаев М. М. Проблемы Российской уголовной политики / М. М. Бабаев, Ю. Е. Пудовочкин. – М. : Проспект, 2014. – 296 с.
26. Иванов С. В. Уголовная политика Российской Федерации: политико-криминологический и уголовно-правовой аспекты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Иванов. – Екатеринбург, 2006. – 18 с.
27. Устинов В. С. О концепции уголовной политики как научно-учебной дисциплины: Власть и право / В. С. Устинов // Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского. – 2003. – Вып. 26. – С. 393.
28. Борисов В. І. Правова доктрина України. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / В. І. Борисов, П. Л. Фріс. – Х. : Право, 2013. – 1240 с.
29. Алексеев С. С. Проблемы теории права. Курс лекций : в 2 т. Т. 1 / С. С. Алексеев. – Свердловск : Сред.-Урал. кн. изд-во, 1999. – 317 с.
30. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. – К. : Юрінком Інтер, 2007.

Транслітерація переліку літератури

1. Danshin I. M. Kriminalna politika: za i proti [The criminal policy: for and against]. Pravo Ukrayini. – 1992, no. 8, pp. 29–31 [in Ukrainian].
2. Melnik M. I. Antikriminogenna politika [Antykryminohenni policy]. Kiev: Ukrayinska entsiklopediya, 2001, 832 p. [in Ukrainian].
3. Kriminalne pravo Ukrayini. Zagalna chastina [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kiyiv: Pravovi dzherela, 2002, 432 p. [in Ukrainian].
4. Zakalyuk A. P. Kurs suchasnoyi ukrayinskoyi kriminologiyi [The course of modern Ukrainian Criminology]. Teoretichni zasadi ta istoriya ukrayinskoyi kriminologichnoyi nauki [Theoretical Principles and History of Ukrainian criminological science]. Kiyiv: Vidavnichiy dim, In Yure, 2007, 423 p. [in Ukrainian].
5. Noviy tumachniy slovnik ukrayinskoyi movi [New Dictionary of the Ukrainian language] Kiyiv : Akonit, 1998, 175 p. [in Ukrainian].
6. Fris P. L. Kriminalno-pravova politika Ukrayinskoyi derzhavi: teoretichni, istorichni ta pravovi problemi [Criminal legal policy of the Ukrainian state: theoretical, historical and legal problems]. Kiyiv : Atika, 2005, 329 p. [in Ukrainian].
7. Pravova doktrina Ukrayini [Legal doctrine Ukraine] Kriminalno-pravovi nauki v Ukrayini: stan, problemi ta shlyahi rozvitku [Criminal legal science in Ukraine: state, problems and ways of development]. Harkiv: Pravo, 2013, 1240 p. [in Ukrainian].
8. Frants fon Lyst. Zadachy uholovnoy polytyky. Prestuplenye kak sotsyal'no-patalohycheskoe yavlenye [Tasks uholovnoy policy. As social and crime patalohycheskoe phenomenon]. Moskva: YNFRA-M, 2004, 103 p. [in Russian].
9. Chubynskyy M. P. Kurs uholovnoy polytyky [Criminal Policy Course]. S.-Peterburh: Typohrafiya t-va Obshchestvennaya pol'za, 1912, pp. 1–2 [in Russian].
10. Hohel' S. K. Kurs uholovnoy polytyky v svyazy s uholovnoy sotsyolohyey [The course of the criminal policy in connection with criminal sociology]. Moskva: YNFRA-M, 2010, 385 p. [in Russian].
11. Pyontkovskyy A. A. Nauka uholovnoho prava, ee predmet, zadachy, soderzhanye y znacheniye [The science of criminal law, its subject, objectives, contents and value]. Yaroslavl': Typo-lytohrafiya Э. Н. Fal'k, 1895, 88 p. [in Russian].
12. Pyontkovskyy A. A. Marksyzm y uholovnoe pravo [Marxism and the criminal law]. Moskva: NKYu, 1927, 95 p. [in Russian].

13. Osnovnyje y zadachy sovetskoj uholovnoy polytyky [Fundamentals and objectives of the Soviet criminal policy]. 1929, 155 p. [in Russian].

14. Estryn A. Ya. Razvytye sovetskoj uholovnoy polytyky [The development of Soviet criminal policy]. Moskva: 1933, 244 p. [in Russian].

15. Belyaev N. A. Ponyatyje sovet'skoho yspravytel'no-trudovoho prava y osnovnye pryntsyipy sovetskoj yspravytel'no-trudovoy polytyky [The concept of the Soviet corrective labor law and fundamental principles of the Soviet forced labor policy]. Leningrad : Vestn. LHU. Seryya ekonomyky, fylosofyy, prava, 1958, no. 5, vol. 1, pp. 118–119 [in Russian].

16. Hertsenzon A. A. Uholovnoe pravo y sotsyolohyya [Criminal Law and Sociology]. Moskva: Yuryd. Lyt., 1970, 286 p. [in Russian].

17. Dahel P. S. Znachenye 26 s'ezda KPSS dlya sovetskoj uholovnoy polytyky [The value of 26 Congress of the CPSU for the Soviet criminal policy] Problemy povysheniya efektyvnosti bor'by s prestupnost'yu [Problems of increasing the efficiency of the fight against crime]. Yrkutsk: Vestn YHU (seryya yekonomyka, pravo), 1983, vol. 3, pp. 26–34 [in Russian].

18. Vladymyrov V. A. Sovet'skaya uholovnaya polytyka y ee otrazhenye v deystvuyushchem zakonodatel'stve [Soviet criminal policy and its reflection in the current legislation]. Moskva: Yuryd. Lyt., 1986, 224 p. [in Russian].

19. Osnovaniya uholovno-pravovoho zapreta: krymynalyzatsyya y dekrymynalyzatsyya [Grounds for criminal legal prohibition: criminalization and decriminalization], Moskva: Nauka, 1982, 304 p. [in Russian].

20. Piskorski J. Polityka kryminalizacijna Unii Europejskiej s Polski. W ks. Unijna polityka karna w swietle polskiego prava, Poznan : Wydawnictwo Poznanskie, 2010, 343 p. [in Russian].

21. Ysmaylov Y. A. Prestupnost' y uholovnaya polityka [Crime and criminal policy], Baku : Azerneshr, 1990, 305 p. [in Russian].

22. Panchenko P. N. Sovetskaya uholovnaya polytyka [The Soviet criminal policy]. Tomsk : Yzd-vo Tomsk. un., 1988, 197 p. [in Russian].

23. Myn'kovskyy H. M. Polytolohyya bor'by s prestupnost'yu (vmesto predyslovyia) [Political fight against crime (instead of the foreword)], Baku : Azerneshr, 1990, 305 p. [in Russian].

24. Lopasheno N. A. Uholovnaya polytyka [Criminal policy], Moskva: Volters Kluver, 2009, 608 p. [in Russian].

25. Babaev M. M. Problemy Rossyyskoj uholovnoy polytyky [Russian criminal policy problems]. Moskva: Prospekt, 2014, 296 p. [in Russian].

26. Yvanov S. V. Uholovnaya polytyka Rossyyskoj Federatsyy: polityko-kryminolohycheskyy y uholovno-pravovoy aspekty [The criminal policy of the Russian Federation: political and criminological and criminal-legal aspects]. Ekaterynburh: 2006, 18 p. [in Russian].

27. Ustynov V. S. O kontseptsyy uholovnoy polytyky kak nauchno-uchebnoy dystsypliny [On the criminal policy concept as a scientific discipline]. Vestnyk Nyzhegorod. un. ym. N. Y. Lobachevskoho, 2003, vol. 26, p. 393. [in Russian].
28. Borysov V. I., Fris P. L. Pravova doktryna Ukrayiny [Legal doctrine of Ukraine] Kryminal'no-pravovi nauky v Ukrayini: stan, problemy ta shlyakhy rozvytku. [Criminal legal science in Ukraine: state, problems and ways of development]. Kharkiv : Pravo, 2013, 1240 p. [in Ukrainian].
29. Alekseev S. S. Problemy teoryji prava [Problems of the theory of law]. Sverdlovsk : Sred.-Ur. kn. yzd-vo, 1999, 317 p. [in Russian].
30. Kriminalne pravo Ukrayini. Zagalna chastina [Criminal Law of Ukraine. General Part]. Kiyiv: Yurinkom Inter, 2007. [in Ukrainian].

Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук

Стаття присвячена аналізу підходів до розуміння в сучасній науці змісту понять «політика в сфері боротьби зі злочинністю», «кримінальна політика», «кримінально-правова політика». Розглядаються підходи до розуміння змісту і взаємозв'язку цих видів внутрішньої політики держави в працях вітчизняних і зарубіжних вчених-правознавців. Формулюється поняття політики в сфері боротьби зі злочинністю як генеральної лінії внутрішньої політики Української держави, що визначає основні напрями, цілі, способи впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства, регулювання практики їх застосування, а також розробки і реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинів. При цьому кримінально-правова політика розуміється як системоутворюючий елемент політики держави в сфері боротьби зі злочинністю, що розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями та цілі кримінально-правового впливу на злочинність, визначення способів їх досягнення, що виражається в нормах законодавства про кримінальну відповідальність, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення Конституційним Судом України кримінально-правових норм, постановках Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ з питань застосування спеціалізованими судами законодавства про кримінальну відповідальність, судових рішеннях Верховного Суду України з питань неоднакового застосування норм матеріального права.

На підставі аналізу теоретичних понять «наука», «галузь науки», «правова наука» аналізується місце політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правової політики в системі наук, робляться такі висновки.

1. Політика у сфері боротьби зі злочинністю є міжгалузевою (юрідико-політичною) наукою, що вивчає потреби держави в сфері боротьби зі злочинністю,

розробляє пропозиції для формування законодавчих механізмів задоволення цих потреб.

2. Кримінально-правова політика є галузеву наукою кримінально-правового циклу, що вивчає потреби держави у сфері охорони найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів особистості способами кримінально-правового впливу за допомогою властивих їй методів криміналізації та декриміналізації, пеналізації та депеналізації, яка розробить пропозиції щодо законодавчого забезпечення задоволення цих потреб.

3. На сьогоднішній день в Україні розроблено основні підходи до розуміння змісту науки політики у сфері боротьби зі злочинністю, створені умови для розробки її доктрини та законодавчої концепції реалізації.

4. Теорія кримінально-правової політики в Україні отримала достатню розробку, яка дозволила сформувати її доктрину. Здійснюється розробка її теоретичних основ за окремими напрямками, аналіз ряду окремих проблем. Це відкриває можливості для розробки і прийняття на законодавчому рівні концепції кримінально-правової політики України на середньочасову (10-річну) перспективу.

Ключові слова: політика у сфері боротьби зі злочинністю, кримінально-правова політика, кримінальна політика, теорія політики у сфері боротьби зі злочинністю, теорія кримінально-правової політики.

Фрис П. Л. Политика в сфере борьбы с преступностью и уголовно-правовая политика в системе общественных наук

Статья посвящена анализу подходов к пониманию в современной науке содержания понятий «политика в сфере борьбы с преступностью», «уголовная политика», «уголовно-правовая политика». Рассматриваются подходы к пониманию содержания и взаимосвязи этих видов внутренней политики государства в трудах отечественных и зарубежных учёных-правоведов. Формулируется понятие политики в сфере борьбы с преступностью как генеральной линии внутренней политики Украинского государства, определяющей основные направления, цели, способы влияния на преступность путём формирования уголовного, уголовного процессуального и уголовно-исполнительного законодательства, регулирования практики их применения, а также разработки и реализации мер, направленных на предупреждение преступлений. При этом уголовно-правовая политика понимается как системообразующий элемент политики государства в сфере борьбы с преступностью, разрабатывающий стратегию и тактику, формулирующий основные задачи, принципы, направления и цели уголовного-правового воздействия на преступность, определение способов их достижения, что выражается в нормах законодательства об уголовной ответственности, практике их применения, актах официального толкования Конституционным Судом Украины уголовно-правовых норм, постановлениях Пленума Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел по вопросам применения специализированными судами законодательства об уголовной ответственности, судебных решениях Верховного Суда Украины по вопросам неодинакового применения норм материального права.

На основании анализа теоретических понятий «наука», «отрасль науки», «правовая наука» анализируется место политики в сфере борьбы с преступностью и уголовно-правовой политики в системе наук, делаются следующие выводы.

Политика в сфере борьбы с преступностью представляет собой межотраслевую (юридико-политическую) науку, изучающую потребности государства в сфере борьбы с преступностью, разрабатывающую предложения для формирования законодательных механизмов удовлетворения этих потребностей.

Уголовно-правовая политика является отраслевой наукой уголовно-правового цикла, изучающая потребности государства в сфере охраны важнейших общественных отношений, благ и интересов личности способами уголовно-правового воздействия при помощи присущих ей методов криминализации и декриминализации, пенализации и депенализации, разрабатывающая предложения по законодательному обеспечению удовлетворения этих потребностей.

На сегодняшний день в Украине разработаны основные подходы к пониманию содержания науки политики в сфере борьбы с преступностью, созданы условия для разработки её доктрины и законодательной концепции реализации.

Теория уголовно-правовой политики в Украине получили достаточную разработку, позволившую сформировать её доктрину. Осуществляется разработка её теоретических основ по отдельным направлениям, анализ ряда частных проблем. Это открывает возможности для разработки и принятия на законодательном уровне концепции уголовно-правовой политики Украины на среднесрочную (10-летнюю) перспективу.

Ключевые слова: политика в сфере борьбы с преступностью, уголовно-правовая политика, уголовная политика, теория политики в сфере борьбы с преступностью, теория уголовно-правовой политики.

Fris P. L. Struggle against criminality policy and crime prevention policy in the system of social sciences

The article deals with the modern scientific approaches of understanding of the scope of such concepts as «struggle against criminality policy», «criminal policy», «criminal law policy». Ukrainian and foreign scientists' positions of the concepts and correlation between these types of the interior policy of a state have been considered. The concept of the policy of the struggle against criminality as the general line of the interior policy of Ukraine has been formulated. The author underlined, that the struggle against criminality policy determines the main lines, goals and the methods of the influence on crime by forming the criminal law, criminal procedure and penal legislation, regulating the practice of their application, developing and realizing the measures of crime prevention. However, the criminal law policy has been understood by the author as the core element of the state policy in the sphere of the struggle against criminality, which devices strategy and tactics of the criminal law influence on criminality and formulates its tasks, principles, lines and goals. The criminal law policy determines the methods of the achievement of the above-mentioned aspects that are depicting in the criminal legislation norms, practice of their application, their official interpretation in

the acts of the Constitutional Court of Ukraine, in the decisions of the Plenum of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases on problems of the application of the Criminal Code's norms by Ukrainian courts, in the judgments of the Supreme Court of Ukraine on the questions of the irregular application of the norms of substantive law.

On the basis of the analysis of the theoretical notions of «science», «branch of science», «the legal science» the author studied the place of the struggle against criminality policy and the criminal law policy in the system of sciences and made the next conclusions:

1. The struggle against criminality policy is a multisectoral (legal and political) science that studies state requirements in the sphere of the struggle against criminality and develops proposals of formation of the legislative mechanisms of its realization.

2. The criminal law policy is a branch of the criminal law science, which studies the state requirements in the sphere of the most important public relations, benefits and interests of the individual by the way of the criminal law influence with the methods of criminalization and decriminalization (penalization and depenalization) etc.

3. Today the basic approaches of the understanding of the score of the struggle against criminality policy have been developed in Ukraine. The conditions for development of its doctrine and the legislative implementation of the concept have been created.

4. The development of the doctrine of the theory of the criminal law policy provides an opportunity to adopt on the legislative level the concept of the criminal law policy of Ukraine on the average perspective (e. g. for 10 years).

Key words: *struggle against criminality policy, criminal law policy, criminal policy, theory of the policy in the sphere of struggle against criminality policy, theory of the criminal law policy.*

УДК 343.9

ЗАПОБІЖНИЙ ВПЛИВ ЯК КАТЕГОРІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИННОСТІ

В. В. Голіна, доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Поняття «запобіжний вплив» на злочинність, а також виявлення його характерних рис у сучасній вітчизняній кримінології залишається недостатньо розробленим. Разом із тим цим поняттям визначається процес трансформації теоретичних знань – через виконавче управління – у площину практичного їх впровадження щодо запобігання й протидії злочинності та її злочинним проявам. Ось чому розробка як самого поняття «запобіжний вплив», так і його невід’ємних рис, здатна суттєво допомогти у пошуку і реалізації оптимальних засобів підвищення ефективності протидії злочинності.

Стан розробки проблеми. До деяких питань системи запобіжного впливу на злочинність зверталися зарубіжні і вітчизняні кримінологи: А. Б. Сахаров (Личность преступника и причины преступности в СССР, 1961), В. М. Кудрявцев (Причины правонарушений, 1976), П. П. Осипов (Комплексное изучение системы воздействия на преступность, 1978), С. В. Бородин (Борьба с преступностью: теоретическая модель комплексной программы, 1990), А. П. Закалюк (Курс сучасної української кримінології, 2007), О. М. Бандурка, О. М. Литвинов (Стратегія і тактика протидії злочинності, 2012), В. В. Голіна, С. Ю. Лукашевич, М. Г. Колодяжний (Державне програмування і регіональне планування заходів запобігання злочинності в Україні, 2012), М. В. Бавсун (Методологические основы уголовно-правового

воздействия, 2012) та ін. Однак окремих публікацій, присвячених саме категорії «запобіжний вплив», її поняттю, сутності, змісту, видам, засобам запобіжного впливу тощо, не було.

Мета статті. Надати поняття запобіжного впливу, розкрити його сутність, зміст, види, засоби, дослідити межі впливу залежно від рівнів системи запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «запобіжний вплив на злочинність» у кримінології (і не тільки!) стало усталеним словосполученням, що часто вживається й у нормативно-правових актах, й у спеціальній літературі, й на практиці, або у загальному вигляді як певне управлінське діяння без достатньо змістовного навантаження, або як синонім термінам «запобігання», «протидія», «профілактика». Водночас за цим словосполученням криється фундаментальна категорія кримінологічної теорії і практики управління у сфері запобігання злочинності, яка концентрує в собі основні риси, ознаки, положення, що віддзеркалюють комплексно здобуті досягнення різних галузей знань стосовно реальних можливостей держави через свої інституції ефективно впливати на криміногенні об'єкти, а так само особливості діяльності суб'єктів запобігання злочинності діяти відповідним чином, уразливі для впливу «місця» криміногенних об'єктів, професіоналізм виконавців, ресурсне забезпечення і мистецтво виконавчого управління процесом запобігання злочинності.

Згідно з україномовним етимологічним словником будь-який «вплив» є «дією, яку певна особа чи предмет або явище виявляє стосовно іншої особи чи предмета; тиск діяння» [1, с. 751]. Впливати – означає докласти певних зусиль для досягнення поставлених цілей: щось змінити на краще або не допустити чогось гіршого. Це, так би мовити, силовий вплив, силова причинність, коли активність однієї сторони причинно-наслідкового зв'язку породжує зміни іншої сторони [2, с. 115]. Однак, крім силового впливу, існують інші різновиди впливу (наприклад, інформаційний, інтелектуальний, духовний, емоційний, економічний, психологічний тощо), котрі за допомогою набору певних значень програмують теоретичну і практичну діяльність (стан, ставлення, поведінку) адресата.

У межах комплексного підходу до вивчення і вирішення питань запобігання та протидії злочинності П. П. Осипов під системою впливу на злочинність розуміє складне утворення, цілісну й упорядковану сукупність соціальних інститутів, організація і діяльність яких мають основним соціальним призначенням внесення позитивних змін у майбутній стан злочинності. Сукупність прогнозованих, запланованих, отриманих позитивних змін стану злочинності створює запобіжний ефект як важливу характеристику результату діяльності відповідних суб'єктів, структурно і професійно спрямованих на отримання позитивної кримінологічної характеристики очікуваної злочинності [3, с. 15].

У кримінально-правовій літературі є дослідження стосовно сутності, змісту, заходів, об'єкта кримінально-правового, а фактично кримінологічного впливу. Так, на думку деяких авторів, кримінально-правовий вплив необхідно розцінювати як єдність кількох складових: впливу кримінально-правової ідеології на суспільну свідомість, процесу створення кримінально-правових засобів протидії злочинності та їх практичного застосування, спрямованих на недопущення злочинної поведінки, а також на усунення причин й умов вчинення нових злочинів [4, с. 26–27].

«Запобігання» у буквальному розумінні означає відвернення, перешкоджання, недопущення настання якихось явищ, подій, вчинків. Іншими словами, «запобіжний» – призначений для запобігання. Отже, у загальному вигляді поняття «запобіжний вплив» відбиває властивість діяння, сила якого здатна стабілізувати, регулювати або вносити запрограмовані зміни у стан об'єкта. Якщо такого результату і не досягнуто, то це не означає, що запобіжний вплив не відбувся. Не виключені обставини, що нейтралізувати запобіжний вплив (наприклад, його неадекватність об'єкту запобігання, неналежність відповідних йому суб'єктів, недостатнє ресурсне забезпечення, волонтаризм і непрофесіоналізм виконавців, порушення послідовності процесу впливу, недостатність знань стосовно природи об'єкта та ін.). Запобіжний вплив є постійним пошуком його ефективних засобів і заходів.

Запобіжний вплив на злочинність як рушійна і руйнівна сила запрограмований на все те, що близько чи віддалено, безпосередньо

чи опосередковано зумовлює існування і розвиток цього явища, злочинну мотивацію і поведінку, а також на активізацію антикримінальних чинників. Тому теоретично і практично важливим є висвітлення комплексу питань, що або впливають із проблеми запобіжного впливу або тісно з ним пов'язаних, а саме: об'єкт і адресат запобіжного діяння залежно від рівня запобігання злочинності, суб'єкт, методи, засоби, джерела такого впливу, управління процесом, навички, строки й межі здійснення запобіжних заходів, оцінка ефективності запобіжного впливу та ін. Як бачимо, питань, що підлягають розгляду і вирішенню, виникає чимало; деякі з них потребують самостійного розгляду. У межах цієї статті зупинимося лише на деяких питаннях, а інші – лише позначимо.

Ми розглянемо поняття запобіжного впливу і його характеристику як категорії кримінологічної теорії і практики запобігання злочинності, тобто, виходячи з їх реальних, а не проголошених можливостей, що не безмежні, як це інколи здається. Згідно із сучасною вітчизняною кримінологічною доктриною за цільовим призначенням запобігання злочинності здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Традиційно (ще за радянських часів) складовою теорії запобігання злочинності в країні (СРСР) вважалися загальносоціальні заходи запобігання злочинності. Це суттєво підвищувало авторитет кримінології як суспільної науки. Таке положення частково ґрунтувалося на висловлюваннях представників класичної школи кримінології (Ч. Беккарія, І. Бенґама та ін.) про пріоритетну роль у запобіганні злочинності соціальних заходів (верховенство права, дотримання рівності перед законом, належне виховання й освіта, матеріальний добробут людей та ін.).

У роботах радянських і пострадянських кримінологів (Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, А. І. Долгова, В. М. Дрьомін, С. В. Бородін, В. В. Василевич, І. М. Даньшин, А. Е. Жалінський, А. П. Закалюк, В. М. Кудрявцев, О. М. Литвинов, В. В. Лунєєв, Г. М. Міньковський, В. В. Орєхов, О. Б. Сахаров, В. О. Туляков, В. І. Шакун та ін.) теорія загальносоціального запобігання злочинності отримала підтримку і розглядалася як побічний ефект від мудрої соціальної політики держави, спрямованої на подальший розвиток і вдосконалення со-

ціальних відносин, а отже, усунення у такий спосіб глобальних причин і умов злочинності. За сферами та метою здійснення загальносоціального напрям і його заходи можуть бути соціально-економічними, господарчо-управлінськими, ідеологічними, культурно-виховними, соціально-демографічними, правовими, технічними, технологічними, архітектурними та ін. Якщо стисло, то загальносоціальне запобігання злочинності – це придушення, «загнуздування» криміногенного потенціалу суспільства шляхом підняття рівня його цивілізованості, гармонії між суспільством і особистими інтересами тощо. Зрозуміло, що таку роботу у державі, крім самої держави і суспільства, жоден із суб'єктів запобігання злочинності здійснити не в змозі. У сучасній кримінологічній літературі зустрічається твердження, що загальносоціальне запобігання злочинності не є предметом кримінологічної науки, оскільки здійснюється поза межами запобігання і протидії злочинності і спрямоване на вирішення загальносоціальних завдань. Однак не враховувати ці заходи при організації протидії злочинності неможливо, оскільки вони створюють умови для усунення чи послаблення кримінологічних чинників, що детермінують злочинність [5, с. 13]. На цю суперечливу позицію А. П. Закалюк зауважив, що заходи загальносоціального запобігання націлені на явища, які мають зі злочинністю хоч і не такий, що спричиняє чи зумовлює, але інший детермінуючий, здебільшого кореляційний зв'язок або зв'язок станів. У такому разі запобіжний вплив на них хоч і не є цілеспрямованим, однак належить до загальносоціального [6, с. 328]. Проте стверджувати, що у сучасних умовах капіталістичних відносин загальносоціальне запобігання злочинності за змістом і напрямом тотожне аналогічному напрямку за радянських часів, неможливо. Це не означає, що загальносоціальне запобігання взагалі перестало існувати і діяти. Існує і діє, але його запобіжний вектор змінився. Реформування у багатьох сферах суспільного життя (освіта, медицина, податки, органи охорони громадського порядку та ін.) призводить до зміни правового регулювання відносин у цих сферах, що усуває або суттєво обмежує поле злочинних проявів. Запобіжний вплив загальносоціальних заходів проявляється в тому, що вони змінюють умови, які раніше служили ґрунтом кримінальної мотивації. Її причинний ланцюжок,

таким чином, припиняється. У цьому і полягає, на наш погляд, нове уявлення про запобіжний вплив загальносоціальних заходів, які на сьогодні не вирішують глобальних проблем злочинності. Внаслідок низки об'єктивних обставин сучасна соціальна політика в Україні нерідко не використовує свій запобіжний потенціал, а навпаки, посилює криміналізацію суспільства. Взагалі, як відмічається у наукових публікаціях, соціальні заходи сприймаються бізнесом як тягар, що покладений державою на кращу, найбільш активну частину суспільства для підтримки дармоїдів, бюрократії, корупції, послаблення імунітету громадян до соціальних негараздів тощо [7, с. 12].

Теорія і практика розробки і реалізації засобів руйнівного впливу на явища й процеси, що зумовлюють або можуть зумовити активізацію криміногенного потенціалу суспільства у вигляді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на його вчинення, отримали назву спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Воно мислиться як синтезована кримінологічна теорія і практика власної організації протидії злочинності шляхом розробки і використання спеціальних професійних знань, методів, навичок, положень кримінології та інших галузей знань. Отже, спеціально-кримінологічне запобігання – не простий і не випадковий набір надуманих заходів, а комплекс науково обґрунтованих, практично необхідних, реально здійснюваних, конкретно сформульованих заходів і засобів їх впровадження, що силою свого запобіжного впливу здатні припинити, перервати детермінацію злочинності та її злочинних проявів на макро- і мікрорівнях. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності спрямоване не лише на недопущення її проявів із боку потенційних, але неконкретизованих осіб, а й на ті негативні явища та процеси в суспільстві, що створюють, так би мовити, певний рівень і структуру криміногенного потенціалу, що виявляється в частоті й тяжкості вчинених злочинів. У зв'язку з викладеним спеціально-кримінологічне запобігання злочинності здійснюється за трьома головними напрямками, що розрізняються як за заходами, так і засобами та адресатами запобіжного впливу, а значить, і його

суб'єктами: а) кримінологічна профілактика, б) відвернення, в) припинення злочинів.

Кримінологічна профілактика та її запобіжний вплив. Профілактика означає завчасне вжиття заходів, що здатні: перешкоджати виникненню криміногенних явищ, подій, зв'язків; обмежити їх розвиток, поширення або послаблення їх дій; усунути настання соціально небезпечних наслідків від можливих злочинних загроз, захистити фізичних і юридичних осіб, матеріальні і духовні цінності і блага від прогнозованих злочинних посягань. Залежно від того, на які кримінологічні явища і процеси (об'єкти) спрямований запобіжний вплив, можна розрізнити окремі напрями профілактики: випередження, обмеження, усунення, захист. Таке розуміння структури саме кримінологічної профілактики потребує спеціалізації і професіоналізації суб'єктів, оскільки всередині профілактики утворюються зазначені вище види діяльності зі специфічними знаннями, навичками та вміннями.

Запобіжний вплив цих різновидів кримінологічної профілактики полягає щонайменше у такому:

1) орієнтація влади і суспільства на можливу появу у певних суспільних відносинах криміногенних об'єктів, їх зв'язок зі злочинністю на різних рівнях соціуму, характер і спрямованість запобіжних заходів. Розробка конкретних заходів недопущення суспільно небезпечних напрямів розвитку соціальних відносин мають здійснюватися компетентними працівниками державних органів разом зі спеціалістами-кримінологами (а не просто юристами);

2) інформаційний тиск на державні (регіональні) органи влади з боку кримінологічних установ, дослідницьких колективів, учених-кримінологів при виявленні у певних суспільних відносинах недоліків, зловживань владою і службовим становищем, недбалості, зумовлених порушенням функцій державних органів, господарюючих суб'єктів, службових осіб, а також криміногенно небезпечних наслідків деяких звичаїв і традицій з метою відповідного реагування;

3) кримінологічна поінформованість населення, запобіжний вплив якої у вигляді продуманого набору відомостей спрямований на правосвідомість і волю широкого кола громадян із метою опти-

мізації їх обізнаності у сфері запобігання і протидії злочинності на місцях, подолання страху перед злочинними проявами, активізації співпраці з поліцією, підвищення культури захисту і самозахисту від злочинних дій.

До засобів впливу слід віднести: кримінологічний моніторинг стану криміногенного потенціалу суспільства і зв'язків його (стану) із соціально-економічними, політичними, правовими та іншими новелами; кримінологічну експертизу основних суспільно значущих нормативно-правових актів; бліц-дослідження науково-дослідницькими установами країни можливостей обмеження або усунення умов окремих злочинних посягань; проведення цілеспрямованих науково-практичних конференцій з актуальних на теперішній час проблем запобігання та протидії злочинності з наданням рекомендацій; наукові публікації «сигнального» характеру; поширення віктимологічних знань і навичок самозахисту населення, кримінологічну рекламу заходів протидії злочинам та ін.

Відвернення і припинення злочинних проявів та їх запобіжний вплив. Ці напрями є складовими частинами спеціально-кримінологічного запобігання злочинності, запобіжний вплив яких відбувається на різних стадіях злочинної поведінки, тобто від виникнення наміру на вчинення злочину (злочинів) і до закінченого злочину. Відвернення, як і припинення злочинної поведінки, мислиться у широкому розумінні. Йдеться не лише про відвернення і припинення злочинної поведінки на індивідуальному рівні, а й про нейтралізацію або усунення сформованої, такої, що формується, кримінальної мотивації у невизначеного кола осіб, а так само мотивації, що почала проявляти себе ззовні. Заходи відвернення і припинення злочинів повинні мати, так би мовити, «відвертальний» і «припиняючий» характер, котрий силою своєї переконливості змушує потенційних злочинців відмовитися від продовження злочинної поведінки чи діяльності. Інакше кажучи, запобіжний вплив «спрацьовує» тоді, коли відбувається переорієнтація антисуспільної свідомості осіб на законслухняну поведінку через низку відповідних заходів державних органів, які за своєю природою та галуззю знань можуть мати вербальний, інформаційно-правовий, соціально-допоміжний, спонукальний і примусовий характер [8, с. 30–42].

Усунення загрози потенційного злочину – головне завдання індивідуального запобігання. Індивідуально-запобіжну діяльність доцільно поділити на три етапи: а) до формування мотиву злочину та наміру на його вчинення; б) після його сформованості, але до початку реалізації; в) після початку реалізації наміру внаслідок вчинення конкретних злочинних дій. З урахуванням названих якісних відмінностей етапів уживаються заходи відвернення і припинення злочинних проявів. Запобіжний вплив відбувається у процесі застосування таких заходів, як: переконання особи у безперспективності вирішення своїх проблем злочинним шляхом; втручання у кризові ситуації, в яких перебуває особа; соціальна допомога (працевлаштування, поліпшення побутових умов, лікування тощо); примус (постановка на профілактичний облік, адміністративний нагляд, припинення деструктивного стану особи, арешт та ін.).

Висновок. У кримінологічній теорії і практиці запобігання злочинності фундаментальним є поняття «запобіжний вплив», що відбиває властивість того чи іншого кримінологічного заходу, яка виявляється у здатності стабілізувати, регулювати або вносити запрограмовані зміни у стан адресата (об'єкта). Як показало дослідження, вид запобіжного впливу, його кумулятивна руйнівна дія на криміногенний об'єкт, його ефективність залежать від рівня, масштабу, різновидів системи запобігання злочинності, відповідних суб'єктів, професійно розроблених заходів, засобів впливу, належного управління процесом їх здійснення, ресурсного забезпечення та ін.

Перелік літератури

1. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР ; Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1970. – 799 с.
2. Иншаков С. М. Воздействие на преступность. Характеристика / С. М. Иншаков // Рос. криминолог. энцикл. / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : НОРМА-ИНФРА, 2000. – 808 с.
3. Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологические и теоретические основы) / под ред. П. П. Осипова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1978. – 152 с.

4. Бавсун М. В. Методологические основы уголовно-правового воздействия : монография / М. В. Бавсун. – М. : Юрлитинформ, 2012. – 200 с.
5. Бандурка А. М. Противодействие преступности: теория, практика, проблемы / А. М. Бандурка, Л. М. Давиденко. – Харьков : Изд-во Харьк. ун-та внутр. дел, 2005. – 302 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
7. Мартынин О. В. Идея социального государства и ее противники / О. В. Мартынин // Государство и право. – 2011. – № 12. – С. 5–15.
8. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Slovnyk ukrains'koi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. vol. 1. Kyiv : Naukova dumka, 1970, 799 p. [in Ukrainian].
2. Inshakov S. M. Vozdejstvie na prestupnost'. Charakteristika [Impacts on criminality. Characteristics] Rossijskaja kriminologicheskaja jenciklopedija [Russian criminological encyclopedia]. Moscow : NORMA-INFRA, 2000, 808 p. [in Russian].
3. Kompleksnoe izuchenie sistemy vozdejstvija na prestupnost' (metodologicheskie i teoreticheskie osnovy) [The complex study of the system of impact on criminality (methodological and theoretical fundamentals)]. Leningrad : Izd-vo LGU, 1978, 152 p. [in Russian].
4. Bavsun M. V. Metodologicheskie osnovy ugovolno-pravovogo vozdejstvija [Methodological fundamentals of the criminal law impact]. Moscow : Jurlitinform, 2012, 200 p. [in Russian].
5. Bandurka A. M., Davidenko L. M. Protivodejstvie prestupnosti: teorija, praktika, problemy [Crime prevention: theory, practice, problems] Kharkov : Izd-vo Khar'k. un-ta vnutr. del., 2005, 302 p. [in Russian].
6. Zakaliuk A. P. Kurs suchasnoi ukrains'koi kryminolohii [Course of the current Ukrainian criminology] book 1. Kyiv : Vyd. Dim «In Yure», 2007, 424 p. [in Ukrainian].
7. Martynin O. V. Ideja social'nogo gosudarstva i ee protivniki [The idea of the social state and its opponents] Gosudarstvo i pravo [State and Law]. Issue 12, 2011, pp. 5–15 [in Russian].
8. Holina V. V. Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) : navch. posib. [Crime prevention: theory and practice: a textbook] Kharkov : Nats. iuryd. akad. Ukrainy, 2011, 120 p. [in Ukrainian].

Голина В. В. Запобіжний вплив як категорія теорії і практики запобігання злочинності

У статті досліджується фундаментальна категорія кримінологічної теорії і практики управління у сфері запобігання злочинності «запобіжний вплив», що відбиває властивість діяння, сила якої здатна внести запрограмовані зміни у стан явищ і процесів, причинно пов'язаних зі злочинністю та її проявами. Простежується специфічність запобіжного впливу, його заходів і засобів при здійсненні загальносоціального, спеціально-кримінологічного (з його різновидами – кримінологічна профілактика, відвернення, припинення) та індивідуального запобігання злочинам. На думку автора, запобіжний вплив загальносоціальних заходів проявляється в тому, що вони змінюють умови, які раніше служили ґрунтом кримінальної мотивації. У свою чергу запобіжний вплив спеціально-кримінологічних заходів полягає у: орієнтації влади і суспільства на можливі появи криміногенних об'єктів; інформаційному тиску на державні органи влади з боку учених-кримінологів; кримінологічної поінформованості населення з метою оптимізації їх обізнаності у сфері запобігання і протидії злочинності, активізації співпраці з поліцією та ін. При індивідуальному запобіганні злочинності запобіжний вплив відбувається у процесах: переконання особи відмовитися від злочинних намірів; втручання у кризові ситуації, в яких опинилася особа.

Ключові слова: запобіжний вплив на злочинність, запобігання злочинності, загальносоціальне запобігання злочинності, кримінологічна профілактика, відвернення, припинення злочинів, індивідуальне запобігання злочинам.

Голина В. В. Предупредительное воздействие как категория теории и практики предупреждения преступности

В статье исследуется фундаментальная категория криминологической теории и практики управления в сфере предупреждения преступности «предупредительное воздействие», которая отображает свойство действия, сила которого способна внести запрограммированные изменения в состояние явлений и процессов, причинно связанных с преступностью и ее проявлениями. Прослеживается специфичность предупредительного воздействия, его мер и способов при осуществлении общесоциального, специально-криминологического (с его разновидностями – криминологическая профилактика, предотвращение, пресечение) и индивидуального предупреждения преступлений. По мнению автора, предупредительное воздействие общесоциальных мер проявляется в изменении условий, являющихся фундаментом преступной мотивации. В свою очередь, предупредительное воздействие специально-криминологических мер заключается в: ориентировании власти и общества на возможные возникновения криминогенных объектов; информационном давлении на государственные органы учеными-криминологами; криминологической проинформированности населения с целью оптимизации их осведомленности в сфере предупреждения и противодействия преступности, активизации взаимодействия и сотрудничества с полицией и др. Предупредительное воздействие при индивидуальном предупреждении состоит в: убеждении лица отказаться от преступных намерений; вмешательстве в кризисные ситуации, в которых оказалось лицо.

Ключевые слова: предупредительное воздействие на преступность, предупреждение преступности, общесоциальное предупреждение преступности, криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений, индивидуальное предупреждение преступлений.

Golina V. V. Preventive impact as a category of crime prevention theory and practice

The article considers the fundamental category of criminological theory and practice in the sphere of crime prevention – the «preventive impact», which reflects a feature of an operation, the influence of which is capable to introduce programmed changes into the state of phenomena and actions, causally related to crime and its manifestations. The specificity of preventive impact, its measures and methods during its implementation of common social, specially criminological (in particular its types: criminological prophylactics, avoidance and suppression of crimes) and individual crime prevention have been analyzed. On the author's opinion, the preventive impact of the common social measures is manifested in the changes of conditions, which are the basis of criminal motivation. Further, the preventive impact of the specially criminological measures of crime prevention involves: pointing state and society on the possible occurrence of criminogenic objects; information pressure of criminologists on the state organs; criminological apprising citizens of crime prevention and crime combating for the purpose of their information in this sphere and activating the cooperation between police and citizens etc. The preventive impact of the individual prevention includes: impressing a person to give up on criminal intent; interfering in crisis situation, in which a person has been turning out.

Key words: preventive influence on crime, crime prevention, common social crime prevention, criminological prophylactics, avoidance and suppression of crimes, individual crime prevention.

УДК 343.131

ПРИНЦИП НАУКОВОЇ ОБҐРУНТОВАНОСТІ ПОБУДОВИ СУЧАСНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНИ

Л. М. Лобойко, доктор юридичних наук, професор, завідувач відділу дослідження проблем кримінального процесу, криміналістики та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Процес побудови кримінального процесу є безперервним. Він складається з елементів, що мають більше (підготовка так званих системних законопроектів, до числа яких належить і Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК)) чи менше (внесення «точкових» змін до законодавства) значення. Досвід підготовки законопроектів в Україні показує, що їхні положення не завжди є науково обґрунтованими. Внаслідок цього окремі інститути кримінального процесуального права не відповідають сучасним вимогам суспільства до функціонування процесуальної системи, що утворює проблемну ситуацію. Зміст останньої полягає в тому, що питання сучасного суспільного життя, пов'язані з протидією злочинності, вирішуються за допомогою застарілих процесуальних механізмів. Сучасний кримінальний процес може бути побудований лише в тому разі, коли побудова його спиратиметься на передові, сучасні результати наукових досліджень. Тому наукову обґрунтованість варто вважати принципом побудови сучасного кримінального процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу протягом останніх років досліджували такі вчені, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, О. В. Капліна, В. Т. Маляренко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, В. М. Тертишник, О. Г. Шило,

М. Є. Шумило та ін. Однак у їхніх публікаціях йдеться лише про певні аспекти наукового підходу до реформування окремих інститутів і норм кримінального процесуального права. Питання ж про наукову обґрунтованість як про принцип побудови сучасного кримінального процесу раніше у науці кримінального процесу не ставилося, що і зумовило обрання теми цієї статті.

Постановка завдання. Для розкриття принципу наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу треба виконати такі завдання: визначити, у чому полягає проблемність використання наукових положень у роботі над побудовою в Україні сучасного кримінального процесу; з'ясувати, хто може брати на себе відповідальність за визначення концептуальних підходів до реформування кримінального процесуального законодавства в умовах, коли неможливо досягти єдності позицій вчених з основних питань реформування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальний процес як діяльність, врегульовану законом, можна вважати сучасним¹ лише тоді, коли його основні положення відповідають сучасним уявленням суспільства про його політичні, соціальні, економічні, наукові та інші основи. В умовах глобалізації сучасний кримінальний процес, щоб називатися таким, має узгоджуватися не лише з національними, а й із зарубіжними передовими, прогресивними концепціями розвитку суспільства, держави і права (законодавства), в тому числі і кримінального процесуального. Однак варто зважати на те, що кількість процесуальних систем дорівнює кількості держав. Наскільки різними є держави, настільки різняться між собою і їхні процесуальні системи.

Побудова сучасного кримінального процесу розпочалася з набуттям Україною незалежності і полягає вона у реформуванні вітчизняного кримінального процесуального законодавства з метою наближення його до міжнародних, у першу чергу європейських, стандартів процесу.

Реформування будь-якої галузі законодавства є процесом. А оскільки це так, то реформування, як і будь-який інший процес, не може здійснюватися без основних положень чи правил, що іме-

¹ Слово «сучасний» тлумачать як такий, що відповідає вимогам свого часу, викликаний його потребами [1, с. 1418].

нують принципами. Реформування кримінального процесуального законодавства теж має здійснюватися на підставі певних принципів. Інакше досягти мети реформування – побудови сучасного кримінального процесу – буде надзвичайно важко, а то й зовсім неможливо.

Результатом реформування, здійснюваного без дотримання принципів, можуть стати незадекларовані цілі. У такому разі в результаті реформування можна отримати закон, що не відповідає очікуванням суспільства. Наслідки такого реформування важко передбачити, але однозначно можна стверджувати, що новий закон навряд чи буде ефективним і сучасним у сенсі «відповідності вимогам свого часу».

З ухваленням нового КПК і набранням ним чинності 20 листопада 2012 р. процес побудови вітчизняного кримінального процесу продовжується. З моменту набуття чинності КПК зміни до нього вносили тридцять шість разів, тобто майже кожного місяця – по одній зміні. Причому два закони (так звані «диктаторські закони») від 16 січня 2014 р. були скасовані 28 січня 2016 р. Після ухвалення нового КПК залишається актуальним також питання щодо теоретичних основ реформування кримінального процесуального законодавства. У РФ, наприклад, фундаментальна робота І. Л. Петрухіна, присвячена теоретичним основам реформування кримінального процесу [2; 3], була видана через три роки після набрання чинності новим КПК РФ. Однак вона залишається актуальною й дотепер.

Будь-яка зміна, внесена до закону, може бути спрямована на побудову як сучасного, так і «несучасного» кримінального процесу. Причому одне й те саме положення законопроекту про внесення змін до КПК одні суб'єкти розцінюють як сучасне, інші – навпаки. Найнадійнішим, як уявляється, орієнтиром «сучасності» кримінального процесу є його наукова обґрунтованість, оскільки саме наука є тією цариною людської діяльності, що продукує нові, сучасні знання.

Однією з основних причин затягування в Україні побудови кримінального процесу шляхом реформування відповідної галузі законодавства були і залишаються досі теоретичні суперечності щодо

його підстав, шляхів, результатів тощо. У цих умовах питання щодо змісту принципу наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу набуває особливої актуальності і значення для вирішення питання щодо узгодження теоретичних концептуальних позицій учених – процесуалістів.

В. Г. Гончаренко правильно зазначає, що забезпечення оптимального змісту і техніки кримінально-процесуального законодавства можливе тільки за наявності чітких теоретичних концепцій [4, с. 704–705]. Спроба розробити теоретичну концепцію нового КПК, яка відображала б сучасні уявлення про державу і право, мала місце в Україні [5], але її автор, захопившись розширенням прав і свобод суб'єктів кримінального процесу (переважно, потерпілого і слідчого), що мали у його версії концепції декларативний характер, не визначив підвалин побудови сучасної процесуальної системи. Він звів забезпечення змагальності у процесі до зрівнювання прав потерпілого і обвинуваченого, між тим як тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства зумовлюють побудову змагальної моделі кримінального судочинства з наявністю сторін обвинувачення і захисту. Причому головним серед учасників кримінального процесу зі сторони обвинувачення є прокурор.

Відсутність доктринальних розробок у галузі кримінального процесу є однією з головних, якщо не головною, причиною того, що в Україні довше, ніж в усіх інших державах, які утворилися після розпаду СРСР, діяв радянський КПК (1960 р.). У той час як новий кримінальний закон на момент набрання чинності КПК 2012 р. діяв протягом уже одинадцяти років. Із цього приводу у 2003 р. влучно висловився М. В. Онішук: «Ми сьогодні опинились у ситуації селянина, котрий забарився і ніяк не може запрягти коня на ім'я Судоустрій у воза під назвою Процесуальні кодекси ... І ця "селянська безпорадність" викликана саме *доктринальною* (курсив наш. – Л. Л.) невизначеністю ...» [6, с. 18].

Науковий пошук має бути спрямований на визначення принципу побудови кримінального процесу. А оскільки практика більшості держав і вітчизняний досвід кримінальної процесуальної діяльності показує, що кращої форми процесу, ніж змагальна, людство не винайшло, то теоретичні розробки доцільно спрямовувати на

визначення оптимальних шляхів упровадження змагальності у вітчизняний процес. Змагальність для сучасного вітчизняного кримінального процесу має стати тим універсальним принципом, який у психології називають «концептуальним ядром», що нагадає руку, на яку можна одягати різноманітні рукавички [7, с. 177].

Доводить потребу наукового обґрунтування різноманітних процесів діяльності немає потреби, оскільки вона давно стала аксіомою. Тут хотілося б звернути увагу на таку важливу ознаку наукового підходу до процесу реформування законодавства, як багатоманітність наукових поглядів щодо напрямів побудови сучасного кримінального процесу. Поглядів, так само як і моделей кримінального процесу, може бути (і є) багато, а вибирати треба якийсь один. Можна також із різноманітних процесуальних моделей компонувати поступово одну – адекватну суспільним відносинам, що склалися в державі на певний момент її існування.

У науці кримінального процесу висловлена маса різноманітних поглядів на «конструкцію» («будову») сучасного кримінального процесу України взагалі і на окремі його інститути зокрема, про що можна судити з численних публікацій з цієї тематики [8; 9].

Але, як було зазначено вище, за часи незалежності нашої держави цілісної, науково обґрунтованої концепції комплексного, всебічного реформування кримінального процесуального законодавства, яка визначала б орієнтири побудови сучасного кримінального процесу, так і не було підготовлено. Навіть сама потреба реформування кримінального процесуального законодавства, що зводилася до ухвалення нового КПК, доводилася лише на рівні наукових статей.

Складовою частиною принципу наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу є широке, максимально можливе залучення науковців до обговорення й обґрунтування тих чи інших законодавчих положень, особливо тих, що визначають концептуальні основи побудови процесу. Дотримання цього підходу є актуальним на етапах переходу від старої до нової моделі («будови») кримінального процесу, наприклад, у період підготовки проекту нового КПК. Тут можна було б піти шляхом зібрання усіх учених, які за-

ймаються дослідженням проблем кримінального процесу, і спробувати виробити якусь одну узгоджену позицію щодо його науково обґрунтованої моделі. Але це є безперспективний шлях.

По-перше, зібрати усіх учених разом навряд чи можливо, а якщо усі й зберуться, то працювати буде надзвичайно важко з відомих причин.

По-друге, навіть у робочій групі, що чисельно є набагато меншою від кількості усіх учених-процесуалістів України, рішення щодо дискусійних питань приймаються голосуванням, а отже, частина, нехай навіть і менша, учених залишиться незадоволеною рішенням.

По-третє, не всі вчені є висококомпетентними в усіх питаннях кримінального процесу. Як правило, учені займаються певними науковими темами, напрямками у процесуальній галузі юридичної теорії, що, на наш погляд, також є позитивом, оскільки у такий спосіб можна досягти глибини та якості наукових досліджень. Тому і в робочих групах існує розподіл праці. Окремі вчені чи групи вчених працюють над проектами окремих статей чи глав (розділів) і на засіданнях усієї групи після обговорення проектів певних статей чи глав компонують проект законодавчого акта. Проект КПК, таким чином, є продуктом праці, так би мовити, вузьких спеціалістів за темами (главами, розділами). Однак важливим тут є вивчення цими спеціалістами основних наукових результатів, викладених у публікаціях, і врахування тих із них, які в разі запровадження їх до законодавства дозволять побудувати сучасний кримінальний процес.

По-четверте, підготовкою майбутнього законодавства, в якому мають визначатися концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу, займається активна частина юридичної спільноти – науковців, практиків, чиновників. Тому наполягати на участі у цій роботі людей, які, хоч і є фахівцями у галузі кримінального процесу, але не бажають проявляти активності у законопроектній роботі, не варто. Слід зазначити, що інколи високу активність проявляють люди, які, м'яко кажучи, є не підготовленими до написання текстів майбутніх законів. Від участі таких осіб також мало користі, а у деяких випадках вони можуть ще й завдавати шкоди для якості законопроектів.

На етапі обговорення законопроектів, якими визначаються концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу, варто в провідних наукових юридичних виданнях обговорювати найбільш дискусійні питання – загальні чи окремі процесуальні інститути. На жаль, у період підготовки проекту КПК таких обговорень не здійснювалося. Тому в процес реформування кримінального процесуального законодавства змушені були втручатися вищі державні органи.

Таким органом у 1992 р. стала Верховна Рада України, затвердивши Концепцію судово-правової реформи в Україні [10] (далі – Концепція 1992 р.). Серед чинників, що впливали на той час на необхідність проведення судово-правової реформи, була визначена та обставина, що «суди республіки, вся система юстиції і чинне законодавство, яке регулює діяльність правоохоронних органів, переживають глибоку кризу, викликану багатьма факторами, що негативно впливали на їх діяльність. Суди не завжди надійно охороняли права і свободи людини, являли собою важливий інструмент командно-адміністративної системи і змушені були бути провідниками її волі. Суд не мав влади, а влада безконтрольно користувалася судом. Судово-правова реформа повинна привести судову систему, а також всі галузі права у відповідність із соціально-економічними та політичними змінами, що відбулись у суспільстві» (розділ 1 Концепції). Як бачимо, Верховна Рада України у Концепції продемонструвала намір привести кримінальний процес у відповідність до тодішніх уявлень про дотримання прав і свобод людини, тобто зробити процес сучасним.

Подальшу відповідальність за реформування судівництва взагалі і системи кримінальної юстиції зокрема взяв на себе Президент України, затвердивши у 2006 і 2008 рр. два основоположних для реформування кримінального процесуального законодавства документи: Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів [11] та Концепцію реформування кримінальної юстиції України [12].

Оскільки зазначені Концепції затверджені Указами Президента України, то вони мали певний імперативний характер для розроб-

ників проекту КПК. Визначивши концептуальні засади реформування кримінального процесуального законодавства, Глава держави залишив за вченими право шукати і запроваджувати до проекту КПК найбільш ефективні, науково обґрунтовані шляхи процесуальної діяльності.

Безумовно, концептуальні засади реформування кримінального процесуального законодавства визначалися Президентом України не без урахування наукових досягнень вітчизняної та зарубіжної юридичної науки. Модель кримінального процесу, визначена у згаданих Концепціях і реалізована в чинному КПК, ґрунтується більшою мірою на результатах порівняльно-правового аналізу вітчизняного кримінального процесуального законодавства і законодавства держав Європейського Союзу та рішень Європейського суду з прав людини. На сучасному етапі творення національного права державою, що прагне до євроінтеграції, такий принциповий підхід видається цілком виправданим.

Здавалося б, науковцям, які працюють над побудовою сучасного кримінального процесу (членам робочих груп і експертам), залишається лише впроваджувати у проекти законодавчих актів наукові результати з урахуванням змісту зазначених вище Концепцій. Однак існують кілька проблем використання під час роботи над цими проектами результатів, одержаних у науці кримінального процесу.

По-перше, наукові результати і положення висловлюються на підставі різноманітних методологічних підходів. Наприклад, методологічною основою проекту КПК 2012 р. була Концепція реформування кримінальної юстиції України. Саме тому окремими вченими й не сприймалися ті новели проекту, що суперечать традиційним теоретичним установкам, що десятиріччями «проповідувалися» у нашій державі. Основне теоретичне протиріччя між традиційними (консервативними) і сучасними науковими поглядами на чинний КПК, яким визначені параметри сучасного кримінального процесу, полягає у ставленні до його функціонального призначення.

По-друге, традиційно вважається, що кримінальний процес є засобом боротьби зі злочинністю [13]. У новій же для України доктрині, тій, що є традиційною для сучасної Європи, кримінальний

процес розглядається як спосіб розв'язання кримінально-правового конфлікту. Сутність першого підходу полягає у здійсненні кримінального провадження з метою в усіх випадках викрити особу у вчиненні злочину і покарати її. Другий же підхід пов'язаний з потребою врегулювати засобами кримінального процесу кримінально-правовий конфлікт, що має нетяжкі наслідки. Для тяжких злочинів має бути застосована уся «сила» кримінального і кримінального процесуального закону.

По-третє, у науці кримінального процесу з одного й того самого питання нерідко існує не одна, а дві й більше точок зору. Причому вони всі можуть бути науково обгрунтованими у межах дослідження, в результаті якого ці позиції сформульовані. Вибір положення, сформульованого на підставі наукового дослідження, здійснюється членами відповідних робочих груп, виходячи з того, чи «вписуються» вони у концепцію законопроекту. Тому неминучим є залишення поза увагою окремих наукових положень. А це іноді сприймається авторами останніх негативно та обумовлює несприйняття і критику проекту, а потім і чинного закону, ухваленого на його основі.

По-четверте, наукові положення, що претендують на роль базових для формулювання тих чи інших норм, якими вносять зміни до закону, висловлюються у різні часи. Через втрату актуальності окремі положення не можуть бути використані в ході підготовки законопроекту, метою якого є внесок у побудову сучасного кримінального процесу. Дискусія щодо тих чи інших положень, висловлених в історії теорії кримінального процесу, в основному зводиться до того, чи варто в ході побудови сучасного кримінального процесу враховувати національні традиції, що склалися у науці, законодавстві та практиці його реалізації. Видається, що враховані можуть бути лише ті національні традиції, які «вписуються», по-перше, у сучасні уявлення про право взагалі і кримінальне процесуальне право зокрема, а по-друге, – в концепцію законопроекту.

Підводячи підсумок розгляду питання щодо принципу наукової обгрунтованості побудови сучасного кримінального процесу, можна зробити такі **висновки**: проблемність використання наукових

положень у роботі над законодавчими змінами, спрямованими на побудову сучасного кримінального процесу, обумовлена їхнім кількісним і якісним розмаїттям; в умовах, коли досягти узгоджених позицій щодо застосування тієї чи іншої теоретичної моделі сучасного кримінального процесу неможливо, відповідальність за визначення концептуальних підходів з цього питання має взяти один чи кілька вищих державних органів (Парламент і/чи Президент).

Перспективи подальших розвідок. Тема, досліджена у цій статті, є доволі об'ємною. Для її повного опрацювання потрібно здійснювати подальше дослідження за такими напрямками: з'ясування питання щодо наукового обґрунтування практичного здійснення кримінальної процесуальної діяльності; вивчення можливості надання науково-методичних рекомендацій щодо конкретного кримінального провадження на різних його стадіях.

Перелік літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
2. Петрухин И. Л. Теоретические основы реформы уголовного процесса в России : в 2 ч. / И. Л. Петрухин. – М. : Проспект, 2004. – Ч. 1. – 221 с.
3. Петрухин И. Л. Теоретические основы реформы уголовного процесса в России : в 2 ч. / И. Л. Петрухин. – М. : Проспект, 2004. – Ч. 2. – 192 с.
4. Гончаренко В. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України / В. Гончаренко // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2003. – № 2–3. – С. 704–705.
5. Тертишник В. М. Концепція Кримінально-процесуального кодексу України / В. М. Тертишник. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України, 2003. – 40 с.
6. Оніщук М. Судово-правова реформа: чи буде дано відповіді на виклик часу / М. Оніщук // Право України. – 2003. – № 5. – С. 15–19.
7. Козлов Н. И. Формула успеха, или Философия жизни эффективного человека / Н. И. Козлов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2004. – 264 с.
8. Бойко В. Щодо деяких положень нового кримінально-процесуального законодавства країни [Електронний ресурс] / Н. Бобечко, В. Бойко //

Право України. – 2003. – № 1 // Режим доступу: <http://www.lawbook.by.ru/magaz/pravoukr/0301/24.shtml>. – Заголовок з екрана.

9. Маляренко В. Окремі проблеми реформування кримінальної юстиції в Україні [Електронний ресурс] / В. Маляренко // Академічні читання / Київ. регіонал. центр Акад. прав. наук України (Київ, 22.10.2008). – Режим доступу: http://www.bod.kiev.ua/jurnal/20_13.htm. – Заголовок з екрана.

10. Концепція судово-правової реформи в Україні, затверджена постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 р. // Відом. Верхов. Ради України. – 1992. – № 30. – Ст. 426.

11. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 19. – Ст. 23.

12. Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» // Офіц. вісн. Президента України. – 2008. – № 12. – Ст. 486.

13. Подольный Н. А. Может ли борьба с преступностью быть задачей уголовного судопроизводства / Н. А. Подольный // Соврем. право. – 2004. – № 9. – С. 38–41.

Транслітерація переліку літератури

1. Velykyy tumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrayins'koyi movy (z dod. i dopov.) [Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language] Kyiv: Irpin VTF Perun, 2005, 1728 p. [in Ukrainian].

2. Petruhin I. L. Teoreticheskie osnovy reformy ugolovnogo protsessa v Rossii: v 2-h ch. / I. L. Petruhin [Theoretical Basis of the Reforms of the Criminal Process in Russia] Moskva: Prospekt, 2004, Ch. 1, 221 p. [in Russian].

3. Petruhin I. L. Teoreticheskie osnovy reformy ugolovnogo protsessa v Rossii [Theoretical Basis of the Reforms of the Criminal Process in Russia] Moskva: Prospekt, 2004, Ch. 2, 192 p. [in Russian].

4. Honcharenko V. Deyaki zauvazhennya u zv»yazku z pryynyattiam novoho Kryminal'no-protsesual'noho kodeksu Ukrayiny [The Some Remarks with Adoption of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Visnyk akademiya pravovykh nauk Ukrayiny, 2003, no. 2–3, pp. 704–705. [in Ukrainian].

5. Tertyshnyk V. M. Kontsepsiya Kryminal'no-protsesual'noho kodeksu Ukrainy [The conception of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Dnipropetrovs'k: Yuryd. akademiya MVS Ukrainy, 2003, 40 p. [in Ukrainian].

6. Onishchuk M. Sudovo-pravova reforma: chy bude dano vidpovidi na vyklyk [Judicial and Legal Reform: If Will Be to Meet the Challenges of Time]. Pravo Ukrainy, 2003, no. 5. – pp. 15–19. [in Ukrainian].

7. Kozlov N. I. Formula uspeha, ili Filosofiya zhizni effektivnogo cheloveka [Formula of Success, or the Philosophy of the Life of Effective Person]. Moskva: AST-PRESS KNIGA, 2004, 264 p. [in Russian].

8. Boyko V. Shchodo deyakykh polozhen' novoho kryminal'no-protsesual'noho zakonodavstva krayiny [Some Statements of the Modern Criminal Procedural Legislation]. Pravo Ukrainy, 2003, no. 1, Rezhym dostupu: <http://www.lawbook.by.ru/magaz/pravoukr/0301/24.shtml>. Zaholovok z ekrana. [in Ukrainian].

9. Malyarenko V. Okremi problemy reformuvannya kryminal'noyi yustytisiy v Ukraini [Problems of criminal justice reform in Ukraine] Kyiv's'kyi rehional'nyy tsentr Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy (Kyiv, 22.10.2008) Rezhym dostupu: http://www.bod.kiev.ua/jurnal/20_13.htm. Zaholovok z ekrana. [in Ukrainian].

10. Kontsepsiya sudovo-pravovoyi reformy v Ukraini, zatverdzhena postanovoyu Verkhovnoyi Rady Ukrainy vid 28 kvitnya 1992 roku [The Concept of Judicial and Legal Reform in Ukraine]. Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy, 1992, no. 30, p. 426. [in Ukrainian].

11. Kontsepsiya vdoskonalennya sudivnytstva dlya utverdzhennya spravedlyvoho sudu v Ukraini vidpovidno do yevropeys'kykh standartiv, skhvalena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 10 travnya 2006 r. No. 361/2006 [The Concept of Improving Judicial System to Consolidate Just Court in Ukraine According to European Standards, approved by Decree of the President of Ukraine as of 05/10/2006]. Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, 2006, no. 19, p. 23. [in Ukrainian].

12. Kontsepsiya reformuvannya kryminal'noyi yustytisiy Ukrainy, zatverdzhena Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 8 kvitnya 2008 r. no. 311/2008 Pro rishennya Rady natsional'noyi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 lyutoho 2008 roku Pro khid reformuvannya systemy kryminal'noyi yustytisiy ta pravookhoronnykh orhaniv [The Concept of Criminal Justice Reform in Ukraine], Ofitsiynyy visnyk Prezydenta Ukrainy, 2008, no. 12, p. 486. [in Ukrainian].

13. Podolnyiy N. A. Mozhet li borba s prestupnostyu byt zadachey ugolovnoho sudoproizvodstva [Fighting Crimes is the Purpose Of Criminal Proceedings, It's Possible?]. Sovremennoe pravo, 2004, no. 9, pp. 38–41 [in Russian].

Лобойко Л. М. Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України

Досвід підготовки законопроектів в Україні показує, що їхні положення не завжди є науково обґрунтованими. Внаслідок цього окремі інститути кримінального процесуального права не відповідають сучасним вимогам суспільства до функціонування процесуальної системи, що утворює проблемну ситуацію.

Проблеми наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу протягом останніх років досліджували такі вчені, як В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький та ін. Однак у їхніх публікаціях не ставилося питання про наукову обґрунтованість як про принцип побудови сучасного кримінального процесу.

Кримінальний процес як діяльність, врегульовану законом, можна вважати сучасним лише тоді, коли його основні положення відповідають сучасним уявленням суспільства про його політичні, соціальні, економічні, наукові та інші основи. В умовах глобалізації сучасний кримінальний процес, щоб називатися таким, має узгоджуватися не лише з національними, а й із зарубіжними передовими, прогресивними концепціями розвитку суспільства, держави і права (законодавства), в тому числі і кримінального процесуального.

Найнадійнішим орієнтиром «сучасності» кримінального процесу є його наукова обґрунтованість, бо саме наука є тією цариною людської діяльності, яка продукує нові, сучасні знання. Тому наукову обґрунтованість варто розглядати як принцип побудови сучасного кримінального процесу.

Однією з основних причин затягування в Україні процесу побудови кримінального процесу шляхом реформування відповідної галузі законодавства були і залишаються досі теоретичні суперечності щодо його підстав, шляхів, результатів тощо.

Складовою частиною принципу наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу є широке, максимально можливе залучення науковців до обговорення і обґрунтування тих чи інших законодавчих положень, особливо тих, що визначають концептуальні основи побудови процесу.

Проблемність використання наукових положень у роботі над законодавчими змінами, спрямованими на побудову сучасного кримінального процесу, обумовлена, серед іншого, їхнім кількісним і якісним розмаїттям.

В умовах, коли досягти узгоджених позицій щодо застосування тієї чи іншої теоретичної моделі сучасного кримінального процесу неможливо, відповідальність за визначення концептуальних підходів з цього питання має взяти один чи декілька вищих державних органів (Парламент і/чи Президент).

Ключові слова: Кримінальний процесуальний кодекс, кримінальний процес, реформування, принцип наукової обґрунтованості.

Лобойко Л. Н. Принцип научной обоснованности построения современного уголовного процесса Украины

Опыт подготовки законопроектов в Украине показывает, что их положения не всегда научно обоснованы. В результате отдельные институты уголовного про-

цессуального права не соответствуют современным требованиям общества к функционированию процессуальной системы, что образует проблемную ситуацию.

Проблемы научной обоснованности построения современного уголовного процесса в течение последних лет исследовали такие ученые, как В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевой, В. С. Зеленецкий и др. Однако в их публикациях не ставился вопрос о научной обоснованности как о принципе построения современного уголовного процесса.

Уголовный процесс как урегулированную законом деятельность можно считать современным лишь тогда, когда его основные положения соответствуют современным представлениям общества о его политических, социальных, экономических, научных и других основаниях. В условиях глобализации современный уголовный процесс, чтобы именоваться таким, должен согласовываться не только с национальными, но и с зарубежными передовыми, прогрессивными концепциями развития общества, государства и права (законодательства), в том числе и уголовного процессуального.

Надежным ориентиром «современности» уголовного процесса является его научная обоснованность, потому что именно наука является той областью человеческой деятельности, которая производит новые, современные знания. Поэтому научную обоснованность целесообразно рассматривать как принцип построения современного уголовного процесса.

Одной из основных причин затягивания в Украине процесса построения уголовного процесса путем реформирования соответствующей отрасли законодательства были и остаются до сих пор теоретические разногласия относительно его оснований, путей, результатов и т. д.

Составной частью принципа научной обоснованности построения современного уголовного процесса является широкое, максимально возможное привлечение ученых к обсуждению и обоснованию тех или иных законодательных положений, а особенно тех, которые определяют концептуальные основы построения процесса.

Проблемность использования научных положений в работе над законодательными изменениями, направленными на построение современного уголовного процесса, обусловлена, среди прочего, их количественным и качественным разнообразием.

В условиях, когда достичь согласованных позиций по применению той или иной теоретической модели современного уголовного процесса невозможно, ответственность за определение концептуальных подходов по этому вопросу должен принять один или несколько высших государственных органов (Парламент и/или Президент).

Ключевые слова: Уголовный процессуальный кодекс, уголовный процесс, реформирование, принцип научной обоснованности.

Loboyko L. M. The principle of scientific validity of building the modern criminal procedure of Ukraine

The experience in drafting bills in Ukraine shows that their provisions are not always scientifically justified. As a result, some institutions of criminal procedural law

do not meet modern requirements of society to the functioning of the procedural system that creates a problematic situation.

Problems of the scientific validity of building the modern criminal procedure in recent years were studied by the following scientists: V. G. Goncharenko, Iu. M. Groshevyi, V. S. Zelenetsky etc. However, a question about the scientific validity as the principle of building the modern criminal procedure was not raised in their publications.

The criminal procedure as an activity regulated by law can be considered modern only when its main provisions correspond to modern notions of society of its political, social, economic, scientific and technical bases. In the conditions of globalization, the modern criminal procedure (in order to be called like this) must comply not only with national, but also with foreign advanced, progressive concepts of society, state and law (legislation) development, including criminal procedure legislation.

The most reliable benchmark of the «modernity» of the criminal procedure is its scientific validity, because the science is an area of human activity that produces new modern knowledge. Therefore, the scientific justification should be regarded as the foundation of modern criminal procedure.

One of the main reasons for delays in Ukraine in the process of building the criminal procedure by reforming the corresponding legislation area were and still are theoretical differences on its grounds, ways, results etc.

A part of the scientific validity principle of building the modern criminal procedure is wide and the maximum possible involvement of scientists in the discussion and study of certain legal provisions, especially those that define conceptual bases of the procedure.

Problems with the use of scientific provisions in working on legislative changes aimed at building the modern criminal procedure are due to, among other things, their quantitative and qualitative diversity.

In the conditions, when reaching agreed positions in respect of the application of a theoretical model of the modern criminal procedure is impossible, the responsibility for defining conceptual approaches to this issue should be taken by one or more of higher state bodies (the Parliament and/or the President).

Key words: *the Criminal Procedure Code, criminal procedure, reforming, the principle of scientific validity.*

УДК 343.9.01:001.4

КРИМІНАЛІЗАЦІЯ У ПОНЯТІЙНОМУ АПАРАТІ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

М. Ю. Валуйська, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Постановка проблеми. Успішність виконання кримінологічною наукою свого основного завдання – запобігання злочинності – обумовлена великою кількістю різних чинників, у тому числі й точністю понятійного апарату цієї науки. Слід зазначити, що понятійний апарат будь-якої науки, з одного боку, має відповідати її потребам у точності відображення досліджуваного нею предмета, а з другого, не може існувати відокремлено від понятійних апаратів інших, у першу чергу, суміжних наук.

За своєю природою кримінологія є наукою комплексною. При вивченні свого предмета вона спирається на правові та суспільні науки, оскільки вирішення кримінологічних проблем неможливе без глибокого проникнення у різні галузі суспільного життя. Для цього кримінологія користується надбаннями таких наук, як філософія, прикладна економічна теорія, педагогіка, психологія, соціологія з великим різноманіттям їх напрямів, що більш детально вивчають проблеми особистості, сім'ї, соціальних груп, соціальних патологій тощо. Кримінологія є загальнотеоретичною наукою для всіх наук кримінально-правового циклу (кримінального, кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, судової психології та ін.) [1, с. 18–19].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи співвідношення понятійного апарату кримінології та інших наук, І. М. Даньшин справедливо зазначав, що, користуючись категоріями

і законами суміжних наук, кримінологія конкретизує їх щодо свого предмета. Кримінологія не втручається у сферу зазначених наук, механістично не поглинає їх. Утім, вона не розчиняється в цих знаннях, а лише синтезує різні дослідження з питань злочинної поведінки, що проводяться представниками інших наук, реципує окремі їх положення і досягнення, що стикаються з проблемами злочинності, творчо адаптує подібні запозичення для своїх потреб. Спираючись на все це, кримінологія формулює й обґрунтовує свої власні висновки, положення і рекомендації [2, с. 7–8].

Проблемі понятійного апарату кримінологічної науки, його розвитку та співвідношенню із понятійними апаратами інших наук тією чи іншою мірою приділяли увагу чимало науковців. Серед авторів, яким належить найбільш значний внесок, слід відзначити таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як В. В. Голіна, Б. М. Головкін, І. М. Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, М. І. Панов, В. І. Шакун та ін.

Постановка завдання. Необхідність наукового вирішення цього питання обумовлена тим, що існує досить велика кількість об'єктів дослідження, структурні елементи яких є предметами різних наук. Через це відповідна наука, розглядаючи значущі для неї властивості та якості певного явища чи процесу (у загальнофілософському сенсі – речі), надає йому власне тлумачення, в якому сконцентровано найбільш важливі ознаки. При цьому різні науки можуть використовувати однакові терміни, але змістовне наповнення понять, які ними позначаються, як правило, має відмінності, що обумовлено низкою причин, зокрема, різними методами вивчення, варіативними ракурсами висвітлення проблем, що вивчаються, різними ступенями повноти та глибини дослідження тощо.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, наявність кількох визначень одного явища чи процесу з позицій різних наук суттєво збагачує теорію, але є неприпустимим у випадках, коли через збіг форми (співпадіння термінів, якими позначається це явище чи процес) виникає неоднозначність тлумачення норми права. За таких умов у кожному конкретному випадку необхідно розкривати у відповідному нормативному документі зміст поняття, яке позна-

часться терміном, що може використовуватися для нетотожних за змістом та обсягом понять. Але можливість виникнення ситуації неоднозначного розуміння змісту понять, що позначаються одним і тим самим терміном, на наш погляд, не є достатньою підставою заборони плуралізму теоретичної складової науки, оскільки це, по суті, є відмовою від подальшого вивчення явища (процесу, речі), яке має нормативно закріплений термін, і неминуче призведе до стагнації досліджень, перешкоджатиме науковому прогресу.

Досить часто лексеми «поняття» та «термін» використовують як синоніми. Слід сказати, що між ними дійсно існує певний зв'язок, але їх зміст та роль у науковій діяльності не є тотожними. Поняття – це одна з форм відбиття світу та мислення, за допомогою якої пізнається сутність явищ, процесів, узагальнюються їх суттєві риси та ознаки. Поняття є продуктом історичного розвитку пізнання, що, підіймаючись від нижчого щабля на вищий, резюмує на основі практики здобуті результати у все більш глибокі поняття, вдосконалює, уточнює старі та формулює нові поняття, які так само не є статичними, не є остаточними, не є абсолютними, а знаходяться у постійному розвитку, змінюються, прогресуючи у бік адекватного відбиття дійсності [3, с. 354].

Термін (від лат. *terminus* – межа, кордон) тлумачиться як однозначне слово або словосполучення, що фіксує певне поняття науки, техніки, мистецтва тощо. Термін є елементом наукової мови, введення якого обумовлене необхідністю точного та однозначного позначення наукових даних, особливо у випадках, коли серед загальноживаних лексем немає таких, що можуть бути використані [3, с. 454].

Понятійний апарат будь-якої науки – це сукупність (в ідеалі – система) понять, якими ця наука оперує на найвищому рівні її узагальнення. Це є своєрідним інструментарієм, за допомогою якого відбувається розвиток науки. Терміни використовуються для надання науковим поняттям словесної форми, максимальної конкретизації досліджуваної речі (явища, процесу), відокремлення останньої від решти.

Але існують випадки, коли одне й те саме слово є і поняттям, і терміном. Так, наприклад, М. І. Панов зазначає, що у теорії кри-

мінального права існує *поняття «діяння»* (курсив наш. – М. В.), яке визначається такою сукупністю ознак: діяння має бути конкретним, усвідомленим і вольовим актом поведінки людини, суспільно небезпечним та протиправним. *Термін «діяння»* (курсив наш. – М. В.) вживається в КК України, теорії кримінального права і судовій практиці у двоякому значенні: а) у ст. 11 КК за допомогою цього терміна визначається поняття злочину, що охоплює всі ознаки, притаманні злочину, тобто вживається як синонім терміна «злочин»; б) застосовується тільки для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії чи бездіяльності. При аналізі цієї ознаки складу злочину мова повинна йти саме про друге значення терміна «діяння» [4, с. 452, 453].

При цьому вживання слова «діяння» не обмежується сферою кримінального права. Із тлумачного словника з'ясовуємо, що «діяння» використовується у високому стилі – дія, вчинок, звершення (великі діяння) і у спеціалізованій сфері – злочинне діяння, протиправне діяння [5]. Отже, одне й те саме слово може бути і поняттям, і терміном, і загальнозживаною лексемою.

Одним із термінів, яким позначається явище, що паралельно вивчається науками кримінального права, кримінології, соціології та ін., є термін «криміналізація». Це слово має іншомовне коріння і походить від лат. *criminalis* (злочинний). Подібні терміни є й в інших мовах, зокрема, в англійській (*criminalization*), французькій (*criminalization*), російській (криміналізація). Тлумачний словник С. І. Ожегова та Н. Ю. Шведової дає пояснення слова «криміналізувати» (криміналізувати), зазначаючи, що воно означає (російською) «вовлечь (вовлечать) в сферу впливання преступного мира». Як приклад застосування наводиться іменник «криміналізація» (криміналізація), зокрема «криміналізація властных структур» (криміналізація владних структур) [6].

У науці кримінального права термін «криміналізація» означає визнання вищим законодавчим органом тих чи інших дій (бездіяльності) злочинними, якщо раніше вони такими не вважалися, з визначенням у нормі Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність конструктивних, найбільш характерних ознак злочину та можливого покарання за його вчинення. Іноді

терміном «криміналізація» позначають загальне посилення репресій у вигляді підвищення санкцій, введення додаткових покарань, обмежень тощо. С. А. Тарарухін зазначає, що найважливішими критеріями криміналізації із позицій кримінального права є: 1) оцінка поведінки особи як суспільно небезпечної; 2) визнання поведінки такою, що суперечить моралі та засуджується більшістю громадян; 3) констатація факту, що боротьба з такою поведінкою можлива лише шляхом застосування кримінального покарання і вжиття інших заходів примусу та що заходів переконання для цього недостатньо; 4) встановлення факту, що зазначене покарання здатне забезпечити загальну і спеціальну превенцію. Криміналізація зумовлюється: підвищенням суспільної небезпечності певних діянь; необхідністю усунення прогалин у законодавстві; встановленням нових суспільних відносин, що потребують охорони за допомогою норм кримінального права [7, с. 392–393].

Слід зазначити, що цей термін має широке вживання не лише у спеціальних науках, а й у засобах масової інформації. Огляд сучасних публікацій ЗМІ свідчить про досить широке застосування терміна «криміналізація» у поєднанні з вказівкою на соціальні, економічні, політичні та інші складові, що є важливими для життєдіяльності суспільства. Частота використання у засобах масової інформації, виступах посадових осіб, у побутовій мові таких словосполучень, як «криміналізація економіки», «криміналізація суспільства», «криміналізація особистості», надали їм статусу усталених зворотів. Але це не лише не виключає можливості наукового осмислення явищ та процесів, що позначаються цими термінами, а, навпаки, вимагає від учених їх дослідження з метою формулювання відповідних понять, що дасть можливість більш глибоко пізнати те, що становить загрозу суспільству, та розробити відповідні заходи протидії.

Деякі науковці, осмислюючи поняття «криміналізація», спираються на його загальнолітературне тлумачення. Інші конкретизують його щодо сутності та значущих (на їх погляд) характеристик криміналізації як процесу, що може впливати на різні елементи соціуму. Прикладом першого підходу є дослідження Г. Ю. Дарнопиха, який зазначав, що «найбільш активно відбувається *криміналізація влади*

(курсив наш. – М. В.), що має наслідком нестабільність, розбалансованість діяльності політичних структур, зниження рівня керованості соціально-економічними процесами, загострення критичної невдоволеності громадян. Криміналізація суспільних відносин стає системною загрозою економічній безпеці держави, суспільства та особи. Особливо це стосується рівня особистої і майнової захищеності громадян» [8, с. 131–133].

Аналогічне застосування цього терміна знаходимо також у роботі Н. О. Ляшенка, де висловлюється думка про те, що криміналізація суспільства виступає одним із чинників, що обумовлює проблеми соціалізації дітей у сучасній Україні [9, с. 342–347].

І. В. Маслій наводить власне наукове бачення проблеми криміналізації явищ та процесів у сучасному суспільстві. Зокрема, ним пропонується розглядати криміналізацію економіки у таких значеннях: 1) як соціально-економічний процес, у межах якого відбувається тіньовий перерозподіл капіталів, що, у свою чергу, служить фактором відтворення корисливих злочинів у сфері господарської діяльності та формує феномен економічної злочинності, здебільшого організованих її форм; 2) як стан економіки, при якому суттєву питому вагу становить отримання незаконних злочинних доходів від господарської діяльності [10, с. 4–8]. Криміналізація економіки визначена автором наведеного тлумачення як соціальний деструктивний процес, у межах якого легальні економічні інститути у зв'язку з поширенням правопорушень або злочинів економічної спрямованості набувають рис тіньових та/або кримінальних інститутів, що призводять до негативних наслідків у вигляді матеріальної шкоди [10, с. 4–8].

Аналізуючи природу та зміст криміналізації економіки як динамічного процесу, узагальнюючи його суттєві риси та ознаки, І. В. Маслій із позицій кримінології вивчає один із проявів криміналізації у життєдіяльності суспільства, чим сприяє формулюванню більш загального поняття «криміналізація» у кримінологічній науці, яке може бути використано не лише щодо економіки, а й стосовно інших соціальних об'єктів, які вивчає кримінологічна наука (наприклад, стосовно поняття «особистість»). І тут існують певні напрацювання суміжних із кримінологією наук: окремі фахівці

у галузі соціології культури, духовного життя намагаються досліджувати особливості соціокультурного процесу криміналізації особистості у сучасному суспільстві, аналізуючи чинники криміналізації особистості у сучасних соціокультурних умовах, особливості процесу криміналізації особистості, механізм формування мотивації злочинної поведінки особистості у кризовій соціокультурній ситуації [11].

Вочевидь, зважаючи на широкий суспільний резонанс, викликаний посиленням процесів впливу злочинного світу на життєдіяльність соціуму, проблема криміналізації взагалі та криміналізації особистості злочинця, зокрема, знайшла своє відбиття у Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття, де зазначається, що необхідно дослідити зв'язок соціально-економічних детермінант із «процесами несприятливого формування особи, передусім неповнолітнього, молодіжного віку, соціально незайнятого та нереалізованого у суспільному середовищі, а також з особливостями національного менталітету, расовою, етнічною, релігійною, у тому числі конфесійною, належністю, вивчити механізми можливого впливу останніх на *криміналізацію особи* (курсив наш. – М. В.) та соціальних груп» [12, с. 16, 17]. У паспорті спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, затвердженому Президією Вищої атестаційної комісії України постановою від 21 травня 2008 р. № 38–06/6, серед напрямів досліджень у галузі кримінології також зазначено про криміналізацію особистості.

Автор торкалася цього питання у статті «Деякі аспекти усунення соціальних та морально-психологічних причин, що призводять до криміналізації окремих індивідів» [13] і вважає, що проблема є вельми серйозною, комплексною, багатоаспектною, але водночас такою, що поки ще не знайшла у вітчизняній науці поглибленого вивчення.

На наш погляд, у кримінологічній науці актуальною на сьогодні є розробка поняття «криміналізація», що має узагальнити основні риси процесу криміналізації з урахуванням особливостей його прояву щодо окремих складових предмета кримінологічної науки, основних форм вираження, соціально обумовлених тенденцій роз-

витуку, інших змінних чинників, що впливають чи можуть вплинути на цей процес та адекватність наукового розуміння останнього в умовах конкретного часу та простору.

Суттєвим внеском у прирощення кримінологічних знань у цій сфері може стати вивчення процесу криміналізації особистості, яка, на наш погляд, має розглядатися як антисоціальний процес, сутність якого полягає у набутті особою криміногенних властивостей, що утворюють її індивідуальний криміногенний комплекс і під час учинення злочину надають особі, яка його вчиняє, нової якості суспільної небезпечності. Основними рисами криміналізації, виходячи з її змістовного наповнення, є антисуспільна спрямованість, соціально-правова природа, динамічність (зміна її у часі).

Завдання кримінологічної науки полягає не лише у вивченні небезпечних для суспільства явищ, процесів та механізмів деформації особистості, що призводять до формування в особі настанови на можливість вчинення кримінальних правопорушень, а й у розробці запобіжних заходів захисту суспільства від суспільно небезпечних діянь. Тому потрібно всебічне та детальне вивчення процесу набуття особою криміногенних якостей та властивостей, що обумовлюють вчинення нею злочину.

Оскільки рішення про вчинення злочину чи відмову від злочинного акту (стосовно умисних злочинів) усвідомлено приймається осудною особою, яка має індивідуальні інтелектуальні, емоційні та вольові характеристики, проблема криміналізації особистості набуває у кримінологічній науці стрижневого характеру. Вирішення цієї проблеми бачиться у розв'язанні низки завдань щодо: 1) інтеграції у теорію та практику кримінологічної науки сучасних напрацювань суміжних наук, що можуть бути використані для досліджень криміналізації особистості у сучасних умовах; 2) аналізу структури чинників криміналізації особистості; 3) розробки запобіжних заходів, що дають можливість реальної протидії цьому процесу.

Дослідження, здійснене у межах цієї статті, дозволяє зробити **висновки** про те, що термін «криміналізація» на теперішній час використовується досить широко: як для позначення поняття «криміналізація» у загальнонавчальному значенні, що міститься у тлумач-

них словниках та енциклопедіях, так і щодо понять, які є складовими понятійних апаратів наук, що вивчають особливості життєдіяльності суспільства, зокрема, таких, як соціологія, психологія, кримінальне право, кримінологія. Причому кримінологія як комплексна, інтегративна наука, спираючись на понятійний апарат інших наук, формує власний глосарій, поняття якого характеризують складові предмета кримінологічної науки і не суперечать іншим наукам, а доповнюють їх змістовну частину за рахунок приєднання галузевих знань, інтегрованих кримінологією.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Випадки використання різними науками понять, що позначаються однаковими термінами, але мають відмінності у тлумаченні, обумовлені специфікою конкретної науки, і задля уникнення плутанини понять кожна наука має розвивати власний понятійний апарат, омонімічні складові якого можуть не співпадати за змістом, але, спираючись на семантичну основу, розкривати окремі змістовні грані таких понять, збагачуючи їх розуміння.

У науці кримінального права «криміналізація» означає результат, що полягає у визнанні вищим законодавчим органом певного суспільно небезпечного явища злочинним діянням, а з точки зору кримінології поняття «криміналізація» розглядається як антисоціальний процес, що полягає у набутті певним об'єктом криміногенних властивостей. До таких об'єктів належать соціум взагалі та окремі сфери його життєдіяльності, зокрема, широкі прошарки населення, малі соціальні групи, окремі особи тощо. Дослідження кримінологічною наукою особливостей криміналізації окремих об'єктів відкриє нові можливості щодо підвищення ефективності протидії суспільно небезпечним явищам та антисоціальним процесам у правовому суспільстві. Інтегративний підхід, який використовується кримінологією, розширює можливості пізнання досліджуваних явищ та сприяє науковому прогресу.

Перелік літератури

1. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред.: В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. – Х. : Право, 2014. – 440 с.

2. Кримінологія. Загальна та Особлива частини : підручник / за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., перероб. і допов. – Х. : Право, 2009. – 288 с.
3. Философский словарь / под ред.: М. М. Розенталь, П. Ф. Юдин. – М. : Политиздат, 1963. – 544 с.
4. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов ; упоряд.: Н. О. Гуторова, Ю. П. Дзюба. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.
5. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка. 70 000 слов / С. И. Ожегов ; Акад. наук СССР, Ин-т рус. яз. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1991. – 917 с.
6. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка (онлайн-версия) [Электронный ресурс] / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова // Classes.ru. Иностранные языки для всех. Словари онлайн. – Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ozhegov-term-13427.htm> (дата звернення: 24.11.2015). – Заголовок з екрана.
7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3 : К – М. – 792 с.
8. Дарнопих Г. Ю. Криміналізація суспільства як загроза економічній безпеці держави / Г. Ю. Дарнопих // Економіка та управління господарським комплексом: теорія і практика сучасності : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 27 берез. 2014 р., м. Луганськ. – Дніпропетровськ, 2014. – С. 131–133.
9. Ляшенко Н. О. Проблеми соціалізації дітей в сучасній Україні / Н. О. Ляшенко // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – Вип. 36. – С. 342–347.
10. Маслій І. В. Інституційний механізм протидії криміналізації економіки: кримінологічне дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. В. Маслій ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – О., 2015. – 19 с.
11. Каменский Е. Г. Особенности социокультурного процесса криминализации личности в современном российском обществе : дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.06 / Е. Г. Каменский ; Курск. гос. техн. ун-т. – Курск, 2005. – 163 с.
12. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ століття // Інформ. бюл. / Акад. прав. наук України, Координац. бюро з проблем кримінології. – К., 2002. – № 5. – С. 5–29.
13. Валуцька М. Ю. Деякі аспекти усунення соціальних та морально-психологічних причин, що призводять до криміналізації окремих індивідів

/ М. Ю. Валуйська // Проблеми законності : республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2005. – Вип. 72. – С. 140–145.

Транслітерація переліку літератури

1. Kryminolohiya : pidruchnyk [Criminology : a Textbook]. Kharkov : Pravo, 2014, 440 p. [in Ukrainian].

2. Kryminolohiya. Zahal'na ta Osoblyva chastyny : pidruchnyk [Criminology. General and Special Parts: Textbook]. Kharkov : Pravo, 2009, 288 p. [in Ukrainian].

3. Filosofskiy slovar [Philosophical dictionary]. Moscow : Politizdat, 1963, 544 p. [in Russian].

4. Panov M. I. Vybrani naukovy pratsi z problem pravoznavstva [Selected research papers on issues of law]. Kiev : In Yure, 2010, 812 p. [in Ukrainian].

5. Ozhegov S. I. Tolkovyyi slovar russkogo yazyika. 70 000 slov [Explanatory dictionary of Russian language. 70,000 words]. Moscow : Rus. yaz., 1991, 917 p. [in Russian].

6. Ozhegov S. I. Tolkovyyi slovar russkogo yazyika (onlayn versiya) [Explanatory dictionary of Russian language (online version)]. Inostrannyye yazyiki dlya vseh. Sloviri onlayn [Foreign languages for all. online dictionary]. Available at : <http://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ozhegov-term-13427.htm> (accessed 24 november 2015) [in Russian].

7. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia]. Kiev : Vyd-vo «Ukr. entsykl.» im. M. P. Bazhana, 2001, 792 p. [in Ukrainian].

8. Darnopykh H. Yu. Kryminalizatsiya suspil'stva yak zahroza ekonomichnyi bezpetsi derzhavy [The criminalization of society as a threat to the economic security of the state] Ekonomika ta upravlinnya hospodars'kym kompleksom: teoriya i praktyka suchasnosti [Economics and management of economic complex: the theory and practice of modern]. Dnipropetrovs'k, 2014, pp. 131–133. [in Ukrainian].

9. Lyashenko N. O. Problemy sotsializatsiyi ditey v suchasniy Ukraini [Problems of socialization of children in modern Ukraine]. 2006, vol. 36, pp. 342–347. [in Ukrainian].

10. Masliy I. V. Instytutsiynny mekhanizm protydyi kryminalizatsiyi ekonomiky: kryminolohichne doslidzhennya [The institutional mechanism for combating the criminalization of the economy: criminological research]. Odesa, 2015, 19 p. [in Ukrainian].

11. Kamenskyy E. H. Osobennosty sotsyokul'turnoho protsessa krymynalyzatsyy lychnosti v sovremennom rossyyskom obshchestve [Features of the socio-cultural process of criminalization of the person in a modern Russian society]. Kursk, 2005, 163 p. [in Russian].

12. Kontseptsiya rozvytku kryminolohichnoyi nauky v Ukrayini na pochatku XX stolittya [The concept of criminological science in Ukraine at the beginning of the XXI century]. Akad. prav. nauk Ukrayiny, Koordynats. byuro z problem kryminolohiyi. – Kiev, 2002, no. 5, pp. 5–29. [in Ukrainian].

13. Valuiska M. Y. Deyaki aspekty usunennya sotsial'nykh ta moral'no-psykholohichnykh prychnyn, shcho pryzvodyat' do kryminalizatsiyi okremykh indivividiv [Some aspects of addressing the social, moral and psychological causes that lead to the criminalization of individuals]. Problemy zakonnosti : respublik. mizhvidom. nauk. zb. Kharkov : Nats. yuryd. akad. Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho, 2005, vol. 72, pp. 140–145 [in Ukrainian].

Валуйська М. Ю. Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки

Стаття присвячена проблемі поняття «криміналізація» у понятійному апараті кримінологічної науки та співвідношення цієї дефініції з аналогічною у понятійних апаратах кримінального права та соціології. Розглядається етимологія слова «криміналізація», його загальнолітературне тлумачення, особливості застосування у різних сферах життєдіяльності суспільства. Окрему увагу приділено специфіці поняття «криміналізація» у кримінальному праві. Аналізуються сучасні підходи щодо використання означеного поняття для характеристики суспільних процесів соціологією та кримінологією. Досліджується питання співвідношення лексем «поняття» та «термін». У Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття зазначається актуальність розкриття форми та змісту криміналізації особистості. Автор висловлює власну думку про те, що криміналізація особистості є антисоціальним процесом, сутність якого полягає у набутті особою криміногенних властивостей, які утворюють її індивідуальний криміногенний комплекс і під час учинення злочину надають особі, що його вчиняє, нової якості суспільної небезпечності. Дослідження кримінологічною наукою особливостей криміналізації окремих об'єктів відкриває нові можливості щодо підвищення ефективності протидії суспільно небезпечним явищам та процесам у правовому суспільстві.

Ключові слова: понятійний апарат кримінологічної науки, понятійний апарат кримінального права, поняття, термін, особистість злочинця, криміналізація, криміналізація особистості.

Валуйская М. Ю. Криминализация в понятийном аппарате криминологической науки

Статья посвящена проблеме понятия «криминализация» в понятийном аппарате криминологической науки и соотношения этой дефиниции с аналогичной в понятийных аппаратах уголовного права и социологии. Рассматривается этимология слова «криминализация», его общелитературное толкование, особенности применения в различных сферах жизнедеятельности общества. Особое внимание уделено специфике понятия «криминализация» в уголовном праве. Анализируются современные подходы к использованию указанного понятия для характеристики общественных процессов социологией и криминологией. Исследуется вопрос соотношения лексем «понятие» и «термин». В Концепции развития криминологической науки в Украине в начале XXI века отмечается актуальность раскрытия формы и содержания криминализации личности. Автор статьи высказывает мнение о том, что криминализация личности является антисоциальным процессом, сущность которого заключается в приобретении личностью криминогенных свойств, которые образуют ее индивидуальный криминогенный комплекс и при совершении преступления придают личности новое качество общественной опасности. Исследование криминологической наукой особенностей криминализации отдельных объектов откроет новые возможности по повышению эффективности противодействия общественно опасным явлениям и процессам в правовом обществе.

Ключевые слова: понятийный аппарат криминологической науки, понятийный аппарат уголовного права, понятие, термин, личность преступника, криминализация, криминализация личности.

Valuiska M. Yu. Criminalization in the Conceptual Apparatus of Criminological Science

The article is devoted to the problem of «criminalization» of the concept in the conceptual apparatus of criminological science and the ratio of this definition with the similar one in the conceptual apparatus of Criminal law and Sociology. We consider the etymology of the word «criminalization»: its general interpretation and its feature of use in various spheres of society. Particular attention is given to the specifics of the concept of «criminalization» in Criminal law. We analyze modern approaches of the use of this concept to characterize social processes of Sociology and Criminology. The author studies the relation of lexemes «concept» and «term». In development concept of criminological science in Ukraine at the beginning of the XXI century relevance of disclosure of form and content of the person criminalization is noted. The author indicates

that the person criminalization is antisocial process, its essence is to obtain the individual criminogenic characteristics that constitute his or her individual criminogenic complex and when a person commits a crime, they gain new quality of public danger. The criminological study of specifics of particular objects criminalization will open new possibilities for increasing of effective counteraction against socially dangerous phenomena and processes in jural society.

Key words: *conceptual apparatus of criminological science, conceptual apparatus of Criminal law, concept, term, the person of a criminal, criminalization, criminalization of a person.*

УДК 343.3/7(477)

**ПИТАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ШТРАФУ ТА ВИПРАВНИХ РОБІТ
ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА
(РОЗДІЛ X ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ)**

В. І. Борисов, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Г. С. Крайник, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Покарання визнають особливою формою державного примусу, що застосовується уповноваженими органами від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину. Воно полягає у тому, що засуджений зазнає певних особистих втрат, тобто передбачених кримінальним, кримінальним процесуальним, кримінально-виконавчим законодавством обмежень прав та свобод особи, і має на меті не тільки кару, а й виправлення засудженого, а також запобігання вчиненню нових злочинів як ним, так і іншими особами, тягне судимість. Значне місце з-поміж заходів кримінально-правового примусу посідають покарання, що не пов'язані з позбавленням волі. Застосування таких покарань, особливо за умисні злочини невеликої тяжкості та необережні, надає судам широкі можливості щодо індивідуалізації державного примусу до осіб, які підлягають засудженню, з урахуванням їх особистості, обставин вчинення злочину, суспільної небезпечності діяння. Серед таких покарань зазвичай виділяють штраф та виправні роботи, майнові

обмеження яких є достатніми для виправлення більшості засуджених та запобігання вчиненню ними нових злочинів.

Дослідженню штрафу та виправних робіт як видів покарань присвячено роботи Н. О. Гуторової, Т. А. Денисової, О. О. Книженко, В. П. Козирєвої, В. Т. Маляренка, Н. А. Орловської, Ю. А. Пономаренка, В. О. Попраса, Д. В. Соларьової, В. М. Трубникова, В. І. Тютюгіна, Ю. В. Філея, О. І. Шинальського, Ю. В. Шинкарьова та інших науковців.

Метою статті є дослідження питань застосування штрафу та виправних робіт за злочини проти безпеки виробництва, а також формування пропозицій з удосконалення чинного законодавства про кримінальну відповідальність та практики його застосування.

Виклад основного матеріалу. Застосування кримінального покарання, досягнення його мети має важливий вплив на характер та динаміку злочинності, є засобом охорони правопорядку, запобігання злочинним проявам [1, с. 3]. Відправну роль в обранні кримінального покарання відіграють санкції норм законів про кримінальну відповідальність. У них законодавець не лише закріплює міру державного примусу, що може бути застосована до особи, яка буде визнана винною у вчиненні злочину, а й узагальнено відображає характер і ступінь суспільної небезпечності забороненого діяння, визначеного у диспозиції відповідної норми Кримінального кодексу України (далі – КК). Саме суспільна небезпечність як провідна ознака певного виду злочину виступає підґрунтям для визначення видів покарань та їх розмірів у санкції норми закону про кримінальну відповідальність.

Із погляду О. О. Книженко, кримінально-правові санкції перебувають у діалектичному зв'язку, а тому є взаємообумовленими та взаємозалежними, оскільки, з одного боку, вони є формою закріплення кримінально-правового примусу, а з другого – кримінально-правова норма, закріпивши заходи кримінально-правового характеру, розкриває їхній зміст. Із розвитком соціально-економічних, політичних формацій цілком закономірним і природним є прагнення законодавця до прийняття справедливого кримінального закону навзагал і справедливих санкцій зокрема [2, с. 335]. Ю. В. Філей, формулюючи вимоги до санкцій, слушно зауважує, що конкретна кримінально-

правова санкція обов'язково має бути адекватною, справедливою та узгоджуватися з іншими санкціями [3, с. 34].

Що стосується караності злочинів проти безпеки виробництва, то вона визначається низкою характерних властивостей, притаманних цим злочинам. Усі вони є злочинами з матеріальним складом, їх об'єктивна сторона має повний розвиток лише за умови настання суспільно небезпечних наслідків, зазначених у нормах розділу X Особливої частини КК. Усі наслідки пов'язані або зі спричиненням шкоди життю чи здоров'ю потерпілого, або зі створенням реальної загрози такого спричинення. Певні з них можуть бути виключно тяжкими. Разом із тим за формою винного ставлення до таких наслідків зазначені злочини є необережними. Їх суб'єкти до вчинення злочину були у своїй більшості законослухняними громадянами, вчинили злочин уперше, здійснювали в цілому корисну та необхідну для суспільства виробничу діяльність. Урахування зазначених властивостей дозволило визначити ще до прийняття КК 2001 р. та уведення до його Особливої частини розділу «Злочини проти безпеки виробництва» відповідні положення щодо формування санкцій за такі злочини:

1) санкції за вказані злочини повинні бути достатньо гнучкими, щоб у суду була можливість індивідуалізації покарання залежно від *тяжкості наслідків та ознак суб'єкта*;

2) санкції необхідно ранжувати залежно від *тяжкості настання можливих наслідків, що заподіюють шкоду об'єкту злочину; чим вищим є установлений регулятивними нормами рівень безпеки і небезпечнішою є очікувана шкода, тим суворішою повинна бути санкція*;

3) за діяння, криміналізація яких зумовлена застосуванням до суб'єкта дисциплінарної або адміністративної преюдиції, уявляється можливим застосовувати *штрафи, обмеження волі, та, можливо, арешт – залежно від режиму відбування цього покарання на момент винесення вироку*;

4) виходячи з мети загального запобігання злочинам проти безпеки виробництва, *необхідно зберегти санкції у виді позбавлення волі лише у випадках настання таких наслідків, як-от: людські жертви, виробничі катастрофи та ін.*;

5) з метою спеціального запобігання необхідно передбачити *факультативним додатковим покаранням позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (окрім тих частин статті, де воно буде передбачене як основне покарання)* [4, с. 353, 354].

У КК, що був прийнятий 5 квітня 2001 р., питання караності за злочини проти безпеки виробництва вирішено у такий спосіб: санкції норм розділу X Особливої частини КК містять як основні, так і додаткові покарання; зазначені в санкціях покарання знаходяться між собою у певному взаємозв'язку і взаємодії та відповідають положенням ст. 51 КК; санкції розташовані в порядку відповідно до ступеня їх суворості [5].

Основними покараннями визначені: штраф (ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275 КК); виправні роботи (ч. 1 та ч. 2 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 та ч. 2 ст. 275 КК); обмеження волі (ч. 1 та ч. 2 ст. 271, ч. 1 та ч. 2 ст. 272, ч. 1 та ч. 2 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 та ч. 2 ст. 275 КК); позбавлення волі (ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 1 та ч. 2 ст. 273, ч. 1 та ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275 КК) [5].

Додатковим покаранням визначено позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Цей вид покарання передбачений у всіх санкціях норм розділу X Особливої частини КК, за винятком ч. 1 ст. 271 КК. У санкціях воно вказується або як обов'язкове для застосування (ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 1 та ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275 КК), або як факультативне (ч. 2 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 275 КК) [5].

Оскільки злочини проти безпеки виробництва за формою вини є необережними, суди в більшості випадків призначають засудженим покарання, не пов'язані з позбавленням волі, зокрема, штраф, виправні роботи тощо. П. О. Самелюк та О. С. Іщенко, які дослідили судову практику про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці, зазначили, що, враховуючи форму вини, відсутність смертельних випадків із людьми, підпадання певної частини винних осіб під дію закону про амністію, призначення засудженим за злочини проти безпеки виробництва покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, можна визнати обґрунтованим [6, с. 27, 28].

Штраф. Відповідно до ст. 53 КК цей вид покарання є грошовим стягненням, що накладається судом у випадках і в межах, установлених законом.

Із числа реально призначених покарань штраф за злочини, що розглядаються, застосовується найчастіше (58%) [6, с. 23–29]. За матеріалами судової практики, що була нами досліджена стосовно 185 осіб, засуджених за ст. 272 КК (найбільш поширений злочин проти безпеки виробництва), штраф призначався у 43% випадків [7, с. 258].

В. П. Козирева, розглядаючи у цілому питання застосування штрафу, підкреслює, що розширене призначення судами штрафу заслуговує на схвалення, особливо коли це покарання застосовується в альтернативі позбавленню волі на певний строк [8, с. 13].

Практика призначення судами покарання у виді штрафу за злочини проти безпеки виробництва виглядає загалом правильною. Проте трапляються й недоліки, з-поміж яких найбільш типовим є *визначення у вироках грошової суми штрафу без одночасної вказівки на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*. Так, *Маловисківським районним судом Кіровоградської області Б. та М. було призначено покарання у виді штрафу по 510 грн кожному* [9]. *В іншому випадку Алчевським міським судом Луганської області З. було призначено покарання у виді штрафу – 510 грн* [10]. Такий доволі розповсюджений підхід не відповідає положенням як ст. 53 КК, так і санкціям норм розділу X Особливої частини КК, в яких розмір штрафних стягнень визначено в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Окрім того, зазначений підхід призводить інколи й до грубих порушень закону про кримінальну відповідальність щодо мінімальних обмежень, установлених у ст. 53 КК. Так, *Пролетарський районний суд м. Донецька визначив засудженому за ст. 272 КК штраф у розмірі 425 грн* [11], що у перерахунку складає лише 25 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, тоді як мінімальна межа для штрафу встановлена у 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ч. 2 ст. 53 КК).

Трапляються й випадки, коли суди, призначаючи штраф, обмежуються, навпаки, *вказівкою лише на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, не зазначаючи розміру штрафу у гривневому вимірі*. І хоча у чинному законодавстві немає вимоги щодо

необхідності такого перерахунку, однак уявляється, що такий підхід до визначення розміру штрафу у вироку виглядає більш переконливим осудом із боку держави і, що головне, значно зрозумілішим для засудженого. Не випадково суди нерідко вказують у вироках *і на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і на їх еквівалент у гривнях*. Такий підхід визначення у судовому вироку покарання у виді штрафу уявляється найбільш правильним [22, с. 144].

Відповідно до ч. 3 ст. 53 КК штраф може бути призначений судом і як основне, і як додаткове покарання за умови, коли його спеціально передбачено в санкції норми Особливої частини КК [5].

Звернення до санкцій норм розділу X Особливої частини КК засвідчує, що жодна з них не містить вказівки на штраф як додаткове покарання. Слід зазначити, що на теперішній час і в інших розділах Особливої частини КК штраф як додаткове покарання визначений лише в окремих випадках (наприклад, ч. 1 ст. 144 КК («Насильницьке донорство»), ч. 2 ст. 370 КК («Провокація підкупу»)). Тобто такий додатковий захід державного примусу не є типовим. Водночас актуальність розширення застосування такого виду покарання є очевидною, особливо за необережні злочини, коли суди при обранні засудженим покарання у виді обмеження або позбавлення волі застосовують звільнення засуджених від покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК або застосовують ст. 69 КК і призначають більш м'яке покарання, або на підставі цієї ж статті не призначають обов'язкового додаткового покарання.

У літературі практично ніхто не заперечує проти пропозиції щодо збільшення кількості санкцій, у яких штраф було б передбачено як додаткове покарання. Науковці, звертаючись до проблеми призначення штрафу, зазначають, що потенційні можливості штрафу як додаткового покарання у КК залишилися, на жаль, практично нереалізованими [12, с. 113; 13, с. 247; 14, с. 210]. У той самий час штраф є ефективним засобом запобігання вчиненню злочинів та виховання осіб, котрі вчинили злочини, і тому слід було б передбачити додаткове покарання у виді штрафу більш широко [13, с. 313; 15, с. 67; 16, с. 72; 17, с. 220].

Розвиваючи ідею розширення застосування штрафу за рахунок його призначення як додаткового покарання, вважаємо за можливе

запропонувати внести зміни до ч. 3 ст. 53 КК, дозволивши судам призначати додаткове покарання у виді штрафу і тоді, коли це не передбачено у конкретній санкції статті Особливої частини КК. Оскільки штраф є перспективним видом кримінального покарання, достатньо широке використання його на практиці матиме також суттєвий економічний ефект [22, с. 144, 145].

Виправні роботи як вид покарання зазначено у санкціях ч. 1 та ч. 2 ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273, ч. 1 та ч. 2 ст. 275 КК. Законодавець, встановлюючи строки, на які можуть бути призначені виправні роботи, визначив у наведених нормах лише максимальну межу покарання – «до двох років». Що стосується мінімальної межі цього виду покарання, то суди керуються положеннями ст. 57 КК, якими початковий строк визначено «від шести місяців». У ст. 57 КК також зазначено, що виправні роботи відбуваються за місцем роботи засудженого та що із суми його заробітку провадиться відрахування в доход держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від десяти до двадцяти відсотків (ч. 1). Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7 виправні роботи застосовуються *тільки до працюючих осіб* (п. 12) [18, с. 14–20].

Відрахування із заробітку засудженого є основним каральним елементом цього виду покарання, оскільки право особи на винагороду за її працю змінюється у несприятливий бік. Тому відсутність вказівки на розмір відрахувань є підставою для скасування вироку (п. 13 наведеної постанови Пленуму ВСУ) [18, с. 14–20]. Окрім того, Кримінально-виконавчим кодексом України (далі – КВК) для засуджених до виправних робіт передбачені додаткові обмеження щодо трудових та інших особистих прав людини, зокрема, заборона на звільнення з роботи за власним бажанням без дозволу кримінально-виконавчої інспекції (ч. 1 ст. 42 КВК), заборона на виїзд за межі України без дозволу кримінально-виконавчої інспекції (ч. 4 ст. 42 КВК) та ін. [19].

Так, *вироком Богородчанського районного суду Івано-Франківської області за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що заподіяло шкоду здоров'ю потерпі-*

лого, О. була засуджена за ч. 1 ст. 272 КК до виправних робіт строком 2 роки із щомісячним відрахуванням у доход держави 20% її заробітку [20]. В іншій справі Дзержинським районним судом Донецької області Г. за ч. 1 ст. 272 КК призначено покарання у виді виправних робіт строком 6 місяців із відрахуванням у дохід держави 10% із заробітної плати щомісячно [21].

Виправні роботи є ефективним засобом виправлення правопо-рушника шляхом його трудового виховання. Правильне вирішення питання про застосування виправних робіт, особливо у тих випадках, коли закон передбачає й інші види покарання, значною мірою залежить від ретельного з'ясування даних про особу підсудного (працев-здатність, ставлення до праці, сімейний стан, наявність дітей, пове-дінка на роботі і за місцем проживання тощо) [16, с. 57]. Виправні роботи є прийнятним видом покарання за злочини проти безпеки виробництва ще й тому, що виробництво продовжує функціонувати та не зупиняється через відсутність належних працівників.

На жаль, рекомендації щодо більш широкого застосування ви-правних робіт поки що не сприймаються судами, у будь-якому разі при призначенні покарання за злочини, що розглядаються. Виправ-ні роботи як покарання за порушення вимог безпеки виробництва призначаються обмежено. За показниками П. О. Самелюка та О. С. Іщенка, а так само за нашими розрахунками, відсоток засу-джених до цього виду покарання складає 4,7% [6, с. 28]. Майже такий самий показник було отримано нами при дослідженні прак-тики призначення покарання за злочини, передбачені ст. 272 КК. Із 185 засуджених осіб за цією статтею покарання у виді виправних робіт було призначено 7 особам, що склало лише 4% (із них за ч. 1 – 6 особам, за ч. 2 – 1 особі) [7, с. 258]. Як бачимо, виправні роботи за злочини, передбачені розділом X Особливої частини КК, призна-чаються досить рідко, що не можна визнати позитивною практикою, виходячи з їх ефективності.

На наш погляд, судам слід частіше призначати покарання у виді виправних робіт за ст. 271, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 273 КК, оскільки це відповідає суспільній небезпечності скоєних діянь та особливості суб'єктів зазначених злочинів і дозволяє не переривати виробничі процеси (на відміну від позбавлення волі).

Висновки.

1. Аналіз теоретичних досліджень та судової практики дає підстави для висновку, що державна каральна політика за злочини проти безпеки виробництва має як недоліки у правозастосуванні, зокрема, при призначенні судами покарань у виді штрафу та виправних робіт, так і резерви щодо підвищення її ефективності та законодавчого забезпечення.

2. У вироках при призначенні судами покарання у виді *штрафу* поширеним є *визначення грошової суми без вказівки на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян*. Такий підхід не відповідає як ст. 53 КК, так і санкціям норм розділу X Особливої частини КК, в яких розмір штрафних стягнень визначено в неоподатковуваних мінімумах доходів громадян. Окрім того, зазначений підхід призводить інколи й до грубих порушень закону про кримінальну відповідальність щодо мінімальних обмежень, установлених у ст. 53 КК. Така практика застосування покарання у виді штрафу потребує перегляду вироків судовими органами.

3. Доцільним слід визнати підхід, коли суди, призначаючи штраф за злочини проти безпеки виробництва, вказують у вироках *і на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, і на їх еквівалент у гривнях*. Для закріплення такої практики вважаємо можливим запропонувати Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надати у постанові, присвяченій питанням призначення покарання у виді штрафу, таку рекомендацію: *«Судам при призначенні покарання у виді штрафу слід здійснювати перерахунок неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у гривні та вказувати в обвинувальних вироках як на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, так і на еквівалент у гривнях»* [22, с. 145].

4. Ураховуючи потребу у більш широкому застосуванні штрафу як додаткового покарання, пропонуємо ч. 3 ст. 53 КК сформулювати таким чином: *«3. Штраф як додаткове покарання може бути призначений судом і тоді, коли його не передбачено в санкції статті (частини статті) Особливої частини цього Кодексу»*.

5. Під час дослідження було виявлено, що *рекомендації стосовно більш поширеного застосування виправних робіт не сприйма-*

ються судами, які надають перевагу штрафу або звільненню від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК. Вважаємо за необхідне зазначити, що виправні роботи є достатньо помірним покаранням для осіб, які засуджуються за порушення вимог безпеки, що не пов'язані з настанням надто тяжких наслідків. Має також значення особистість суб'єктів вчинення таких злочинів, які у своїй більшості здійснюють корисну та необхідну для суспільства виробничу діяльність. Призначення такого покарання дозволяє не переривати виробничий процес, залишаючи необхідних працівників на виробництві.

Перелік літератури

1. Актуальные вопросы применения лишения свободы и дополнительных наказаний / под ред. проф. И. М. Гальперина. – М. : Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. – 171 с.
2. Книженко О. О. Теоретичні засади встановлення санкцій у кримінальному праві : монографія / О. О. Книженко. – Х. : Акта, 2013. – 384 с.
3. Філей Ю. Поняття кримінально-правової санкції / Ю. Філей // Вісн. прокуратури. – 2003. – № 11. – С. 30–35.
4. Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / В. И. Борисов ; Укр. юрид. акад. – Харьков, 1992. – 399 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Самелюк П. О. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці / П. О. Самелюк, О. С. Іщенко // Вісн. Верхов. Суду України. – 2007. – № 6. – С. 23–29.
7. Борисов В. И. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпечністю : монографія / В. И. Борисов, Г. С. Крайник. – Х. : Юрайт, 2012. – 296 с.
8. Козирева В. П. Кримінальні покарання майнового характеру за законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. П. Козирева ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2007. – 20 с.
9. Архів Маловисківського районного суду Кіровоградської області 2008 р., кримін. справа № 1–104/2008.

10. Архів Алчевського міського суду Луганської області за 2008 р., кримін. справа № 1–300/2008.
11. Архів Пролетарського районного суду м. Донецька за 2004 р., кримін. справа № 1–143/04.
12. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія / В. О. Попрас. – Х. : Право, 2009. – 224 с.
13. Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Харьков : ФИНН, 2009. – 344 с.
14. Оробець К. М. Кримінальна відповідальність за незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим добувним промислом : монографія / К. М. Оробець. – Х. : Право, 2014. – 256 с.
15. Гальперин И. М. Наказание: социальная функция, практика применения / И. М. Гальперин. – М. : Юрид. лит, 1983. – 208 с.
16. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – К. : Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.
17. Соларьова Д. В. Штраф як вид покарання: внесення змін до положень ст. 53 КК України / Д. В. Соларьова // «De Lege Ferenda!» – Вип. 1. – Х. : Стиль-Іздат, 2015. – С. 216–220.
18. Про практику призначення судами кримінального покарання : постановою Пленуму ВСУ від 24 жовт. 2003 р. № 7 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2003. – № 6. – С. 14–20.
19. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 лип. 2004 р. № 1129-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 3–4. – Ст. 21.
20. Архів Богородчанського районного суду Івано-Франківської області за 2004 р., кримін. справа № 1–10/2004.
21. Архів Дзержинського районного суду Донецької області за 2005 р., вирок від 13 липня 2005 р.
22. Крайник Г. С. Штраф як вид покарання за злочини проти безпеки виробництва: зміст та практика застосування / Г. С. Крайник // Підприємство, госп-во і право. – 2016. – № 3. – С. 142–146.

Транслітерація переліку літератури

1. Aktualnie voprosy prymenenyia lyshenyia svobody y dopolnytelnykh nakazanyi [Actual questions of application of imprisonment and additional penalties]. Moscow: Vsesoiuz. yn-t po yzuch. prychn y razrab. mer predup-rezhdeniya prestupnosti, 1979, 171 p. [in Russian].

2. Knyzhenko O. O. Teoretychni zasady vstanovlennia sanktsii u kryminalnomu pravi [Theoretical basis of establishing criminal law sanctions]. Kharkiv: Akta, 2013, 384 p. [in Ukrainian].
3. Filei Yu. Poniattia kryminalno-pravovoi sanktsii [The concept of criminal law sanctions]. Visn. Prokuratury, 2003, № 11, pp. 30–35 [in Ukrainian].
4. Borisov V. I. Osnovnie problemi okhryny bezopasnosti proyzvodstva v uholovnom zakonodatelstve Ukrainy [The main problems of safety of manufacture in the criminal legislation of Ukraine]. Kharkov, 1992, 399 p. [in Russian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2001 r. № 2341-III, Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy. 2001, № 25–26. Art. 131 [in Ukrainian].
6. Praktyka rozghliadu sudamy kryminalnykh sprav pro zlochyny, poviazani z porushenniam vymoh zakonodavstva pro okhoronu pratsi [The practice of examination by courts of criminal cases of crimes related to violation of labor protection legislation]. Visn. Verkhov. Sudu Ukrainy, № 6, 2007, pp. 23–29 [in Ukrainian].
7. Borisov V. I., Krainik G. S. Kryminalna vidpovidalnist za porushennia pravyl bezpeky pid chas vykonannia robot z pidvyshchenoiu nebezpekoiu [Criminal liability for violation of rules of safety while fulfilling risky jobs]. Kharkiv: Yurait, 2012, 296 p. [in Ukrainian].
8. Kozyrieva V. P. Kryminalni pokarannia mainovoho kharakteru za zakonodavstvom Ukrainy [Criminal punishments of material nature under the legislation of Ukraine]. Kyiv, 2007, 20 p. [in Ukrainian].
9. Arkhiv Malovyskivskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti 2008 r., krymin. sprava № 1–104/2008.
10. Arkhiv Alchevskoho miskoho sudu Luhanskoi oblasti za 2008 r., krymin. sprava № 1–300/2008.
11. Arkhiv Proletarskoho raionnoho sudu m. Donetska za 2004 r., krymin. sprava № 1–143/04.
12. Popras V. O. Shtraf yak vyd pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy [Fine as a form of punishment under the criminal law of Ukraine]. Kharkiv: Pravo, 2009, 224 p. [in Ukrainian].
13. Ponomarenko Yu. A. Vydi nakazanyi po uholovnomu pravu Ukrainy [Forms of punishment under criminal law of Ukraine]. Kharkiv: Fynn, 2009, 344 p. [in Russian].
14. Orobets K. M. Kryminalna vidpovidalnist za nezakonne zainiattia rybnym, zvirynym abo inshym dobuvnym promyslom [Criminal liability for illegal occupation of fishing or hunting or other hunting industry]. Kharkiv: Pravo, 2014, 256 p. [in Ukrainian].
15. Halperyn Y. M. Nakazanye: sotsyalnaia funktsyia, praktyka prymenenyia [Punishment: the social function, the practice of application]. Moscow: Yuryd. lyt., 1983, 208 p. [in Russian].

16. Maliarenko V. T. Pro pokarannia za novym Kryminalnym kodeksom Ukrainy [On the punishment for the new Criminal Code of Ukraine]. Kyiv: Fond Pravova initsiatyva, 2003, 156 p. [in Ukrainian].

17. Solarova D. V. Shtraf yak vyd pokarannia: vnesennia zmin do polozhen st. 53 KK Ukrainy [Fine as a form of punishment, amendments to the provisions of Art. 53 Criminal Code of Ukraine]. Kharkiv: Styl-Izdat, 2015, pp. 216–220 [in Ukrainian].

18. Pro praktyku pryznachennia sudamy kryminalnoho pokarannia [On the practice courts purpose of punishment] : postanova Plenumu VSU vid 24 zhovtnia 2003 r. № 7, Visn. Verkhov. Sudu Ukrainy. 2003, № 6, pp. 14–20 [in Ukrainian].

19. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy [Criminal-executive Code of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 11 lypnia 2004 r. № 1129 – IV, Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy, 2004, № 3–4. Art. 21 [in Ukrainian].

20. Arkhiv Bohorodchanskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti za 2004 r., krymin. sprava № 1–10/ 2004.

21. Arkhiv Dzerzhynskoho raionnoho sudu Donetskoï oblasti za 2005 r., vyrok vid 13 lypnia 2005 r.

22. Krainyk G. S. Shtraf yak vyd pokarannia za zlochynty proty bezpekы vyrobnytstva: zmist ta praktyka zastosuvannia [Fine as a form of punishment for crimes against the safety of manufacture, content and practice of adoption] / G. S. Krainyk // Pidpryemnytstvo, gospodarstvo i pravo. 2016, № 3, pp. 142–146 [in Ukrainian].

Борисов В. І., Крайник Г. С. Питання застосування штрафу та виправних робіт за злочини проти безпеки виробництва (розділ X Особливої частини Кримінального кодексу України)

Стаття присвячена аналізу питань застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, за злочини проти безпеки виробництва. Досліджено судову практику щодо призначення зазначених покарань за злочини, передбачені статтями 271–275 КК України. Встановлено, що державна каральна політика за злочини проти безпеки виробництва має як недоліки у правозастосуванні, так і резерви щодо підвищення її ефективності та законодавчого забезпечення. Основну увагу приділено штрафу та виправним роботам.

Зазначено, що розширення застосування штрафу за злочини проти безпеки виробництва заслуговує на схвалення, особливо коли це покарання визначено в санкції норми закону про кримінальну відповідальність в альтернативі до інших покарань і, зокрема, позбавленню волі на певний строк. Установлено й недоліки застосування цього виду покарання, з-поміж яких найбільш типовим є визначення судами у вироках грошової суми штрафу без одночасної вказівки на кількість неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Звернено також увагу на акту-

альність розширення цього виду покарання як додаткового, особливо за необережні злочини.

Проаналізовано практику призначення виправних робіт. Виявлено, що рекомендації щодо більш поширеного застосування цього виду покарання, у тому числі за порушення вимог безпеки виробництва, поки що не сприймаються судами. Зазначено, що такий підхід не можна визнати позитивною практикою, оскільки виправні роботи є ефективним засобом виправлення правопорушника шляхом його трудового виховання. Крім того, виправні роботи є прийнятними і тому, що виробництво продовжує функціонувати, не зупиняється через відсутність потрібних працівників.

Запропоновано удосконалити чинне законодавство України про кримінальну відповідальність (ч. 3 ст. 53 КК України). Сформульовані пропозиції до Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо усунення недоліків призначення покарання у виді штрафу та виправних робіт за злочини проти безпеки виробництва.

Ключові слова: штраф, виправні роботи, покарання, злочини проти безпеки виробництва, законодавство України про кримінальну відповідальність.

Борисов В. И., Крайник Г. С. Вопросы применения штрафа и исправительных работ за преступления против безопасности производства (раздел X Особенной части Уголовного кодекса Украины)

Статья посвящена анализу вопросов применения наказаний, не связанных с лишением свободы, за преступления против безопасности производства. Исследована судебная практика относительно назначения указанных наказаний за преступления, предусмотренные статьями 271–275 УК Украины. Установлено, что государственная карательная политика за преступления против безопасности производства имеет как недостатки в правоприменении, так и резервы по повышению её эффективности и законодательного обеспечения. Основное внимание уделяется штрафу и исправительным работам.

Отмечено, что расширение применения штрафа за преступления против безопасности производства заслуживает одобрения, особенно когда это наказание указано в санкции нормы закона об уголовной ответственности в альтернативе с иными наказаниями и, в частности, лишением свободы на определенный срок. Установлены и недостатки применения этого вида наказания, среди которых наиболее типичным является указание судами в приговорах денежной суммы штрафа без одновременного указания на количество необлагаемых минимумов доходов граждан. Обращено также внимание на актуальность расширения этого вида наказания в качестве дополнительного, особенно за неосторожные преступления.

Проанализирована практика назначения исправительных работ. Вывявлено, что рекомендации по более широкому применению этого вида наказания, в том числе за нарушение требований безопасности производства, пока что не воспринимаются судами. Отмечено, что такой подход нельзя признать положительной практикой, поскольку исправительные работы являются эффективным средством

исправления правонарушителя путем его трудового воспитания. Кроме того, исправительные работы являются приемлемыми и потому, что производство продолжает функционировать, не останавливается из-за отсутствия надлежащих работников.

Предложено усовершенствовать действующее законодательство Украины об уголовной ответственности (ч. 3 ст. 53 УК Украины). Сформулированы предложения Пленуму Высшего специализированного суда Украины по рассмотрению гражданских и уголовных дел с целью устранения недостатков назначения наказания в виде штрафа и исправительных работ за преступления против безопасности производства.

Ключевые слова: штраф, исправительные работы, наказание, преступления против безопасности производства, законодательство Украины об уголовной ответственности.

Borisov V. I., Kraynik G. S. Questions of application of a fine and correctional labor for crimes against the safety of manufacture (section X of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine)

The article deals with the application of fine and correctional labor for crimes against the safety of manufacture. The court practice of imposition of punishment for crimes provided for Articles 271–275 of the Criminal Code of Ukraine has been studied. The authors established that the state policy in the sphere of crimes against the safety of manufacture has both negative attributes in the law enforcement practice and reserves on rising of its effectiveness and legislative supplying. The most of the focus in the article is on fine and correctional labor. It was underlined in the article that imposition of fine for crimes against the safety of manufacture is more commendable than other alternative penalties, provided for by a sanction of an article of the Criminal Code of Ukraine, especially when it is a deprivation of freedom for determined period. The weaknesses of the imposition of this type of criminal penalty have been also determined. The most typical from them is a denotation by courts in sentences amount of fine without simultaneous description of its in basic income amounts. The authors furthermore paid attention on the applicability of the extension of the imposition of fine as an additional punishment, particular for negligent crimes.

The practice of imposition of correctional labor has been analyzed. As result of it, the authors concluded, that courts doesn't apply this type of criminal penalty often, including for crimes against the safety of manufacture. It underlined in the article, that correctional labor are an effective criminal offender's cure, because of his labor nurturing. Besides, imposition of correctional labor provides an opportunity to enterprise's uninterrupted functioning.

As a result of this scientific research the authors proposed to improve the current criminal legislation of Ukraine by introduction of amendments to the part 3 of Article 53 of the Criminal Code of Ukraine. Also the recommendations for the Plenum of the High Specialized Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases have been offered.

Key words: fine, correctional labor, crimes against the safety of manufacture, the criminal legislation of Ukraine.

УДК 343.34

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Л. М. Демидова, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, головний науковий співробітник – керівник наукових робіт сектору дослідження кримінально-правових проблем боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Тероризм є сучасною глобальною загрозою людству, що характеризується найвищим ступенем суспільної небезпечності. Домінуючою в світовому співтоваристві є точка зору, згідно з якою боротьба з тероризмом не зводиться виключно до виявлення та припинення вчинення окремих злочинів терористичної спрямованості, а розглядається у більш широкому аспекті – з акцентуванням уваги на фінансову основу тероризму, яка відіграє важливу роль у породженні та існуванні цього аномального явища. Дійсно, фінансова складова дає можливість тероризму, його людським, технічним, технологічним, науковим та іншими ресурсам організовуватися, відтворюватися та нарощувати силу.

Фінансові ресурси є необхідними для вербування нових учасників терористичних об'єднань, розробки та удосконалення нових технічних засобів ведення терористичної діяльності, забезпечення підтримки населення як на території ведення такої злочинної діяльності, так і за кордоном. Значні гроші витрачаються на пошук прихильників, бойову підготовку учасників терористичних

об'єднань, створення та удосконалення матеріально-технічної бази (придбання приміщень, військової техніки, засобів зв'язку та негласного отримання інформації, комп'ютерної мережі, зброї, розробку нових схем та засобів отримання доходів тощо). У багатьох випадках характерними ознаками сучасної терористичної діяльності є стійкість із чіткою зорганізованістю та здатністю до модернізації, а також повним або частковим самофінансуванням.

Особливе значення для боротьби з тероризмом має Міжнародна конвенція «Про боротьбу з фінансуванням тероризму», прийнята Резолюцією 54/109 Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1999 р. [1] та ратифікована із заявою України «Про ратифікацію Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 12 вересня 2002 р. № 149-IV.

Із метою впровадження в національне законодавство про кримінальну відповідальність положень цієї Конвенції у КК України в редакції від 18 травня 2010 р. була виділена ст. 258⁵ («Фінансування тероризму»). Підкреслюючи правильність такого кроку законодавця, зазначимо, що в юридичній літературі відсутнє однозначне тлумачення обов'язкових ознак фінансування тероризму, що негативно впливає на слідчо-судову практику і є підґрунтям для порушення законних прав та інтересів людини, а також значно знижує ефективність боротьби з тероризмом.

Метою статті є висвітлення та обґрунтування авторського бачення вирішення проблематики кваліфікації фінансування тероризму в площині визначення його предмета та інших ознак, необхідних для констатування наявності складу злочину, передбаченого ст. 258⁵ КК України, у вчиненому особою суспільно небезпечному діянні.

Ступінь наукової розробки проблеми. Дослідження ознак фінансування тероризму здійснювалося В. Ф. Антипенком, В. О. Глушковим, В. П. Ємельяновим, В. С. Зеленецьким, Л. В. Новіковою та іншими вченими. Результати їх наукових розробок є важливими для суспільства і держави, проте залишається багато питань для продовження дискусії, у першу чергу, щодо визнання його предметним злочином, розуміння змісту обов'язкових ознак його об'єктивної і суб'єктивної сторін, а також суб'єкта цього злочину, що визначає актуальність продовження наукових розвідок у визначеному напрямі.

Виклад основного матеріалу. Об'єктом фінансування тероризму є громадська безпека як різновид національної безпеки України. Особливістю громадської безпеки як об'єкта цього злочину є те, що виникає і/або існує джерело підвищеної небезпеки для суспільства – у розглядуваному випадку у виді забезпечувального чинника терористичної діяльності, яким є її фінансове або інше забезпечення з фінансовим складником.

Одним із проблемних питань залишається точність законодавчого визначення злочинного посягання на зазначений об'єкт. Так, у ч. 1 ст. 258⁵ КК України (у чинній редакції) встановлено, що «фінансування тероризму, тобто дії, вчинені з метою фінансового або матеріального забезпечення окремого терориста чи терористичної групи (організації), організації, підготовки або вчинення терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи (організації), – карається ...». Розглянемо, наскільки такий опис ознак аналізованого злочину відповідає визначальним властивостям відповідного соціального явища та виділенню його ознак в інших законодавчих актах і міжнародних документах.

Здійснимо порівняння наведеної дефініції та визначення термінів, що в ній містяться, із редакціями відповідних норм інших законів. У Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII фінансуванням тероризму визнається надання чи збір будь-яких активів з усвідомленням того, що їх буде використано повністю або частково: для будь-яких цілей окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією; для організації, підготовки і вчинення окремим терористом, терористичною групою або терористичною організацією визначеного КК України терористичного акту, втягнення у вчинення терористичного акту, публічних закликів до вчинення терористичного акту, створення терористичної групи чи терористичної організації, сприяння вчиненню терористичного акту, провадження будь-якої іншої терористичної діяльності, а також спроби вчинення таких дій (абз. 50 ч. 1 ст. 1 цього Закону). У цьому зако-

нодавчому акті також визначено зміст терміна «активи» – це кошти, майно, майнові і немайнові права (абз. 1 ч. 1 ст. 1) [2].

Схожа дефініція фінансування тероризму надається в абз. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. № 638-IV (з останніми змінами, внесеними Законом України від 14 жовтня 2014 р.), так само простежується єдиний підхід до розуміння активів у абз. 3 ч. 1 ст. 1 зазначеного Закону, що надаються у значенні «активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН» [3]. Підкреслимо, що законодавець у двох зазначених випадках визнає активами кошти, майно, майнові і немайнові права.

Аналіз наведених визначень поняття «фінансування тероризму» в ст. 258⁵ КК України та інших законах, а також зміст поняття «активи» в останніх дозволяє відмітити різні підходи законодавця щодо предмета фінансування тероризму та такої обов'язкової об'єктивної ознаки, як діяння в формі дії, а також його суб'єктивної ознаки – мети.

Так, у ст. 258⁵ КК України предмет злочину, що розглядається, взагалі не виділено, а в Законі «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», а також у Законі «Про боротьбу з тероризмом» предмет фінансування тероризму виокремлено: це активи будь-якого роду, до яких віднесено кошти, майно, майнові і немайнові права. Слід відмітити, що таке ставлення законодавця до поняття «фінансування тероризму» в Законі «Про боротьбу з тероризмом» виключає віднесення розглядуваного злочину до безпредметних та сприяє більш точному розумінню його предмета, хоча є сумнівним використання при описі предмета злочину слів «активи» разом зі словосполученням «будь-якого роду», а також віднесення до активів, за винятком майна та немайнових прав, ще і коштів та майнових прав.

Дійсно, термін «кошти» вживається в ч. 1 ст. 1 Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р., де кошти означають активи будь-якого роду, матеріальні чи нематеріальні, рухомі чи нерухомі незалежно від способу їх при-

дбання, а також юридичні документи або акти у будь-якій формі, в тому числі в електронній або цифровій, які засвідчують право на такі активи або участь у них, включаючи банківські кредити, дорожні чеки, банківські чеки, поштові перекази, акції, цінні папери, облігації, векселі, акредитиви, але не обмежуючись ними [1].

Кошти (як гривня або іноземна валюта) визначаються у Податковому кодексі України (підп. 14.1.93 ст. 14) [4]. Однак у Цивільному кодексі України гроші визнаються лише різновидом коштів і мають назву «грошові кошти» (ст. 192 ЦК України), а різновидом майна визнаються також й валютні цінності (ст. 193 ЦК України), до яких належать грошові знаки у виді банкнот, казначейські білети, монети та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також грошові знаки, які вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу. Валютними цінностями також є кошти на рахунках, вкладах у банківських та інших кредитно-фінансових установах; платіжні документи та інші цінні папери (акції, облігації, купони до них, бони, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, ощадні книжки, їхні фінансові та банківські документи, виражені у валюті України або валюті інших країн [5, с. 326, 327].

Системно-правовий аналіз визначення коштів у міжнародних документах та коштів, грошей і валютних цінностей в українському законодавстві дозволяє визначити, що *предметом фінансування тероризму є кошти (як матеріальні активи) – валютні цінності як різновид майна*. При цьому майном визнається як річ або сукупність речей, так і майнові права і майнові обов'язки (ст. 190 ЦК України), тобто різновидом предмета фінансування тероризму є валютні цінності та інше майно. Зокрема змістом терміна «майно» охоплюються майнові права і майнові обов'язки, тому одночасне вживання термінів «майно» і «майнові права» як самостійних є не точним (суперечливим) в українському законодавстві.

Предметом фінансування тероризму можуть бути валютні цінності у чеках, боргових розписках тощо. Крім валютних цінностей та іншого майна (як матеріальних активів), *різновидом предмета фінансування тероризму можуть бути і нематеріальні активи*.

У Податковому кодексі України (підп. 14.1.120 ст. 14) указується, що нематеріальні активи – це право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами [4]. Такий вид предмета фінансування тероризму визнається і в міжнародних документах, ратифікованих Україною, та підтверджується практикою. У багатьох випадках терористичним об'єднанням передаються права на об'єкти інтелектуальної власності та іншу інформацію для нарощування обсягів самофінансування.

Отже, предметом злочину, що розглядається, є матеріальні активи, зокрема валютні цінності, а також активи нематеріальні.

Мінімальний розмір предмета фінансування тероризму законом не встановлено, тому його оцінка здійснюється в сукупності з іншими ознаками цього злочину, враховуючи значення факту фінансової або іншої майнової підтримки для терористичної діяльності.

Щодо об'єктивної сторони фінансування тероризму, то в ч. 1 ст. 258² КК України обов'язковою ознакою є діяння в формі дії – активної поведінки, що спрямована на фінансове або матеріальне забезпечення: окремого терориста; терористичної групи чи терористичної організації; організації, підготовки або вчинення терористичного акту; втягнення у вчинення терористичного акту; публічних закликів до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи (організації).

Тлумачення такої обов'язкової ознаки об'єктивної сторони фінансування тероризму як дія, спрямована на фінансове або матеріальне забезпечення ... здійснимо за допомогою вже зазначених законодавчих актів, а саме законів України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» та «Про боротьбу з тероризмом», де

така дія конкретизована як «надання чи збір будь-яких активів, спрямована ...».

Отже, законодавець визнає фінансуванням тероризму будь-яку спробу зібрати кошти для терористичної діяльності або надати їх для досягнення бажаного результату. Такі дії є підготовчо-забезпечувальними діями до вчинення терористичного акту окремим терористом або стійким терористичним об'єднанням (терористичною групою чи терористичною організацією), зокрема, ще на етапі створення таких об'єднань, а також проведення іншої терористичної діяльності.

Суб'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується умисною формою вини (і лише *прямим умислом* – винна особа усвідомлює суспільно небезпечний характер своєї дії, зокрема, її зв'язок із терористичною діяльністю і бажає вчинити таку дію) і *спеціальною метою*. Відповідно до ч. 1 ст. 258⁵ КК України такою є альтернативні цілі: фінансове або матеріальне забезпечення окремого терориста, терористичної групи чи терористичної організації; організації, підготовки або вчинення терористичного акту; втягнення у вчинення терористичного акту; публічних закликів до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи (організації). Окреслену мету в її різновидах можна визначити як забезпечення (фінансове або інше забезпечення з фінансовим складником) терористичної діяльності як на стадії готування, так і безпосередньо для її здійснення. При встановленні наявності хоча б одного виду такої мети та наявності інших обов'язкових ознак вчинене кваліфікується як фінансування тероризму за відповідною частиною ст. 258⁵ КК України.

До забезпечення терористичної діяльності можливо віднести, наприклад, надання терористу або терористичній групі (організації) різних речей матеріального світу (рухомих та нерухомих, зокрема коштів, приміщень, транспорту, зброї, засобів зв'язку, документів тощо). Так само це може бути надання нематеріальних активів (прав на об'єкти інтелектуальної власності, прав на використання корисних копалин тощо) у виді відповідних юридичних документів на ім'я конкретного суб'єкта, що займається терористичною діяльністю.

Терористичним актом є злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за

які передбачена ст. 258 КК України (абз. 2 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»). Специфікою таких небезпечних ускладнених дій є їх спрямованість, що визначається метою вчинення терористичного акту.

Терористом визнається особа, яка бере участь у терористичній діяльності (абз. 8 ст. 1 зазначеного Закону), тобто у підготовці та/або вчиненні терористичного акту чи вчиняє інші дії, визначені в абз. 5 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом».

Відповідно до абз. 9 ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» терористичною групою є група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів; терористична організація – стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації (абз. 10 ст. 1 зазначеного Закону).

До наведених законодавчих дефініцій терористичної групи та терористичної організації додаємо певні уточнення:

– *терористичною групою слід визнавати стійку групу з двох або більше осіб з ознаками суб'єкта злочину, які попередньо зорганізувалися з метою вчинення не лише терористичного акту, а й, можливо, здійснення іншої терористичної діяльності. Обов'язковими ознаками такої групи є: 1) кількість учасників злочинного об'єднання – дві особи або більше з ознаками суб'єкта злочину; 2) наявністю попередньої змови між ними; 3) злочинне об'єднання є стійким; 4) метою злочинного об'єднання є вчинення терористичного акту або здійснення іншої терористичної діяльності.*

Стійкість терористичної групи підтверджується її зорганізованістю та тривалістю існування такої групи. Зорганізованість останньої характеризується наявністю мети злочинної діяльності учасників терористичної групи та плану її досягнення, а також притаманність кожному з учасників своїх функцій та виконання ними відповідних ролей. Разом з тим тривалість існування цієї групи – це

певний проміжок часу, що є достатнім для підготовки та вчинення хоча б одного терористичного злочину, що потребує ретельного готування, чи декількох таких злочинів.

У терористичній групі обов'язково є хоча б один організатор (на етапі створення), а також хоча б один організатор і виконавець (одна особа може бути і організатором, і виконавцем) на етапі здійснення терористичної діяльності. Причому на етапі створення терористичної групи така ознака, як стійкість, лише формується шляхом визначення плану, розподілу функцій та ролей, окреслення мети об'єднання декількох осіб, а проявляється стійкість вже на етапі здійснення будь-якого різновиду терористичної діяльності;

– терористична організація – це стійке злочинне ієрархічне об'єднання трьох і більше осіб з ознаками суб'єкта злочину, які попередньо зорганізувалися для здійснення терористичної діяльності. Ієрархічність означає наявність не менше, ніж двох рівнів у структурі терористичної організації, які характеризуються наявністю відносин «керівник – підлеглий», зокрема, визначенням прав та обов'язків таких осіб (можливо, керівним, як і підлеглим, є колективний орган, приміром, група осіб), а також правил взаємозв'язку між ними.

Структура терористичної організації порівняно з терористичною групою є ускладненою, а її елементами, як підкреслено, можуть бути структурні підрозділи (групи), а не лише окремі фізичні особи. У підрозділів можуть бути окремі плани, власна структура, функції учасників, мета діяльності, що прямо або опосередковано співвідноситься з метою терористичної організації як загальне і окреме або окреме і одиничне. Метою терористичної організації може бути не лише безпосереднє вчинення терористичних актів, а й, зокрема, керівництво терористичною діяльністю окремих осіб, терористичних груп, а також фінансування їх терористичної діяльності та діяльності всієї терористичної організації.

Окреслена мета у складі фінансування тероризму має відбиття у змісті усіх його елементів, зокрема, об'єктивної сторони. Тому точність її визначення, правильність розуміння слідчим, прокурором та суддею є підґрунтям для своєчасного, оперативного, законного

та всебічного розслідування таких злочинів та судового розгляду відповідних матеріалів кримінального провадження.

Основна проблема кваліфікації фінансування тероризму полягає в тому, що справжні цілі фінансування (збору і/або передачі коштів певній особі чи терористичній групі, терористичній організації) у більшості випадків є завуальованими, прихованими. Збір і спрямування валютних цінностей та інших матеріальних і нематеріальних активів здійснюється, як правило, третіми особами під соціально корисними, пристойними лозунгами, що за своїм змістом та спрямованістю викликають довіру та бажання допомогти в цьому. З'ясування справжньої мети передачі грошей чи інших активів певній особі має здійснюватися з урахуванням багатьох чинників, у тому числі шляхом установлення та аналізу майнового стану особи та роду її діяльності.

Суб'єкт фінансування тероризму є спеціальним: особа, яка досягла 16-ти років і яка прямо чи опосередковано пов'язана із проведенням терористичної діяльності. Остання додаткова ознака суб'єкта фінансування тероризму встановлена шляхом системного аналізу ознак цього злочину, зокрема його предмета. Без наявності цієї додаткової ознаки суб'єкта злочину склад фінансування тероризму відсутній.

Кваліфікованим фінансуванням тероризму є його вчинення повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо дії, передбачені у ч. 1 ст. 258⁵ КК України, призвели до заподіяння значної майнової шкоди (ч. 2 зазначеної статті). Частиною 3 цієї статті встановлена кримінальна відповідальність за дії, передбачені частинами першою або другою, вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо призвели до інших тяжких наслідків.

Із порушенням правил законодавчої техніки законодавцем зазначена така кваліфікуюча ознака, як «значна майнова шкода», що є оціночною. Правильним було б визначення цієї ознаки як «значна шкода» або «майнова шкода у значному розмірі». Точнішою уявляється фіксація наслідку у виді сукупної шкоди, що є значною.

Щодо визначення фінансування тероризму у великому або в особливо великому розмірі, то слід дивитися примітку до ст. 258⁵

КК України, а ознаки організованої групи впливають із ч. 3 ст. 28 КК України. Причому обов'язковими ознаками такої групи є: 1) чисельність – три або більше осіб з ознаками суб'єкта злочину; 2) наявність попередньої змови між учасниками про спільну злочинну діяльність; 3) її стійкість; 4) метою створення цієї групи є вчинення одного злочину з ретельною підготовкою або більше.

Стойкість організованої групи характеризується її зорганізованістю та стабільністю. Зорганізованість такого злочинного об'єднання підтверджується наявністю: а) мети об'єднання; б) плану її досягнення; в) власних функції будь-якого учасника такої групи та обов'язку виконувати відповідну роль. Стабільність цієї групи визначається за допомогою часового виміру з урахуванням здійсненої нею злочинної діяльності. Стабільним визнається злочинне об'єднання, яке існує певний проміжок часу, що є достатнім для підготовки та вчинення хоча б одного злочину або вчинення двох чи більше злочинів.

Фінансування тероризму визнається закінченим уже з моменту спроби зібрати валютні цінності або інше майно (матеріальні активи) чи нематеріальні активи з метою фінансового або іншого забезпечення (із фінансовим складником) терористичної діяльності при наявності інших обов'язкових ознак цього злочину. Якщо особа надає предмет злочину за призначенням, то закінченим фінансування тероризму є з моменту отримання такої допомоги терористом чи терористичною групою або терористичною організацією чи іншою особою, яка організовує вчинення терористичного акту чи забезпечує підготовку будь-якої іншої терористичної діяльності.

Збір та оцінювання даних для констатації наявності або відсутності ознак фінансування тероризму доцільно здійснювати з використанням Критеріїв ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, затверджених наказом Державного комітету фінансового моніторингу України 3 серпня 2010 р. № 126 [6].

Висновок.

1. Фінансування тероризму (ст. 258⁵ КК України) є предметним злочином. Його предметом є матеріальні активи, зокрема валютні цінності, та активи нематеріальні.

2. Об'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується наявністю двох форм: 1) збирання матеріальних або нематеріальних активів для фінансового чи іншого забезпечення із фінансовим складником терористичної діяльності; 2) надання таких активів, спрямоване на досягнення вказаного результату.

3. Обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони фінансування тероризму є вина у формі умислу (лише прямого) і мета – фінансове або інше забезпечення терористичної діяльності із фінансовим складником як окремого терориста, так і терористичних об'єднань (терористичної групи чи терористичної організації) або/і підготовки до проведення такої діяльності.

4. Суб'єкт фінансування тероризму спеціальний – це особа, яка досягла 16-ти років і яка прямо чи опосередковано пов'язана зі здійсненням терористичної діяльності.

Перелік літератури

1. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс] : міжнар. док. від 9 груд. 1999 р., ратифікована із заявою Законом України № 149-IV від 12 верес. 2002 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518/page. – Заголовок з екрана.

2. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>. – Заголовок з екрана.

3. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. – Заголовок з екрана.

4. Податковий кодекс України [Електронний ресурс] : Кодекс України від 2 груд. 2010 р. № 2755-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page2>. – Заголовок з екрана.

5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за відп. ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.

6. Критерії ризику легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму [Електронний ресурс] :

наказ Держ. комітету фін. моніторингу України від 3 серп. 2010 р. № 126. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/documents.php?cat_id=540&doc_id=351&lang=uk&page=1. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Mizhnarodna konventsiiia pro borot'bu z finansuvanniam teroryzmu : mizhnarodnyj dokument vid 9 hrudnia 1999 r., ratyfikovana iz zaiavoiu Zakonom Ukrainy vid 12 veresnia 2002 r. № 149-IV [International Convention for the suppression of the financing of terrorism : international document dated December 9, 1999 № 149-IV] http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_518/page. Zaholovok z ekrana [in Ukrainian].

2. Pro zapobihannia ta protydiuu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsiudzhennia zbroi masovoho znyschennia : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1702-VII [On prevention and counteraction to legalization (laundering) of incomes obtained in a criminal way, terrorism financing and financing of proliferation of weapons of mass destruction : Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1702-VII] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18> [in Ukrainian].

3. Pro borot'bu z teroryzmozom : Zakon Ukrainy vid 20 bereznia 2003 r. № 638-IV [On combating terrorism : Law of Ukraine of March 20, 2003 № 638-IV] <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/638-15>. Zaholovok z ekrana [in Ukrainian].

4. Podatkovyj kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 2 hrudnia 2010 r. № 2755-VI [Tax code of Ukraine : Code of Ukraine of 2 December 2010 № 2755-VI] <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page2> [in Ukrainian].

5. Naukovo-praktychnyj komentar Tsyvil'noho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary of the Civil code of Ukraine] U 2 t. za vidpovid. red. O. V. Dzery (ker. avt. kol.), N. S. Kuznetsovoi, V. V. Lutsia. Kyiv: Yurinkom Inter, 2005. T. 1. 832 p. [in Ukrainian].

6. Kryterii ryzyku lehalizatsii (vidmyvannia) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, abo finansuvannia teroryzmu: nakaz Derzhavnogo komitetu finansovoho monitorynhu Ukrainy vid 3 serpnia 2010 r. № 126 [Risk criteria for legalization (laundering) of the incomes received by a criminal way, or financing of terrorism: the order of the State Committee for financial monitoring of Ukraine of August 3, 2010 № 126] http://www.sdfm.gov.ua/documents.php?cat_id=540&doc_id=351&lang=uk&page=1 [in Ukrainian].

Демидова Л. М. Проблеми кваліфікації фінансування тероризму

Стаття присвячена розгляду питань, що викликають труднощі на практиці при кваліфікації фінансування тероризму. Враховуючи, що тероризм є сучасною глобальною загрозою людству, автор звертає увагу на необхідність дотримання на практиці єдиних підходів щодо законодавчого визначення ознак фінансування тероризму та розуміння їх змісту. Головною вадою застосування ст. 258⁵ Кримінального кодексу України є відсутність однозначного тлумачення обов'язкових ознак цього злочину, зокрема його предмета. На підставі системного аналізу предметом фінансування тероризму визнано гроші та інші майно, а також нематеріальні активи, що відповідає положенням Конвенції ООН «Про боротьбу з фінансуванням тероризму» від 9 грудня 1999 р.

Фінансування тероризму – це будь-яка спроба зібрати кошти для терористичної діяльності або надати їх для досягнення бажаного результату. Такі дії є підготовчо-забезпечувальними до вчинення терористичного акту окремим терористом або стійким терористичним об'єднанням (терористичною групою чи терористичною організацією), зокрема ще на етапі створення таких об'єднань.

Крім того, у статті підкреслено, що обов'язковою ознакою фінансування тероризму є мета, як той результат, якого намагається досягти суб'єкт злочину: фінансове або матеріальне забезпечення окремого терориста; терористичної групи (організації); організації, підготовки або вчинення терористичного акту; втягнення у вчинення терористичного акту; публічних закликів до вчинення терористичного акту; створення терористичної групи (організації). При встановленні наявності хоча б одного виду такої мети та наявності інших обов'язкових ознак вчинене кваліфікується як фінансування тероризму за відповідною частиною ст. 258⁵ Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальне право, злочини проти громадської безпеки, фінансування тероризму.

Демидова Л. Н. Проблемы квалификации финансирования терроризма

Статья посвящена рассмотрению вопросов, вызывающих трудности на практике при квалификации финансирования терроризма. Учитывая, что терроризм является современной глобальной угрозой человечеству, автор обращает внимание на необходимость соблюдения на практике единых подходов относительно законодательного определения признаков финансирования терроризма и понимания их содержания. Главным недостатком применения ст. 258⁵ Уголовного кодекса Украины является отсутствие однозначного толкования обязательных признаков этого преступления, в частности его предмета. На основании системного анализа предметом финансирования терроризма признаны деньги и другое имущество, а также нематериальные активы, что соответствует положениям Конвенции ООН «О борьбе с финансированием терроризма» от 9 декабря 1999 г.

Финансирование терроризма – это попытка собрать средства для террористической деятельности или предоставить их для достижения желаемого результата. Такие действия являются подготовительно-обеспечительными к со-

вершению террористического акта отдельным террористом или устойчивым террористическим объединением (террористической группой или террористической организацией), в частности еще на этапе создания таких объединений.

Кроме того, в статье подчеркивается, что обязательным признаком финансирования терроризма является цель, как тот результат, которого стремится достичь субъект преступления: финансовое или материальное обеспечение отдельного террориста; террористической группы (организации); организации, подготовки или совершения террористического акта; вовлечения в совершение террористического акта; публичных призывов к совершению террористического акта; создания террористической группы (организации). При установлении наличия хотя бы одного вида такой цели и наличии других обязательных признаков содеянное квалифицируется как финансирование терроризма по соответствующей части ст. 258⁵ Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: уголовное право, преступления против общественной безопасности, финансирование терроризма.

Demidova L. M. Problems of qualification of the financing of terrorism

The article is devoted to consideration of issues that cause difficulties in practice in the classification of the financing of terrorism. Given that terrorism is a global threat to humanity, the author draws attention to the need to comply with in practice, common approaches regarding the legislative definition of the characteristics of the financing of terrorism and the understanding of their content. The main drawback of the application of Art. 258⁵ of the Criminal code of Ukraine is the lack of unambiguous interpretation of the essential characteristics of this crime, in particular, its subject matter. On the basis of system analysis the subject of the financing of terrorism recognized by the money and other property, and intangible assets that complies with the provisions of the UN Convention «On the suppression of the financing of terrorism» of December 9, 1999.

The financing of terrorism is an attempt to raise funds for terrorist activities or to provide them to achieve the desired result. Such actions are preparatory-interim commission of terrorist act by a terrorist or a terrorist fssociation sustainable (terrorist group or terrorist organization), in particular, at the stage of creating such associations.

In addition, the article pointed out that the mandatory feature of the financing of terrorism is the goal, how the result sought to be achieved by the subject of the crime is financial or material provision of individual terrorist; terrorist groups; organization, preparation or commission of terrorist acts; the involvement in the commission of a terrorist act; public incitement to commit a terrorist act, creation of terrorist group (organization). In determining the availability of at least one species of such a target and the presence of other mandatory signs, the offense qualifies as the financing of terrorism in relevant part, Art. 258⁵ of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: criminal law, crimes against public safety, the financing of terrorism.

УДК 343.9

СОЦІАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ПОЛІЦІЮ» КРИЗЬ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ НА ЗЛОЧИННІСТЬ

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Залучення до діяльності із запобігання злочинності широкого кола суб'єктів є засадою ефективності цієї діяльності та підвалиною скорочення рівня злочинності в Україні. Використання ж громадськості у забезпеченні правопорядку і безпеки в державі дозволяє: а) зменшити витрати Державного бюджету України на утримання правоохоронних органів; б) заощадити час, сили і засоби поліцейських та зосередити їх увагу на найважливіших виробничих питаннях правоохоронної діяльності; в) посилити взаємодію різних соціальних інститутів та суб'єктів запобігання злочинності; г) підвищити довіру населення до органів кримінальної юстиції; д) практично реалізувати законодавчі положення про реалізацію соціально-обслуговуючої функції української поліції, тим самим обмеживши її каральну спрямованість.

Важливого значення в реалізації соціальної спрямованості діяльності правоохоронних органів набуває її нормативне забезпечення. Тому прийняття 2 липня 2015 р. Закону України «Про Національну поліцію» викликає потребу в аналізі достатності законодавчого оформлення соціально-обслуговуючої функції основного органу кримінальної юстиції – Національної поліції України.

Стан розробки проблеми. Різним аспектам соціальної функції правоохоронних органів, їх взаємодії із громадськістю, міжнарод-

ного досвіду громадського впливу на злочинність присвятили свої праці такі вчені, як: О. М. Бандурка, В. В. Василевич, О. М. Ведернікова, В. В. Голіна, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, С. М. Іншаков, О. Г. Кальман, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, В. В. Лунєєв, В. І. Шақун, О. Ю. Шостко та ін.

Мета статті полягає у дослідженні Закону України «Про Національну поліцію» щодо закріплення соціально-обслуговуючої функції української поліції та порівнянні її із прогресивним зарубіжним досвідом у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Забезпечення належного стану правопорядку і безпеки у провідних країнах світу (США, країнах – членах ЄС, Японії) досягається завдяки тісному співробітництву поліції та громадськості, а також високій довірі населення до органів правопорядку. Україна, як відомо, не може констатувати високий рівень довіри українців до правоохоронних органів та їх партнерські відносини. Протягом 2010–2013 рр., за даними різних соціологічних установ, рівень довіри громадян до української міліції знаходився в межах 1–7%, тоді як, наприклад, у ФРН цей показник становить понад 80% [1]. До того ж чисельний міліцейський штат у 300 тис. осіб не гарантував ефективності діяльності органів внутрішніх справ: станом на 2013 р. в Україні на одного міліціонера припадало 2 розкриті злочини. Для порівняння: у Великій Британії – 29, в США – 12, навіть в Росії має місце 7 розкритих злочинів на одного поліцейського [1]. Низька довіра населення нашої країни до міліції та незадовільні показники розкриття злочинів пов'язані знову ж таки із недостатнім налагодженням партнерських відносин між органами кримінальної юстиції із населенням.

У західних країнах світу, на відміну від України, вже давно зрозуміли, що використання безкоштовної допомоги добровольців у правоохоронній діяльності не лише формує сприятливу соціально-психологічну обстановку в суспільстві, а й значно заощаджує кошти Державного бюджету.

Закон України «Про міліцію» від 1990 р., що втратив чинність, хоча і містив деякі положення про взаємодію із громадськістю, однак на практиці вони зводилися нанівець через відсутність довіри громадян до міліції. Зокрема, вказаний Закон одним із завдань мілі-

ції передбачав її участь у наданні соціальної та правової допомоги громадянам (ст. 2). Ці положення були суцільною законодавчою декларацією, бо соціальна допомога унеможливлювалася через відсутність належного фінансування МВС України, а правова – через небажання більшості міліціонерів її надавати й об'єктивну відсутність часу. Стаття 3 зазначеного нормативно-правового акта регламентувала взаємодію міліції із трудовими колективами, громадськими організаціями й населенням. На практиці це положення зводилося максимум до взаємодії із нечисленними громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості з охорони громадського порядку переважно в обласних центрах. Наприклад, станом на грудень 2015 р. у м. Харків налічувалося лише 4 подібні організації, причому одна з них мала локальний характер. Закон України «Про міліцію» закріплював також припис про обов'язок громадян сприяти міліції в охороні громадського порядку і боротьбі зі злочинністю (ст. 6). Міліція мала право залучати громадян за їх згодою для виконання покладених на неї завдань. Звичайно, імперативністю досягти високої довіри населення до правоохоронних органів, а тим більше отримати від нього реальну фізичну чи інформаційну допомогу, неможливо. Передбачалося також матеріальне і моральне заохочення громадян, які надають допомогу в охороні правопорядку та боротьбі із кримінальними правопорушеннями (ст. 11). Указана норма реалізувалась у більшості випадків шляхом вручення подяки у виді грамоти особі, яка ризикувала власним життям і здоров'ям при затриманні злочинця. Випадки реальної грошової винагороди за допомогу у розкритті злочинів були вкрай рідкісними. Це щодо вже не чинного Закону України «Про міліцію» [2].

Слід відверто визнати, що й Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 2000 р. [3] на теперішній час є морально застарілим, не охоплює сучасних форм громадського впливу на злочинність. Єдиним способом вирішення катастрофічної ситуації у сфері запобігання злочинності шляхом зближення громадян із правоохоронними органами, підвищення рівня їх взаємодії та налагодження партнерських відносин є реалізація положень Концепції реформування кримінальної юстиції України, прийнятої ще у 2008 р. У ній

передбачається створення в нашій державі правоохоронної системи нового зразка, яка була б трансформована із механізму переслідувань і репресій в інститут захисту й відновлення порушених прав осіб. Для органів кримінальної юстиції, у першу чергу поліції, пріоритетною має стати не каральна, а соціально-обслуговуюча функція [4].

Слід зазначити, що правовою основою реалізації соціально-обслуговуючої функції міліції та більш активного залучення громадськості до запобігання злочинності є Закон України «Про Національну поліцію», прийнятий 2 липня 2015 р. Низка статей зазначеного Закону присвячена практичній реалізації соціальної спрямованості діяльності української поліції: надання допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин її потребують (п. 4 ст. 2); взаємодія з населенням на засадах партнерства (ст. 11); громадський контроль за поліцією (розділ VIII), що полягає у: звітуванні перед громадськістю про поліцейську діяльність (ст. 86); прийнятті резолюції недовіри до керівників органів поліції (ст. 87); систематичному інформуванні громадськості про стан правопорядку та заходи, що вживаються для запобігання злочинам (ст. 88); проведенні спільних проектів з громадськістю (ст. 89) [5].

Як бачимо, новий Закон України «Про Національну поліцію», на відміну від Закону України «Про міліцію», закріпив окремий розділ щодо контролю за діяльністю поліції. Виходячи із закріплення у Законі України «Про Національну поліцію» низки вищеперелічених статей, однією з основних послуг (функцій) поліції має стати так звана соціально-обслуговуюча послуга. Це означає, що український поліцейський має, насамперед, бути захисником, охоронником, помічником, консультантом тощо, а в останню чергу – представником влади й службовою особою, яка має право затримувати і притягати до відповідальності. Принаймні такий підхід вироблений у розвинених країнах світу – в Японії, Великій Британії.

Закон України «Про Національну поліцію» в ст. 9 акцентує увагу на відкритості та прозорості роботи поліції. Остання покликана забезпечувати постійне інформування громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпеченні публічної безпеки і порядку [5]. Це є важ-

ливими умовами підвищення довіри населення України до органів кримінального переслідування.

Великим здобутком зазначеного нормативно-правового акта слід визнати положення ст. 11 про те, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Передбачається, що оцінка рівня цієї довіри проводитиметься незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України [5]. Нагадаємо, що внутрішньовідомча оцінка ефективності діяльності міліції за усі роки незалежності України здійснювалася за радянськими підходами, коли основним критерієм були кількісні показники: кількість зареєстрованих злочинів і правопорушень, чисельність виявлених злочинців і правопорушників. Застарілі критерії оцінки роботи міліції створювали підґрунтя для службових зловживань. Вони полягали у фальсифікації показників офіційної статистичної інформації про злочинність у державі та формуванні значної частини так званої штучної латентної злочинності.

Із прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» можна говорити про позитивні зміни у ставленні українців до новостворених підрозділів патрульної поліції, що сформовані у Києві, Харкові, Одесі, Львові, Миколаєві та інших містах України. Незалежні результати соціологічних досліджень показують, що рівень довіри населення до патрульної поліції у рази вищий порівняно із довірою до міліції. В окремих містах цей показник коливається від 52% до 85% [6; 7]. Безперечно, це є великим, але проміжним, здобутком реформування української міліції. Очевидно, що слід «скористатися» високою довірою громадян до поліції та створити організаційно-управлінські умови для розширення участі населення в охороні правопорядку та інших видах діяльності, що розповсюджені за кордоном.

Узагальнення прогресивного міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність показало, що Україні є що запозичувати в указаній сфері. Необхідно створити матеріальні стимули для добровільного повідомлення громадянами про злочини, що вчинені чи готуються. Наразі в українському суспільстві простежується велика психологічна прірва між органами правопорядку та грома-

дянами. Доброчесне інформаторство, що поширене за кордоном, не сприймається в Україні. Дії таких осіб більшістю громадян розцінюються як «зрада», наклеп, помста, але не як виконання громадянського обов'язку чи активна громадянська позиція. Напевно, має сплинути певний час, щоб суспільство виявилось готовим до тісного співробітництва із поліцією. Наприклад, у США (м. Бостон) внаслідок запровадження у 1986–1996 рр. програми грошової винагороди у розмірі від 100 до 1000 дол. США за надання такої інформації, а також інших видів взаємодії із громадськістю вдалося скоротити рівень злочинності на третину [8].

Можна навести подібні приклади й на пострадянському просторі. В Російській Федерації законодавством передбачена матеріальна винагорода до 3 млн руб. (майже 43 тис. дол. США) для осіб, які надали поліції відомості про вчинений злочин чи злочинця, що знаходиться у федеральному розшуку [9]. У Республіці Казахстан набирає обертів діяльність Агентства з боротьби з економічною та корупційною злочинністю, яке лише у 2013 р. виплатило інформаторам понад 25 млн тенге (83,5 тис. дол. США). Також у цій країні є поширеною практика грошового заохочення активних дружинників, які у складі громадських патрулів охороняють правопорядок [10]. Однак Закон України «Про Національну поліцію» не передбачає положення про грошове заохочення громадян, які повідомляють про вчинені кимось злочини. Більше того, не сформований фонд такої виплати, відсутній реальний механізм оперативного матеріального заохочення. Тому виникає необхідність у предметному розгляді парламентарями цього питання та внесення відповідних доповнень до чинного законодавства України.

У Великій Британії, США, Австралії та інших державах поширена профілактична програма «Під доглядом сусідів». Вона передбачає повідомлення поліції про осіб, які вчиняють крадіжку чи вчинення іншої злочин щодо майна сусідів. Кругова пильність забезпечує належний рівень правопорядку. Більше того, щомісяця і навіть частіше організовуються зустрічі шерифа із мешканцями мікрорайону, де останні можуть повідомити про факти відомих їм злочинних подій і, у свою чергу, отримати корисну інформацію від поліцейського [11, с. 17]. У Великій Британії зближенню місцевої поліції і підданих сприяє виконання поліцейськими їх службових

обов'язків без вогнепальної зброї, поширення практики врахування думки місцевої громади при кадрових призначеннях керівників відділів поліції [12]. Аналогічно діє поліція Японії, принципи взаємодії якої із населенням є взагалі унікальними. Часто японські поліцейські працюють і одночасно проживають із своєю родиною у поліцейському відділку (будка чи пост). Це їм забезпечує довірливі стосунки із сусідами. Для поліції Японії є нормою пригостити відвідувача відділку чаєм чи надати у користування парасольку у разі дощу [13].

Повертаючись до Великої Британії, відзначимо, що в цій країні є чимало загальнодержавних громадських формувань з охорони громадського порядку. Правопорядок ними забезпечується шляхом патрулювання разом із поліцейськими. За словами колишнього міністра МВС Великої Британії Т. Мей, найбільш вдалим нововведенням у місцевій поліції за останні кілька десятків років є інститут добровільних помічників поліції. Вони без вогнепальної зброї разом із поліцейськими здійснюють охорону правопорядку у багатьох графствах цієї країни [12]. Що ж до України, то помічник слідчого виконує скоріше не правоохоронну, а кур'єрську функцію. Вона полягає у врученні повісток учасникам досудового розслідування та виконанні інших доручень слідчих, навіть не передбачених його посадовими обов'язками.

В указаних державах широко впроваджуються програми профілактики різних видів злочинності (неповнолітніх, рецидивної, організованої, наркотичної) із залученням добровольців та волонтерів до виконання заходів цих програм. Зацікавленості громадян в участі у подібних програмах сприяє створення певних пільг. Наприклад, у 2009 р. у США (м. Чикаго) безробітним була надана можливість платного патрулювання у громадських місцях із можливістю отримання суттєвої знижки при вступі у певні вищі навчальні заклади [14]. У Нідерландах, як і у багатьох європейських країнах, роботодавці під час прийняття на роботу нових молодих працівників звертають увагу на їх волонтерський досвід або безкоштовну участь як добровольців у діяльності громадських патрулів.

У США та Великій Британії популяризації допомоги поліції з боку пересічних громадян та підвищенню іміджу поліції приділяється велика увага. Для цього на регулярній основі запроваджу-

ються так звані дні відкритих дверей у відділках поліції, де представники місцевої громади можуть: у неформальній обстановці поспілкуватись із шерифом; відвідати лекції на правову тематику; отримати поради від правоохоронців щодо зменшення віктимності, убезпечення власного життя, здоров'я і майна від кримінальних посягань; вивчити основні прийоми самооборони та ін. У США у багатьох штатах проводяться просвітницькі заходи у виді тижневої літньої школи для юнаків, де останні вивчають основи поліцейської діяльності. Великі громадські організації правоохоронної спрямованості щороку організують свята, карнавали, пікніки, на які запрошуються усі бажаючі [14]. Все це є прогресивними зарубіжними механізмами розширення стратегії громадського впливу на злочинність.

Висновок. Аналіз Закону України «Про Національну поліцію» показує, що він має яскраво виражену соціальну спрямованість. Указаний нормативно-правовий акт передбачає сучасні підходи до реалізації так званої соціально-обслуговуючої функції поліції, створює умови для налагодження партнерських відносин між поліцією й місцевими громадами. Але при цьому слід визнати, що існує низка напрямів, які мають бути враховані в аналізованому нормативно-правовому акті з огляду на позитивний міжнародний досвід участі громадськості у запобіганні злочинності.

Перелік літератури

1. Довіра до міліції – нижче плінтуса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/ukraine/122710>. – Заголовок з екрана.
2. Про міліцію : Закон України від 20 груд. 1990 р. № 565-ХІІ // Відом. Верхов. Ради УРСР. – 1991. – № 4. – Ст. 20.
3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-ІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
4. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008 // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 27. – Ст. 838.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VІІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 2015. – № 40–41. – Ст. 379.

6. Рівень довіри до нової патрульної поліції більш ніж удвічі вищий, ніж до старої міліції – опитування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/society/1151178-riven-doviri-do-novoji-patrujnoji-politsiji-bilsh-nij-udvichi-vischiiy-nij-do-staroji-militsiji-opituvannya.html>. – Заголовок з екрана.

7. Рівень довіри киян до поліції склав 85 відсотків – Аваков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/98627>. – Заголовок з екрана.

8. Участь громад у запобіганні злочинності : Робочий документ Десятого конгресу ООН із запобігання злочинності і поведженню з правопорушниками (Відень, 10–17 квіт. 2000 р.). – 25 с.

9. МВД обещает платить гражданам миллионы за добровольную помощь и доносы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.com/russia/24aug2012/nagragdenie.html>. – Заголовок з екрана.

10. Колодяжний М. Г. Запобігання злочинності громадськістю в Республіці Казахстан: сучасний стан і форми / М. Г. Колодяжний // Юрид. журнал. – 2015. – № 2. – С. 42–46.

11. Взаимодействие милиции и населения: к итогом харьковского эксперимента. – Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2003. – 288 с.

12. Колодяжний М. Г. Досвід Великої Британії у використанні громадськості щодо запобігання злочинності [Електронний ресурс] / М. Г. Колодяжний // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 317–323. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_53.pdf. – Заголовок з екрана.

13. Колодяжний М. Г. Застосування стратегії «community policing» при запобіганні злочинності в Японії / М. Г. Колодяжний // Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листоп. 2015 р.). – О. : ОДУВС, 2015. – С. 74, 75.

14. Колодяжний М. Г. Громадський вплив на злочинність у США / М. Г. Колодяжний // Юрид. журнал. – 2013. – № 9–10. – С. 166–177.

Транслітерація переліку літератури

1. Dovira do militsii – nyzhche plintusa [Credibility to the police is the lowest of the low], wz.lviv.ua. Retrieved from <http://wz.lviv.ua/ukraine/122710> [in Ukrainian].

2. Pro militsiiu : Zakon Ukrainy vid 20 hrudnia 1990 r. № 565-XII [On militia : the Law of Ukraine of December 20, 1990, no. 565-XII]. Vidom. Verkhov. Rady URSR [Gazette of the Verkhovna Rada of the URSR], 1991, no. 4, Art. 20 [in Ukrainian].

3. Pro uchast' hromadian v okhoroni hromads'koho poriadku i derzhavnoho kordonu : Zakon Ukrainy vid 22 chervnia 2000 r. № 1835-III [On citizens' participation in the protection of public order and state boundary : Law of Ukraine of June 22, 2000, no. 1835-III]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy [Gazette of the Verkhovna Rada of the USSR], 2000, no. 40, Art. 338 [in Ukrainian].

4. Pro rishennia Rady natsional'noi bezpeky i oborony Ukrainy vid 15 liutoho 2008 roku «Pro khid reformuvannia systemy kryminal'noi iustytzii ta pravookhoronnykh orhaniv» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 kvitnia 2008 r. № 311/2008 [On decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of February 15, 2008 «On the consecution of the reformation of the criminal justice system and law enforcement agencies» : Presidential edict of Ukraine of April 8, 2008 no. 311/2008]. Ofits. visn. Ukrainy [Official Gazette of Ukraine], 2008, no. 27, Art. 838 [in Ukrainian].

5. Pro Natsional'nu politsiu : Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 r. № 580 VIII [On the National Police : Law of Ukraine of July 2, 2015, no. 580 VIII]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy [Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2015, no. 40–41, Art. 379 [in Ukrainian].

6. Riven' doviry do novoi patrol'noi politsii bil'sh nizh udvichi vyschyj, nizh do staroi militsii – opytuvannia [Level of credibility to the new patrol police is twice as much as to the previous militia – canvass], www.unian.ua. Retrieved from <http://www.unian.ua/society/1151178-riven-doviri-do-novoji-patrujnoji-politsiji-bilsh-nij-udvichi-vischij-nij-do-staroji-militsiji-opituvannya.html> [in Ukrainian].

7. Riven' doviry kyian do politsii sklav 85 vidsotkiv – Avakov [Level of kievans' credibility to the police is 85 per cent – Avakov], uapress.info. Retrieved from <http://uapress.info/uk/news/show/98627> [in Ukrainian].

8. Uchast' hromad u zapobihanni zlochynnosti : Robochyj dokument Desiatoho konhresu OON iz zapobihannia zlochynnosti i povodzhenniu z pravoporushnykamy (Viden', 10–17 kvit. 2000 r.) [Participation of communities in crime prevention : Working paper of the 10th United Nations Congress on the prevention of crime and the treatment of offenders (Vienna, April 10–17, 2000)], 25 p. [in Ukrainian].

9. MVD obeshhaet platit' grazhdanam milliony za dobrovol'nuju pomoshh' i donosy [The Ministry of Interior offers prospects of millions to citizens for voluntary help and information], www.newsru.com. Retrieved from <http://www.newsru.com/russia/24aug2012/nagragdenie.html> [in Russian].

10. Kolodiazhnyj M. H. Zapobihannia zlochynnosti hromads'kistiu v Respublitsi Kazakhstan: suchasnyj stan i formy [Crime prevention by public

in the Republic of Kazakhstan: contemporary state and forms], Yuryd. zhurnal [Law Magazine], 2015, no. 2, pp. 42–46 [in Ukrainian].

11. Vzaimodejstvie milicii i naselenija: k itogam khar'kovskogo jeksperimenta [Cooperation between militia and population: up to experiment in Kharkov]. Kharkov : Nac. un-t vnutr. del, 2003, 288 p. [in Russian].

12. Kolodiazhnyj M. H. Dosvid Velykoj Brytanii u vykorystanni hromads'kosti schodo zapobihannia zlochynnosti [Great Britain's experience in employment of public in crime prevention]. Forum prava [Platform of law], 2013, no. 3, pp. 317–323, nbuv.gov.ua. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2013_3_53.pdf [in Ukrainian].

13. Kolodiazhnyj M. H. Zastosuvannia stratehii «community policing» pry zapobihanni zlochynnosti v Yaponii [Application of the strategy «community policing» in crime prevention in Japan]. Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zakhody protydii zlochynnosti : materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 13 lystop. 2015 r.) [Criminal law and criminological arrangements of crime prevention : materials of Ukraine-wide research and practice conferential (Odesa, November 13, 2015)], Odesa : ODUVS, 2015, pp. 74, 75 [in Ukrainian].

14. Kolodjazhnyj M. G. Gromads'kij vpliv na zlochinnist' u SSHa [Public influence on criminality in the USA]. Jurid. zhurnal [Law Magazine], 2013, no. 9–10, pp. 166–177 [in Ukrainian].

Колодяжний М. Г. Аналіз Закону України «Про Національну поліцію» крізь призму міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність

У науковій статті обґрунтовується необхідність активізації громадськості у сфері запобігання і протидії злочинності. Порівнюється стан довіри громадян до поліції та розкриття злочинів в окремих країнах ЄС і в Україні. Наголошується, що засадою партнерських відносин між поліцією і населенням є довіра останнього до органів правопорядку. Здійснюється порівняння Закону України «Про міліцію» 1990 р. й Закону України «Про Національну поліцію» 2015 р. на предмет правового закріплення громадського впливу на рівень злочинності та взаємодії громадян із органами поліції. Узагальнюється прогресивний досвід участі громадськості у сфері запобігання злочинності у низці країн світу – США, Великій Британії, Японії, Австралії, Нідерландах, Республіці Казахстан. Робиться висновок, що Закон України «Про Національну поліцію» 2015 р. має яскраво виражену соціальну спрямованість, створює умови для налагодження партнерських відносин між поліцією й місцевими громадами. Разом із тим указаний нормативно-правовий акт потребує доповнення новими формами громадського впливу на стан злочинності з огляду на позитивний міжнародний досвід.

Ключові слова: Закон України «Про Національну поліцію», Національна поліція, соціальна спрямованість, громадськість, взаємодія із громадськістю.

Колодяжний М. Г. Анализ Закона Украины «О Национальной полиции» сквозь призму международного опыта общественного воздействия на преступность

В научной статье обосновывается необходимость активизации общественности в сфере предупреждения и противодействия преступности. Сравнивается уровень доверия граждан к полиции и раскрываемости преступлений в отдельных странах ЕС и в Украине. Отмечается, что принципом партнерских отношений между полицией и населением является доверие последнего к органам правоохраны. Проводится сравнение Закона Украины «О милиции» 1990 г. и Закона Украины «О Национальной полиции» 2015 г. на предмет правового закрепления общественного воздействия на уровень преступности и взаимодействия граждан с органами полиции. Обобщается прогрессивный опыт участия общественности в сфере предупреждения преступности в ряде стран мира – США, Великобритании, Японии, Австралии, Нидерландах, Республике Казахстан. Делается вывод, что Закон Украины «О Национальной полиции» 2015 г. имеет ярко выраженную социальную направленность, создает условия для налаживания партнерских отношений между полицией и местными общинами. Вместе с тем указанный нормативно-правовой акт нуждается в дополнении новыми формами общественного воздействия на состояние преступности с точки зрения международного опыта.

Ключевые слова: Закон Украины «О Национальной полиции», Национальная полиция, социальная направленность, общественность, взаимодействие с общественностью.

Kolodyazhny M. G. The analysis of the Law of Ukraine «On the National Police» through the prism of the international experience of the public's influence on crime

The scientific paper is concerned with the necessity of the public's activation in the sphere of crime prevention. The author compared the state of citizens' trust to the police and the situation of the crime detection in the European countries and Ukraine. It is emphasized, that public's trust to the police is the base for the partnership relations between them. The author compares the Law of Ukraine «On militia» (1990) and the Law of Ukraine «On the National Police» (2015) for the purpose of the legislative consolidation of the public's influence on crime rate and cooperation between citizens and police. The progressive experience of the public's participation in the sphere of crime prevention in different countries (the USA, Great Britain, Japan, Australia, the Netherlands and the Republic of Kazakhstan) has been integrated. The author concluded that the Law of Ukraine «On the National Police» (2015) has a pronounced social orientation and situates conditions for establishing the partnership relations between the police and the local communities. However, this law should be amended with new forms of the public's participation in crime prevention, including the positive international experience.

Key words: the Law of Ukraine «On the National Police», the National Police, social orientation, the public, cooperation between citizens and police.

УДК 343.988

**ПРИЧИНИ ЛАТЕНТНОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ:
ДЕЯКІ ВІТЧИЗНЯНІ ТА ЗАРУБІЖНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

О. В. Новіков, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків;

Ю. О. Оберемко, молодший науковий співробітник сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Під час дослідження латентної віктимізації населення важливого значення набуває з'ясування причин цього явища. У вирішенні зазначеного питання і криється шлях до розробки ефективних заходів, спрямованих на збільшення заявницької активності населення.

Ступінь розробленості проблеми. Питання причин латентної віктимізації населення на сьогодні залишаються недостатньо розробленими. Окремих аспектів цієї проблеми торкалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці: В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, Т. В. Варчук, К. В. Вишневецький, В. В. Голіна, О. М. Джу́жа, С. М. Іншаков, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, А. В. Майоров, Є. М. Моїсеєв, Д. В. Рівман, В. Я. Рибальська, В. О. Туляков, Л. В. Франк, О. М. Юрченко та ін.

Мета дослідження полягає у визначенні причин латентної віктимізації населення на підставі деяких вітчизняних та зарубіжних досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасній кримінологічній літературі під *латентною віктимізацією* розуміють процес збільшення ступеня уразливості жертв латентних злочинних

посягань перед повторним заподіянням їм шкоди злочинами, а також підвищення ризиків злочинних посягань проти невизначеного кола людей [1, с. 86]. За змістом латентна віктимізація відображає процес утворення латентної злочинності й контингенту жертв латентних злочинів. За формою вияву латентна віктимізація є явищем nereагування жертв (їхніх законних представників) та інших поінформованих суб'єктів на відомі факти вчинення злочинів. Це так звана заявницька пасивність жертв та інших обізнаних суб'єктів, що полягає в небажанні ініціювати кримінально-процесуальну діяльність, виступати у статусі заявника або потерпілого [2, с. 95].

За своїм походженням латентна віктимізація умовно поділяється на два види – штучну та природну. Існування *штучної латентної віктимізації* пов'язане з недоліками діяльності правоохоронних органів. Серед них: свідоме приховування працівниками правоохоронних органів відомостей про вчинені злочини з метою зниження кількості нерозкритих злочинів та створення уявного благополуччя їх роботи; кадрова неукомплектованість органів внутрішніх справ, що призводить до перевантаження особового складу та низьких показників розкриття злочинів; недостатнє матеріально-технічне забезпечення правоохоронних органів, наприклад, низька заробітна плата і як наслідок – відсутність зацікавленості у співробітників працювати на належному рівні та ін. [3, с. 27]. *Природна латентна віктимізація* пов'язана із незверненням громадян, які стали жертвами злочинів, до правоохоронних органів за захистом своїх прав [4, с. 278]. Таким чином, особа свідомо залишає поза увагою правоохоронних органів факт учинення злочину проти неї, тим самим перетворюючи себе на жертву латентного злочину.

Що стосується причин неповідомлення компетентним органам про факти вчинення злочинів, то в деяких зарубіжних країнах цим питанням цікавляться вже доволі давно. Значний науковий інтерес становлять емпіричні дослідження, проведені у Сполучених Штатах Америки. Так, Бюро перепису населення США (U. S. Census Bureau) на замовлення Бюро судової статистики (Bureau of Justice Statistics) проводить щорічне Національне дослідження віктимізації (The National Crime Victimization Survey). У рамках дослідження відбувається опитування осіб віком понад 12 років, що входять до національної репрезентативної виборки домогосподарств США, про факти вчинення стосовно них

протягом останніх шести місяців деяких насильницьких злочинів (зґвалтувань, грабежів, розбоїв) та побутових майнових злочинів (крадіжок, викрадень автотранспорту та ін.).

За результатами проведених досліджень Департаментом юстиції США в серпні 2012 р. було опубліковано Спеціальний звіт «Victimizations Not Reported to the Police, 2006–2010» [5] (далі – Звіт), який окремо присвячений причинам латентної віктимності у США. Відповідно до Звіту протягом 2006–2010 рр. у США правоохоронним органам не було заявлено про 58% випадків від усіх фактів вчинення злочинів (приблизно 13 млн 998 тис. злочинів залишилися латентними). Розподіл причин незвернення за видами злочинів наведено у табл. 1.

Таблиця 1

Основні причини незвернення жертв злочинів до правоохоронних органів у США протягом 2006–2010 рр. за видами злочинів

Види злочинів	Відсоток незвернень, %	Причини незвернення жертв, %				
		Потерілий обрав альтернативний спосіб захисту своїх прав	Незначна шкода, що заподіяна злочинцем	Зневіра у спроможність правоохоронних органів	Страх перед розправою чи жалістю до злочинця	Інші причини або відсутність основної причини
<i>Всі злочини</i>	58	20	27	31	5	17
<i>Насильницькі злочини</i>	52	34	18	16	13	18
Тяжкі насильницькі злочини	46	25	13	21	19	21
Зґвалтування та інше сексуальне насильство	65	20	6	13	28	33
Розбій	41	20	13	34	10	23
Напад за обтяжуючих обставин	44	31	16	17	22	15
Простий напад	56	38	21	14	11	17

Закінчення табл. 1

Види злочинів	Відсоток незвернень, %	Причини незвернення жертв, %				
		<i>Потерпілий обрав альтернативний спосіб захисту своїх прав</i>	<i>Незначна шкода, що заподіяна злочинцем</i>	<i>Зневіра у спроможність правоохоронних органів</i>	<i>Страх перед розправою чи жалістю до злочинця</i>	<i>Інші причини або відсутність основної причини</i>
<i>Кишенькова крадіжка</i>	41	17	24	43	2	14
<i>Злочини, пов'язані з проникненням у житло</i>	60	15	30	36	3	16
Крадіжка	67	16	31	35	3	16
Проникнення в житло	45	12	27	40	4	17
Викрадення транспортного засобу	17	16	26	30	7	21

Як можна побачити з табл. 1, основною причиною неповідомлення про факти вчинення злочинів у США є *зневіра у спроможність правоохоронних органів знайти і притягнути злочинця до кримінальної відповідальності*. Таким чином, доволі значна частина населення (31%) у США вважає, що поліція або не зможе допомогти через свою неефективність чи зв'язок злочинця з правоохоронними органами, або не зможе нічого вдіяти (наприклад, не має можливості встановити особу злочинця чи відсутні будь-які докази, або злочин було виявлено надто пізно). Особливо це стосується міського населення. Так, на думку Д. Уілкінсон, жертви злочинів у містах часто не довіряють ефективності місцевої поліції або не хочуть бути втягнутими в офіційне розслідування через відсутність вільного часу чи інших незручностей [6]. Зневіра у спроможність правоохоронних органів є основною причиною незвернення жертв

корисливих злочинів (кишенькових крадіжок (43%), крадіжок із житла (35%), грабежів (40%), розбоїв (34%), викрадення транспортного засобу (30%)).

До речі, за даними Звіту, питома вага недовіри до правоохоронних органів серед причин латентної віктимності щорічно зростала, починаючи з 2006 р. Зазначена тенденція відбувається і в деяких інших країнах. Так, віктимологічні дослідження, проведені у Південній Африці, також указують на щорічне поступове зменшення довіри до поліції через її невчасне та неефективне реагування, корумпованість, зв'язки зі злочинним середовищем та ін. [7].

Серед причин латентної віктимності в США на другому місці знаходиться незначний розмір шкоди, що була заподіяна злочинцем. Приблизно 27% людей не повідомили про вчинений злочин через те, що *не вважали розмір заподіяної злочинцем шкоди настільки значним, щоб звернутися до правоохоронних органів*. Указана причина особливо актуальна для побутових крадіжок, коли вартість викраденого майна незначна та/або покривається страховкою. Що стосується насильницьких злочинів, то причина неповідомлення – відсутність серйозних наслідків для життя та здоров'я. До вказаної групи причин належать також випадки вчинення злочинів неповнолітніми – їх жертви не бажають руйнувати життя підлітків.

Третьою основною причиною незвернення про вчинений злочин до правоохоронних органів є *рішення людини впоратися з проблемою самостійно* (20%), наприклад, звернувшись до інших посадових осіб, таких як шкільний чиновник, охоронець, роботодавець, родич, знайомий правоохоронець або хтось інший за межами відділу поліції. Як зазначається у Звіті, вказана причина є домінуючою по злочинах, що вчинені в школах (50%) та за місцем роботи (47%). Певним чином цьому сприяє корпоративна етика та небажання зашкодити репутації певної організації. Указана група причин є переважною по насильницьких злочинах.

Важливе місце посідають причини, пов'язані зі *страхом жертв злочинів перед злочинцем або його долею* (5%). Так, жертви бояться погроз, розправи та інших репресій із боку злочинця. Ця група також включає в себе жертв, які знали злочинців і прагнули захистити їх від поліції. Наприклад, жертви згвалтувань, сексуального насильства

або насильства в сім'ї часто не повідомляють про ці злочини в поліцію через страх перед репресіями або для захисту близької особи від правоохоронної системи.

Поширеними також є й *інші причини* незвернення до правоохоронних органів (17%). Серед таких причин: небажання витратити свій час та брати участь в офіційному розслідуванні, поради родичів або знайомих не звертатися в поліцію, відсутність впевненості з приводу звернення та ін. Доволі суттєвою причиною є небажання розголошувати відомості про своє приватне життя. Ця причина є поширеною при вчиненні зґвалтувань, коли жертви відчувають сором та внаслідок цього не звертаються до правоохоронних органів. Опитування, проведене за допомогою сайту з виховання дітей «Mumsnet», показало, що приблизно половина жінок, які стали жертвами зґвалтувань, не повідомляють про це через указану причину. Респонденти зазначають, що правова система, засоби масової інформації та суспільство в цілому налаштовані неприязно до жертв зґвалтувань та сексуального насильства [8].

Звернемося до вітчизняних досліджень латентної віктимності. Зокрема, упродовж 2013–2014 рр. науковим колективом сектору дослідження проблем злочинності та її причин Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України під керівництвом доктора юридичних наук Б. М. Головкина було проведено всеукраїнське віктимологічне опитування громадян, в якому взяли участь понад 4 тис. респондентів. Це дослідження проводилося з метою визначення орієнтованого рівня та обсягів латентної віктимізації в Україні, з'ясування чинників, що її продукують, а також аналізу її негативних наслідків для суспільства.

Причин, через які потерпілі залишаються у «стані бездіяльності», чимало. Розглянемо найбільш поширені з них. На запитання: «Назвіть причини свого незвернення до правоохоронних органів» відповіді респондентів розподілилися у такий спосіб: зневіра у спроможність правоохоронних органів знайти і притягнути злочинця до відповідальності – 22,5%; незначна матеріальна шкода, заподіяна злочинцем, – 22,1%; небажання розголошення відомостей про подію злочину з особистих мотивів – 9,1%; відсутність серйозних наслід-

ків для здоров'я – 8,4%; небажання брати участь в офіційному розслідуванні злочину – 7,5%; відсутність можливості, а згодом і бажання звернутися до правоохоронних органів – 7,3%; відчуття особистої провини у тому, що стався злочин, – 7,1%; та ін.

Як бачимо, більшість респондентів як основну причину свого незвернення висловили недовіру до правоохоронних органів. Довіра громадян до органів цієї сфери є визначальним критерієм оцінювання діяльності як самих органів, так і держави в цілому, оскільки головним їх завданням є саме забезпечення безпеки громадян, захист їх прав і свобод, утвердження правопорядку. Слід погодитися з Г. Ю. Дарнопихом, що суспільне оцінювання діяльності правоохоронних органів досить чітко відображає їх загальне і всебічне відчуття суспільством, яке формується різними шляхами: через відношення людей від повсякденних контактів з посадовцями правоохоронної сфери, від їх рішень з конкретних життєвих справ, від принципів, за якими ухвалюються такі рішення, від поведінки і способу життя їх працівників тощо [9, с. 176].

Так, аналітичним Центром Разумкова у березні 2015 р. було проведено соціологічне дослідження з метою визначення рівня довіри громадян до міліції. На запитання «Який рівень Вашої довіри до міліції?» 31,6% відповіли «повністю не довіряю», 37,6% – «швидше не довіряю», 22,4% – «скоріше довіряю», 6,1% – «важко відповісти» і лише 2,2% дали стверджувальну відповідь – «цілком довіряю» [10]. Така громадська оцінка пояснюється, на нашу думку, існуючими на сьогоднішній день гострими проблемами в системі правоохоронних органів. Серед них: корупційність органів внутрішніх справ, зловживання співробітниками міліції своїми службовими повноваженнями, порушення прав людини, зокрема випадки застосування тортур і насильства з боку працівників міліції тощо. Все це призводить до формування стійкого негативного ставлення до правоохоронних органів із боку населення і як наслідок – до відсутності бажання у громадян звертатися за захистом своїх порушених прав.

Другою за поширеністю причиною незвернення громадян в Україні є незначна матеріальна шкода, що завдана злочином (22,1%). Таку пасивну позицію громадяни, як правило, займають

у випадках вчинення проти них майнових злочинів, зокрема крадіжок. Їхніми жертвами, за результатами наших досліджень, виявилася переважна більшість респондентів – 54,7%. Адже дуже часто трапляються випадки, коли в результаті кишенькової крадіжки (наприклад, гаманця) в транспорті, на вулиці, ринку або іншому громадському місці особа, зазнавши незначних матеріальних збитків, свідомо ігнорує можливість звернутися до правоохоронних органів, пояснюючи це браком особистого часу або відсутністю бажання брати участь у розслідуванні злочину.

Майже кожний десятий респондент внаслідок учиненого проти нього злочину не звернувся до правоохоронних органів через небажання розголошувати події злочину. Дуже часто з мотивів особистих переконань, таких як сором, осуд із боку близького оточення, страх перед помстою або навіть відчуття особистої провини у злочині, потерпілі не звертаються за захистом. Тим самим вони знову наражають не тільки себе, а й інших людей на небезпеку, даючи можливість виним продовжувати займатися злочинною діяльністю.

Висновки. Як бачимо, в цілому причини незвернення громадян до правоохоронних органів в Україні та в США збігаються. На першому місці серед таких причин – недовіра до правоохоронних органів. Отже, на сьогодні в суспільстві існує серйозна проблема, що полягає у відсутності співпраці між правоохоронними органами та громадськістю. Ефективна робота органів правоохоронної системи, з одного боку, та активна у цьому участь населення, з другого, дозволять виявити та усунути ті чинники, що впливають на загальне поширення злочинності у державі. Однак така взаємодія можлива лише за умови відновлення почуття довіри у громадян до правоохоронців, які покликані захищати права і свободи людини.

Перелік літератури

1. Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2015. – Вип. 29. – С. 78–88.
2. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації / Б. М. Головкін // Наук. вісн. Міжнар. гуманіст. ун-ту. Сер.: Юриспруденція. – 2015. – № 15. – Т. 2. – С. 93–96.

3. Горяинов К. К. Латентная преступность в России: результаты исследования и меры борьбы / К. К. Горяинов // Латентная преступность: познание, политика, стратегия : сб. материалов междунар. семинара. – М. : Изд-во ВНИИ МВД России, 1993. – С. 19–38.

4. Оберемко Ю. О. Наукові підходи до визначення поняття «латентна віктимність» / Ю. О. Оберемко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 26. – С. 273–279.

5. Victimization Not Reported to the Police, 2006–2010: Special report National Crime Victimization Survey [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/vnrp0610.pdf>. – Заголовок з екрана.

6. Tomas J. Why Don't People Report Crimes to the Police? [Електронний ресурс] / J. Tomas. – Режим доступу: http://www.ehow.com/facts_5733254_don_t-people-report-crimes-police_.html. – Заголовок з екрана.

7. 9 reasons why South Africans don't trust the police [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://businesstech.co.za/news/general/105773/9-reasons-why-south-africans-dont-trust-the-police>. – Заголовок з екрана.

8. Beckford M. 80% of women don't report rape or sexual assault, survey claims [Електронний ресурс] / M. Beckford. – Режим доступу: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/9134799/Sexual-assault-survey-80-of-women-dont-report-rape-or-sexual-assault-survey-claims.html>. – Заголовок з екрана.

9. Дарнопих Г. Ю. Криза суспільної довіри до держави: сучасні реалії / Г. Ю. Дарнопих // Вісн. нац. ун-ту «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – 2013. – № 4 (15). – С. 173–183.

10. Зараз я називатиму окремі соціальні інституції: якою мірою Ви їм довіряєте? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Holovkin B. M. Poniattia latentnoi viktyimizatsii vid zlochynnykh posiahan [The concept of latent victimization of crimes]. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. – Kharkiv : Pravo, 2015, Vol. 29, pp. 78–88. [in Ukrainian].

2. Holovkin B. M. Kryminolohichne poniattia viktyimizatsii [Criminological concept of victimization]. Nauk. visn. Mizhnar. humanist. un-tu. Ser.: Yurysprudentsiia, 2015, no. 15, pp. 93–96. [in Ukrainian].

3. Goryainov K. K. Latentnaya prestupnost' v Rossii: rezul'taty issledovaniya i mery bor'by [Latent crime in Russia: results of the study and control measures]. Latentnaya prestupnost': poznanie, politika, strategiya: sb. materialov

mezhdunarodnogo seminaru, Moskva: Izt-vo VNII MVD Rossii, 1993, pp. 19–38 [in Russian].

4. Oberemko Iu. O. Naukovi pidkhody do vyznachennia poniattia «latentna viktymnist» [Scientific approaches to the definition of «latent viktymnist»]. Pytannia borotby zi zlochynnistiu. Kharkiv : Pravo, 2013, Vol. 26, pp. 273–279. [in Ukrainian].

5. Victimization Not Reported to the Police, 2006–2010: Special report National Crime Victimization Survey Retrieved from : <http://www.bjs.gov/content/pub/pdf/vnrp0610.pdf>. – Title from the screen. [in English].

6. Tomas J. Why Don't People Report Crimes to the Police? Retrieved from: http://www.ehow.com/facts_5733254_don_t-people-report-crimes-police_.html. Title from the screen. [in English].

7. 9 reasons why South Africans don't trust the police. Retrieved from: <http://businesstech.co.za/news/general/105773/9-reasons-why-south-africans-dont-trust-the-police>. Title from the screen. [in English].

8. Beckford M. 80% of women don't report rape or sexual assault, survey claims. Retrieved from: <http://www.telegraph.co.uk/news/uknews/crime/9134799/Sexual-assault-survey-80-of-women-dont-report-rape-or-sexual-assault-survey-claims.html>. – Title from the screen. [in English].

9. Darnopykh H. Iu. Kryza suspilnoi doviry do derzhavy: suchasni realii [The crisis of public confidence in the state: the modern reality]. Visn. nats. un-tu Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho, 2013, no. 4 (15), pp. 173–183. [in Ukrainian].

10. Zaraz ia nazyvatymu okremi sotsialni instytutsii: yakoiu miroiu Vy yim doviriaiete? [Now I'll call some social institutions: to what extent you trust them?] : Retrieved from : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1030. [in Ukrainian].

Новіков О. В., Оберемко Ю. О. Причини латентної віктимізації населення: деякі вітчизняні та зарубіжні дослідження

У статті розглядаються причини латентної віктимізації населення на основі емпіричних досліджень, проведених у США та Україні. Основними причинами неповідомлення про факти вчинення злочинів у США є зневіра у спроможність правоохоронних органів знайти і притягнути злочинця до кримінальної відповідальності (31%), незначний розмір шкоди, що була заподіяна злочином (27%), рішення жертви впоратися з проблемою самостійно (20%), страх потерпілих перед злочинцем або його долею (5%) та деякі інші причини (наприклад, небажання розголошувати відомості про своє приватне життя, поради родичів або знайомих не звертатися в поліцію, відсутність впевненості з приводу звернення, небажання витратити свій час та брати участь в офіційному розслідуванні).

ні тощо). Причини латентної віктимізації населення в Україні розподілені таким чином: зневіра у спроможність правоохоронних органів знайти і притягнути злочинця до відповідальності – 22,5%; незначна матеріальна шкода, заподіяна злочинцем, – 22,1%; небажання розголошення відомостей про подію злочину з особистих мотивів – 9,1%; відсутність серйозних наслідків для здоров'я – 8,4%; небажання брати участь в офіційному розслідуванні злочину – 7,5%; відсутність можливості, а згодом і бажання звернутися до правоохоронних органів – 7,3%; відчуття особистої провини у тому, що стався злочин, – 7,1%; та ін. На підставі цього робиться висновок про схожість причин латентної віктимізації в цих країнах.

Ключові слова: латентність, віктимізація, причини латентної віктимізації.

Новиков О. В., Оберемко Ю. О. Причини латентной виктимизации населения: некоторые отечественные и зарубежные исследования

В статье рассматриваются причины латентной виктимизации населения на основе эмпирических исследований, проведенных в США и Украине. Основными причинами несообщения о фактах совершения преступлений в США является неверие в способность правоохранительных органов найти и привлечь преступника к уголовной ответственности (31%), незначительный размер причинённого преступлением ущерба (27%), решение жертвы справиться с проблемой самостоятельно (20%), страх пострадавших перед преступником или его судьбой (5%) и некоторые другие причины (например, нежелание разглашать сведения о своей частной жизни, советы родственников или знакомых не обращаться в полицию, отсутствие уверенности по поводу обращения, нежелание тратить свое время и принимать участие в официальном расследовании и т. д.). Причины латентной виктимизации населения в Украине распределены следующим образом: неверие в возможность правоохранительных органов найти и привлечь преступника к ответственности – 22,5%; незначительный размер причинённого преступлением ущерба – 22,1%; нежелание разглашения сведений о событиях преступления по личным мотивам – 9,1%; отсутствие серьезных последствий для здоровья – 8,4%; нежелание участвовать в официальном расследовании преступления – 7,5%; отсутствие возможности, а впоследствии и желания обратиться в правоохранительные органы – 7,3%; оиущение личной вины в том, что произошло преступление, – 7,1%; и др. На основании этого делается вывод о сходстве причин латентной виктимизации в этих странах.

Ключевые слова: латентность, виктимизация, причины латентной виктимизации.

Novikov O. V., Oberemko Y. O. The causes of latent victimization of population: some domestic and foreign research

In the article, the causes of latent victimization of population on the basis of empirical research that was conducted in the United States and Ukraine was considered. The main reasons of victimization not reported to the police in United States are: police would not or could not help (31%), not important enough to victim to report (27%),

dealt with in another way/personal matter (20%), fear of reprisal or getting offender in trouble (5%) and some other reasons (e.g. reluctance to disclose information about his private life, advised not to report to police, too inconvenient to take the time, the lack of certainty about the report and other). Causes of latent victimization of population in Ukraine are: police would not or could not help (22,5%), small size of damage caused to crime (22,1%), reluctance to disclose information about his private life (9,1%), no serious health consequences (8.4%), reluctance to participate in the investigation of the crime (7,5%) and etc. The conclusion about the similarity of the causes of latent victimization in these countries was made.

Key words: *latency, victimization, victimization causes latent.*

УДК 343.9

КОРУПЦІЙНА ЗЛОЧИННІСТЬ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ОСНОВНІ СТРАТЕГІЇ ПРОТИДІЇ

М. О. Маршуба, кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Постановка проблеми. «Що мене особисто турбує найбільше і що найбільше дратує суспільство – корупція і боротьба з нею» – це лаконічна, однак одна з найяскравіших цитат щорічного послання Президента України П. О. Порошенка до Верховної Ради України у 2015 р. [1]. Стурбованість голови держави пояснюється незадовільним міжнародним рейтингом України за рівнем сприйняття корупції. Зокрема, за інформацією авторитетної міжнародної організації Transparency International, у 2015 р. Україна за вказаним показником посіла 130 сходинку серед 168 держав світу [2]. Це означає, що корупційні злочини на теперішній час поширені у багатьох сферах державного управління і галузях виробництва. Практика одержання-надання неправомірних вигод настільки укорінилась у свідомість громадян і суспільні правовідносини за роки незалежності України, що вже, на жаль, у багатьох випадках не вважається злочинною поведінкою.

Стан розробки проблеми. Зважаючи на актуальність питання поширення корупційної злочинності в Україні, воно було предметом дослідження багатьох учених, серед яких варто виділити: С. М. Алфьорова, А. М. Бойка, В. М. Гаращука, В. Д. Гвоздецького, В. В. Голіну, О. М. Литвинова, Д. С. Машлякевича, М. І. Мельника, В. Я. Настюка, С. В. Невмержицького, М. І. Хавронюка, О. Ю. Шостко та ін. Разом із тим зазначена проблематика на теперішній час не вичерпала себе з огляду на необхідність дослідження сучасного стану корупційної злочинності та надання додаткових пропозицій щодо

її запобігання із застосуванням інноваційних підходів і нестандартних стратегій.

Мета статті полягає у вивченні сучасного стану корупційної злочинності в Україні та виділенні найбільш ефективних стратегій її протидії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оцінити стан корупційної злочинності пропонується за допомогою аналізу статистичної інформації Генеральної прокуратури України. Так, у 2013 р. правоохоронними органами було обліковано 16 586 злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, у 2014 р. – 15 560, а у 2015 р. – 14 997 [3].

Дослідимо рівень корупційної злочинності за її окремими проявами, передбаченими різними статтями закону України про кримінальну відповідальність: ст. 364 КК України (2013 р. – 3810, 2014 р. – 2567, 2015 р. – 3078 злочинів); ст. 365 КК України (2013 р. – 1525, 2014 р. – 1326, 2015 р. – 1336 злочинів); ст. 366 КК України (2013 р. – 6477, 2014 р. – 7160, 2015 р. – 6092 злочини); ст. 367 КК України (2013 р. – 2010, 2014 р. – 1766, 2015 р. – 1755 злочинів); ст. 368 КК України (2013 р. – 1683, 2014 р. – 1535, 2015 р. – 1588 злочинів) [3].

Узагальнення представленої інформації дає підстави стверджувати, що в цілому рівень основних злочинів корупційної спрямованості протягом 2013–2015 рр. знижується. Зокрема, з 2013 по 2015 р. рівень злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг, скоротився на 9,6%. Загалом подібна ситуація простежується й щодо рівня окремих корупційних кримінальних правопорушень за вказаний період часу. Із статистичних відомостей випливає, що рівень злочинів, передбачених ст. 364 КК України, скоротився на 23,8%; ст. 365 КК України – на 14,1%; ст. 366 КК України – на 6,3%; ст. 367 КК України – на 14,5%; ст. 368 КК України – на 6,0%.

Наведені дані показують, що у 2013–2015 рр. має місце нібито стійка тенденція до скорочення як динаміки сучасної корупційної злочинності в цілому, так і динаміки її найбільш поширених проявів.

На думку окремих кримінологів, зміна рівня корупційної злочинності скоріше свідчить про формальні і популістські показники

успіху протидії їй, аніж про реальні зміни у її динаміці [4]. Можна додати, що, виходячи із незадовільних результатів оцінки міжнародними організаціями корупції та її сприйняття громадянами, певне зменшення рівня корупційної злочинності протягом 2013–2015 рр. в Україні можна пояснити: маніпуляціями правоохоронних органів зі статистичною інформацією, їх штучним покращенням показників своєї роботи, посиленням латентності корупційних злочинів через «обережність» корупціонерів, які не бажають бути викритими органами кримінальної юстиції, тощо.

Питома вага корупційної злочинності в загальному масиві злочинів, облікованих в Україні у 2015 р., складає 2,7%. Незважаючи на незначну частку таких злочинів у структурі всієї злочинності, уявляється вкрай важкою недооцінка негативного впливу корупції на економічний розвиток держави і навіть на сам факт подальшого існування останньої. Щодо структури безпосередньо корупційної злочинності, то на частку її окремих проявів, передбачених статтями 364–368 КК України, припадає понад 90%, а саме: ст. 364 КК України – 20,5%, ст. 365 КК України – 8,9%, ст. 366 КК України – 40,6%, ст. 367 КК України – 11,7%, ст. 368 КК України – 10,6%.

Доказом поширеності корупційної злочинності в усіх сферах суспільного життя в Україні є її поділ за органами державної влади, в яких мають місце корупційні прояви. Так, за результатами соціологічного дослідження, здійсненого Центром Разумкова у 2013 р., корупція, на думку респондентів, найбільше поширена у таких органах державної влади й окремих сферах: медицина – 84,6%; правоохоронні органи – 84,0%; судова система – 83,4%; державна влада в цілому – 82,3%; політична сфера загалом – 79,6%; вища освіта – 77,4%; органи прокуратури – 76,7%; податкові органи – 76,6%; політичні партії – 76,0%; митна служба – 71,9%; місцеве самоврядування в цілому – 67,8%; економічна сфера, діяльність підприємств – 67,3%; СБУ – 58,0%; середня освіта – 52,7%; Збройні сили України – 46,8%; професійні спілки – 45,2%; громадські організації – 39,1% [5]. Як бачимо, на думку українців, найбільш корупціогенними сферами є медична, правоохоронна і судова. Представлена корисна наукова інформація має братися керівництвом антикорупційних, у першу чергу новостворених, органів не лише

«до відома», а й використовуватись у службовій діяльності з метою виявлення корупційних злочинів та викриття злочинної діяльності корупціонерів у відповідних сферах і роботі саме тих органів державної влади, де спостерігаються найбільші корупційні ризики.

Надати структуру корупційної злочинності можна й за тяжкістю злочинів корупційної спрямованості. Так, у 2015 р. органами кримінальної юстиції було обліковано 50,1% корупційних кримінальних правопорушень невеликої тяжкості, 23,5% – середньої тяжкості, 25,3% – тяжких і 0,4% – особливо тяжких злочинів. Однак при цьому спостерігається негативна тенденція, що відбивається в якісній характеристиці корупційної злочинності. Протягом 2013–2015 рр. відбувається скорочення питомої ваги корупційних злочинів невеликої тяжкості та паралельне збільшення частки особливо тяжких злочинів та злочинів середньої тяжкості. Зокрема, питома вага особливо тяжких злочинів корупційної спрямованості збільшилась у чотири рази (з 0,1% до 0,4%), а злочинів середньої тяжкості – відповідно з 17,7% до 23,5%. Зазначені показники мають обов'язково враховуватись антикорупційними органами під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, що має бути, в першу чергу, спрямована не на так званих дрібних корупціонерів, які одержують незначні суми неправомірних вигод, а передусім на тих службових осіб, які створили організовані злочинні групи й злочинні організації, винні у розкраданні сотень мільйонів Державного бюджету України.

Звідси для дослідження корупційної злочинності набуває особливої актуальності питання рівня її латентності. За оцінками вчених, у поле зору правоохоронних органів потрапляє не більше 1–5% злочинів корупційної спрямованості. Решта є латентними, за якими винні залишаються безкарними, оскільки не притягуються до кримінальної відповідальності та продовжують злочинну діяльність. При цьому найбільший ступінь прихованості мають злочинні дії так званих VIP-корупціонерів. О. Ю. Шостко називає їх особливо злісними злочинцями, оскільки вони належать до першої і другої категорії державної служби й відрізняються масштабністю владних повноважень [6].

Зазначені злочинці належать до особливої групи (касти) у злочинному світі. У своїй переважній більшості таких осіб можна

з упевненістю віднести до представників «білокомірцевої» злочинності через їх соціальний і службовий статус. Ними можуть бути народні депутати України, представники Адміністрації Президента України, керівники центральних органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування та ін. Латентність корупційної діяльності таких осіб посилюється їх політичним впливом, особливим правовим статусом, що передбачає можливість кадрових призначень, у тому числі керівників правоохоронних органів. Через управлінську залежність останні здебільшого проявляють певну поблажливість до визначеного кола осіб, винних у вчиненні корупційних злочинів, та індиферентність у питаннях їх службових зловживань. Тобто наразі в Україні має місце замкнуте коло, що можна представити умовною формулою «влада – корупція – влада». Існування цього кола й ігнорування правоохоронними і судовими органами значної кількості корупційних злочинів, що вчиняються насамперед представниками українського політичного бомонду, сприятиме збільшенню частки латентних злочинів корупційної злочинності та зумовлюватиме подальше поширення її проявів у всіх сферах державного управління.

Суспільна небезпечність будь-якого виду чи групи злочинності визначається не лише спрямованістю проти конкретного об'єкта у виді певних суспільних відносин, соціальних благ чи цінностей. Негативний вплив, зокрема корупційної злочинності, у кримінологічному розумінні можна оцінити, виходячи з її «ціни», тобто шкоди, яка завдається державі й суспільству. Особливістю «ціни» корупційної злочинності порівняно з іншими видами злочинів є, по-перше, різнохарактерність її негативних наслідків (політичних, соціальних, економічних, психологічних, технологічних та ін.), а по-друге, можливість впливати на внутрішню й зовнішню політику держави, визначати її пріоритети. Фактично корупція представляє собою сучасний злочинний інструмент (засіб) політичної й економічної маніпуляції окремими державами та діяльністю їх органів.

Вивчення сучасного стану корупційної злочинності в Україні дає підстави для переходу до розв'язання іншого наукового завдання статті – визначення основних стратегій протидії корупції. В узагальненому вигляді вони представлені у Законі України «Про за-

сади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 р. Головними напрямками протидії корупційній злочинності відповідно до зазначеного нормативно-правового акта є: 1) запобігання корупції у представницьких органах влади; 2) створення доброчесної публічної служби; 3) запобігання корупції у діяльності органів виконавчої влади; 4) запобігання корупції у сфері державних закупівель; 5) запобігання корупції у судовій системі та органах кримінальної юстиції; 6) запобігання корупції у приватному секторі; 7) забезпечення доступу громадян до інформації; 8) формування негативного ставлення до корупції та ін. [7].

Однак перелічені стратегії не мають вичерпного характеру, оскільки неможливо передбачити в одному законі усі заходи протидії корупційній злочинності. Виходячи із сучасного стану корупційної злочинності, ефективності її протидії, антикорупційного законодавства України, вказані вище стратегії необхідно доповнити низкою заходів, без яких антикорупційна політика нашої держави не зможе відповідати високим міжнародним стандартам у зазначеній сфері.

Можна погодитись із висловленою у науковій літературі думкою, що запобігання корупції та її проявам буде ефективним за умови науково обґрунтованого визначення корупційних ризиків у різних сферах державного управління, галузях виробництва й діяльності різних органів державної влади та місцевого самоврядування [8]. Лише в цьому випадку запобіжні заходи будуть ефективними, оскільки спрямовуватимуться на усунення конкретних криміногенних корупційних чинників. Тому держава в особі правоохоронних органів має бути замовником на проведення кримінологічних і соціологічних досліджень корупційної злочинності з метою встановлення корупційних ризиків у судовій, правоохоронній, медичній, освітянській, енергетичній, агропромисловій, металургійній, банківській, фінансовій, бюджетній, воєнній та інших сферах.

Нагальним питанням сьогодення є декриміналізація ст. 370 КК України, що встановлює кримінальну відповідальність за провокацію підкупу. На теперішній час зазначена норма є гальмом для повноцінного проведення Службою безпеки України, органами

Національної поліції, Національним антикорупційним бюро України та іншими правоохоронними органами оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на виявлення службових осіб, схильних до одержання неправомірної вигоди. Незважаючи на наявність в науці певної критики таких законодавчих змін, практика діяльності служби так званих провокаторів існує у низці країн світу (Грузія, Сінгапур та ін.).

Нормативно-правовим заходом у сфері протидії корупційній злочинності, що заслуговує на увагу, є внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо недопустимості обрання підозрюваним у вчиненні кваліфікованих й особливо кваліфікованих форм корупційних злочинів запобіжних заходів у виді особистої поруки, застави чи домашнього арешту. У такому разі зводиться до мінімуму випадки ухилення підозрюваних та обвинувачених від слідства й суду, в тому числі шляхом виїзду за межі України.

Однак у випадку декриміналізації дій, пов'язаних із провокацією підкупу, мають існувати суворі кадрові вимоги до оперативних працівників правоохоронних органів. Організацією провокацій підкупу службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування мають займатися працівники із високими морально-вольовими та професійними якостями. Це необхідно для недопущення службових зловживань під час необгрунтованого звинувачення державних службовців в одержанні неправомірних вигод чи вчиненні інших службових злочинів.

Важливою умовою ефективної реалізації стратегій протидії корупційній злочинності в Україні є організація роботи нових антикорупційних органів: Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Національного агентства з питань запобігання корупції, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національної поліції, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів. Зазначені органи, що створені упродовж 2015–2016 рр., ще не функціонують у повному обсязі. Цьому заважає низка обставин: штучне гальмування Генеральною прокуратурою України процесу створення конкурсних комісій та

призначення працівників цих органів на відповідні посади; недостатність бюджетних коштів, що виділяються на грошове, матеріальне та інше забезпечення їх роботи, та ін. Тому Президент України, Прем'єр-міністр України та інші посадові особи несуть персональну відповідальність за забезпечення прозорості в організації роботи новостворених антикорупційних органів в Україні.

Перегляд критеріїв ефективності роботи антикорупційних органів – ще одна вимога на шляху успішної протидії корупційній злочинності в Україні. Якщо результативність діяльності низки перелічених антикорупційних органів визначатиметься за кількістю відкритих кримінальних проваджень або чисельністю затриманих осіб, то це буде продовженням ганебної практики радянської доби. На перше місце в оцінці ефективності діяльності антикорупційних органів мають бути покладені такі критерії: а) питома вага державних службовців, які обіймали посади першої і другої групи державної служби, і реально засуджені до покарання у виді позбавлення волі на певний строк; б) зменшення частки тяжких й особливо тяжких корупційних злочинів у загальній структурі корупційної злочинності; в) швидкість реагування правоохоронних органів на заяви про вчинені корупційні злочини; г) чисельність корупціонерів, звільнених судами від кримінальної відповідальності; д) питома вага корупційних кримінальних проваджень, за якими судами призначено покарання у виді штрафу або обрано покарання з випробуванням, та ін.

До того ж в Україні не проводиться аналіз «ціни» корупційної злочинності як за її прямою, так і непрямою шкодою, що завдається державі і суспільству. У США, Великій Британії та інших країнах світу останні кілька десятиків років проводяться спеціальні дослідження щодо визначення «ціни» злочинності. Крім цього, здійснюється вивчення розміру людських і матеріальних втрат, яких вдалося уникнути завдяки ефективній діяльності усіх правоохоронних, у тому числі антикорупційних, органів. Лише в такому разі можна зробити висновок про співвідношення матеріальних ресурсів, що витрачаються на утримання правоохоронної системи України, та коштів, що заощаджені внаслідок вжиття заходів кримінологічної профілактики, відвернення та припинення злочинів,

включаючи корупційні. Якщо обсяг заощаджених унаслідок запобігання злочинності ресурсів буде більшим за розмір державних фінансів, які витрачені органами кримінальної юстиції, то можна вести мову про ефективність правоохоронних органів, професійність їх менеджменту й доцільність продовження обраної правоохоронної стратегії.

Додатковим індикатором успішності діяльності правоохоронних, у тому числі антикорупційних, органів мають стати результати загальнонаціонального опитування. Ставлення службових осіб органів державної влади і місцевого самоврядування, учених, журналістів, експертів, пересічних громадян тощо до роботи органів кримінального переслідування може свідчити про ефективність чи неефективність держави у сфері реалізації затверджених стратегій протидії корупційній злочинності в Україні.

Існують, звичайно, й інші стратегії запобігання корупції, що мають досліджуватися на предмет їх впровадження у вітчизняну правозастосовну практику.

Висновок. Вивчення сучасного стану корупційної злочинності показало, що протягом 2013–2015 рр. вона має стійку тенденцію до скорочення. Це стосується й основних її проявів, передбачених статтями 364–368 КК України. У структурі корупційної злочинності переважають тяжкі й невеликої тяжкості корупційні злочини. Найбільш криміногенними сферами з погляду поширеності корупційних проявів є судова, правоохоронна і медична. Найбільшу латентність має корупційна діяльність службових осіб, які обіймають посади першої і другої групи державної служби. «Ціна» корупційної злочинності полягає у негативних наслідках політичного, соціального, економічного та іншого характеру.

Стратегія протидії корупційній злочинності в Україні має бути доповнена низкою заходів, що полягають у: визначенні корупційних ризиків у різних сферах суспільного життя; декриміналізації ст. 370 КК України; недопущенні обрання службовим особам, які підозрюються у вчиненні кваліфікованих корупційних діянь, запобіжних заходів у виді особистої поруки, застави чи домашнього арешту; організації діяльності нових антикорупційних органів; зміні критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів та ін.

Перелік літератури

1. Повний текст щорічного послання Порошенка до Верховної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/1085454-povniy-tekst-schorichnogo-poslannya-poroshenka-do-verhovnoji-radi.html>. – Заголовок з екрана.
2. Transparency International – Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org>. – Заголовок з екрана.
3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2013, 2014 і 2015 років / Управління організації ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань та статистичної інформації Генеральної прокуратури України. – К., 2016.
4. Машлякевич Д. С. Кримінологічні засади формування та реалізації стратегії запобігання і протидії корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Д. С. Машлякевич ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2015. – 16 с.
5. Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903. – Заголовок з екрана.
6. Шостко О. Ю. Кримінологічна характеристика корупційної злочинності в Україні / О. Ю. Шостко // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 28. – С. 69–78.
7. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1699-VII // Відом. Верхов. Ради України. – 2014. – № 46. – Ст. 2047.
8. Голіна В. В. Запобігання корупції з використанням регіонального досвіду її дослідження / В. В. Голіна, М. Г. Колодяжний // Право України. – 2015. – № 12. – С. 22–29.

Транслітерація переліку літератури

1. Povnyj tekst schorichnogo poslannia Poroshenka do Verkhovnoi Rady [The full text of the annual message of Poroshenko to the Verkhovna Rada], www.unian.ua. Retrieved from <http://www.unian.ua/politics/1085454-povniy-tekst-schorichnogo-poslannya-poroshenka-do-verhovnoji-radi.html> [in Ukrainian].
2. Transparency International – Ukraine, <http://ti-ukraine.org> [in English].
3. Yedynyj zvit pro kryminal'ni pravoporushennia za sichen' – hruden' 2013, 2014 i 2015 rokiv [Consolidated report of criminal proceedings of January-December of 2013, 2014 and 2015]. Upravlinnia orhanizatsii vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan' ta statychnoi informatsii Heneral'noi

prokuratury Ukrainy [Department of the logging system of the Unified register criminal proceedings and statistic data of the Prosecutor General's Office of Ukraine]. Kyiv, 2016 [in Ukrainian].

4. Mashliakevych D. S. Kryminolohichni zasady formuvannya ta realizatsii stratehii zapobihannya i protydii koruptsii [Criminological principles of formation and implementation of strategy to prevent and combat corruption]. Extended abstract of candidate's thesis. Khakiv, 2015, 16 p. [in Ukrainian].

5. Centr Razumkova [Razumkov's center], razumkov.org.ua. Retrieved from http://razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=903 [in Ukrainian].

6. Shostko O. Yu. Kryminolohichna kharakterystyka koruptsijnoi zlochynnosti v Ukraini [Criminological characteristics of corrupt crime in Ukraine]. Pytannia borot'by zi zlochynnistiu [Problemss of struggle against criminality]. Kharkiv : Pravo, 2014, Issue 28, pp. 69–78 [in Ukrainian].

7. Pro zasady derzhavnoi antykoruptsijnoi polityky v Ukraini (Antykoruptsijna stratehiia) na 2014–2017 roky : Zakon Ukrainy vid 14 zhovtnia 2014 r. № 1699 – VII [On the principles of state anticorruption policy in Ukraine (Anticorruption strategy) on 2014–2017 : Law of Ukraine of October 14, 2014, no. 1699 – VII]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy [Gazette of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2014, no.46, Art. 2047 [in Ukrainian].

8. Holina V. V., Kolodiazhnyj M. H. Zapobihannya koruptsii z vykorystanniam rehional'noho dosvidu ii doslidzhennia [Corruption prevention with using the regional experience of its research]. Pravo Ukrainy [Law of Ukraine], 2015, no.12, pp. 22–29 [in Ukrainian].

Маршуба М. О. Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії

Стаття присвячена вивченню на підставі офіційної статистичної інформації Генеральної прокуратури України кількісно-якісних показників корупційної злочинності за період 2013–2015 рр. – рівня, структури, динаміки, латентності, «ціни». Здійснюється спроба визначення структури корупційної злочинності за тяжкістю, сферами, де найбільше поширені корупційні злочини, та ін. Наводяться причини високої латентності корупційної злочинності в Україні. Перелічуються основні стратегії протидії корупції в Україні на основі аналізу Закону України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки». Пропонується низка додаткових напрямів запобіжної діяльності, що мають позитивно вплинути на стан корупційної злочинності: визначення корупційних ризиків у різних сферах суспільного життя; декриміналізація ст. 370 КК України; недопущення обрання службовим особам, які підозрюються у вчиненні кваліфікованих корупційних діянь, запобіжних заходів у виді особистої поруки, застави чи домашнього арешту; організація діяльності нових антикорупційних органів; зміна критеріїв оцінки роботи правоохоронних органів та ін.

Ключові слова: корупція, корупційна злочинність, злочини корупційної спрямованості, протидія, стратегія.

Маршуба М. О. Коррупционная преступность в Украине: современное состояние и основные стратегии противодействия

Статья посвящена изучению на основе официальной статистической информации Генеральной прокуратуры Украины количественно-качественных показателей коррупционной преступности за период 2013–2015 гг. – уровня, структуры, динамики, латентности, «цены». Осуществляется попытка определения структуры коррупционной преступности по тяжести, сферам, где наиболее распространены коррупционные преступления, и др. Приводятся причины высокой латентности коррупционной преступности в Украине. Перечисляются основные стратегии противодействия коррупции в Украине на основе анализа Закона Украины «Об основах государственной антикоррупционной политики в Украине (Антикоррупционная стратегия) на 2014–2017 годы». Предлагается ряд дополнительных направлений предупредительной деятельности, которые должны позитивно повлиять на состояние коррупционной преступности: определение коррупционных рисков в различных сферах общественной жизни; декриминализация ст. 370 УК Украины; недопущение избрания должностным лицам, подозреваемым в совершении квалифицированных коррупционных деяний, мер пресечения в виде личного поручительства, залога или домашнего ареста; организация деятельности новых антикоррупционных органов; изменения критериев оценки работы правоохранительных органов и др.

Ключевые слова: коррупция, коррупционная преступность, преступления коррупционной направленности, противодействие, стратегия.

Marshuba M. O. Corrupt crime in Ukraine: contemporary state and the main strategies of its prevention

The article is devoted to the quantitative and qualitative indexes of the corrupt crime in Ukraine during the period of 2013–2015, based on the official information of Prosecutor General's Office of Ukraine. The author analyzed its rate, structure, dynamics, latency and «price». In the paper such qualitative indexes of corrupt crime in Ukraine as structure on gravity of the crime committed, structure on spheres of the most expansion etc. have been determined. The reasons of high rate of latency of corrupt crimes have been defined. According to the Law of Ukraine «On the principles of state anticorruption policy in Ukraine (Anticorruption strategy) on 2014–2017» the main strategies of corruption prevention in Ukraine have been recited. The author proposed a variety of additional directions of corrupt crime prevention, such as: designation of corruption risks in the different spheres of public life; decriminalization of Art. 370 of the Criminal Code of Ukraine; non-admission of choosing the pre-trial restrictions like personal bail, caution bail or house arrest to officials, who are suspected in corruptive crimes; organization of activity of new anticorruption organs; alteration of criteria of evaluation of work of law enforcement authorities etc.

Key words: corruption, corrupt crime, corruptive crimes, prevention, strategy.

УДК 343.98:343.45

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У НЕЗАКОННІЙ ІНСАЙДЕРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ (КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Г. І. Резнікова, кандидат юридичних наук, науковий співробітник лабораторії «Використання сучасних досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю» Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Інформатизація світового співтовариства наприкінці ХХ–ХХІ ст., постійне оновлення інформаційних технологій (далі – ІТ) детермінували формування глобального інформаційного простору, поставивши перед правоохоронними органами України актуальне завдання – забезпечити інформаційну безпеку особи, суспільства та держави, зокрема, від кримінальних правопорушень, якими незаконно розголошується інформація з обмеженим доступом, яка становить предмет різних професійних таємниць. Утім, проблеми з'ясування ролі ІТ у процесі розголошення професійних таємниць в Україні не розглядались. Кримінальне процесуальне, кримінально-правове та криміналістичне забезпечення таємниць в Україні розглядались О. Є. Радутним, С. М. Логіною, В. Г. Лісогором, А. О. Шаповаловою, Є. В. Кузьмічовою та ін.¹ Отже, криміналіс-

¹ Див.: Радутний О. Е. Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю : монографія / О. Е. Радутний. – Х. : Ксілон, 2008. – 202 с.; Логінова С. М. Адвокатська таємниця: теорія та практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С. М. Логінова ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2002. – 19 с.; Лісогор В. Г. Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства : наук.-практ. посіб. / В. Г. Лісогор. – Д. : Юрид. акад. МВС, 2005. – 156 с.; Кузьмічова Є. В. Охорона лікарської таємниці у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Є. В. Кузьмічова ; Держ. подат. служба України, Нац. ун-т держ. подат. служби України. – Ірпінь, 2012. – 19 с.; Шаповалова А. О. Забезпечення охорони банківської таємниці у криміналь-

тичне вивчення ролі ІТ у незаконній інсайдерській діяльності становить актуальне завдання.

Розголошення професійних таємниць як прояв психологічної взаємодії осіб здійснюється у процесі спілкування між учасниками (у широкому сенсі). Спілкування – це процес передачі інформації, здійснення якого включає відправника інформації, канал передачі інформації та отримувача інформації [1, с. 46]. Механізм прийому та передачі інформації на фізіологічному рівні, пише В. В. Крилов, обмежений здібностями людини, які дозволили винайти та застосувати технічні та енергетичні системи, що реалізують функції пристроїв передачі інформації [1, с. 45–46]. Отже, інформаційні канали поділяються на анатомо-фізіологічні та технічні. Відповідно розголошення таємниці може відбуватися як у безпосередньому спілкуванні за допомогою анатомо-фізіологічних засобів, так й опосередковано за допомогою технічних засобів і носіїв інформації.

Інформатизація суспільства вплинула на обрання інсайдерами способів реалізації злочинної мети, знярядь і засобів розголошення інформації з обмеженим доступом та детермінувала появу нових слідів злочину. Інформаційні технології (від англ. Information Technology, ІТ) – це процес, що використовує сукупність засобів і методів збору, накопичення, обробки та передачі даних (первинної інформації) для отримання інформації нової якості про стан об'єкта, процесу або явища. ІТ – це комп'ютерні технології, пов'язані з використанням комп'ютерів і програмного забезпечення для зберігання, перетворення, захисту, обробки, передачі та отримання інформації [2]. ІТ включають ресурси, які необхідні у процесі керування інформацією – комп'ютери, програмне забезпечення та мережі, що використовують для створення, зберігання, передачі та пошуку інформації [3, с. 182]. А. М. Шин наголошує, що слушним є термін «нова» ІТ, оскільки він відображає в її структурі технології, які засновані на використанні як комп'ютерів, так й інших засобів, що забезпечують телекомунікацію [3, с. 182]. Засоби зв'язку та ЕОМ становлять технічну базу процесу збору, обробки, накопичення та розповсюдження інформації [1, с. 14–15], що активно залучається інсайдерами.

ному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / А. О. Шаповалова ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2009. – 20 с.; та ін.

Використання ІТ є необхідним атрибутом професійної придатності особи у суспільстві [3, с. 183]. А це впливає на видозміну обстановки розголошення професійних таємниць, розширення діапазону способів готування, вчинення та приховування, перелік доступних інсайдерам знарядь і засобів учинення злочинів. Водночас це обумовлює продуктивність та завуальованість злочинної діяльності для слідчих працівників правоохоронних органів [4, с. 125]. Є. П. Іщенко зауважує, що насиченість сучасного життя комп'ютерними системами, телекомунікаціями, віртуальною дійсністю не лише видозмінює злочинність, а й відкриває нові можливості у боротьбі з нею [5, с. 6–15]. Зауважимо, що вихід з обігу окремих програм, призначених для ЕОМ, машинних носіїв і засобів обробки інформації, та їх п'ятдесятивідсоткова заміна новою технікою відбувається один раз на один – два роки [6, с. 224]. Отже, виокремимо найбільш типові засоби і знаряддя розголошення таємниць, установлення яких має значення у процесі пошуку криміналістично значущої інформації про обставини кримінального правопорушення.

Здійснення професійної діяльності у різних сферах суспільного життя передбачає використання персонального комп'ютера (ЕОМ) як на етапі створення інформації, так і на етапі її обробки та використання. У результаті утворюється специфічний об'єкт «комп'ютерна інформація», що існує в електронному просторі та сприймається людиною за допомогою комп'ютера [1, с. 115–116] і периферійних пристроїв. Комп'ютер і програмне забезпечення можуть бути предметом та інструментом злочинної діяльності або сховищем чи інструментом обробки інформації щодо злочину [1, с. 225]. Поширеними способами розголошення таємниць є передача, розповсюдження та демонстрування сторонній особі документів (у широкому сенсі), які містять інформацію з обмеженим доступом, зокрема, письмові, фото-, відео- та електронні документи. Мають місце дії з підготовки до злочину, оскільки особа вдається до операцій з копіювання документа або ж його роздрукування, якщо таємниця відображена в електронний спосіб. У процесі підготовки, вчинення та приховування злочину інсайдер застосовує ЕОМ і периферійні пристрої, зокрема, пристрої вводу (сканер, цифрові фото- та відеокамери), виводу ін-

формації (монітори, проектори, принтери), зберігання інформації (диски CD-R/RW, DVD-R/RW, flash-накопичувачі тощо).

Розголошення професійних таємниць шляхом передачі документів або машинних носіїв інформації передбачає попередні підготовчі дії з копіювання та запису комп'ютерної інформації, що становить таємницю, на певний носій (паперовий, електронний). Нерідко інсайдер як засіб учинення злочину застосовує копіювально-розмножувальні апарати (наприклад, «Хегох», «Санон» тощо), які дозволяють швидко роздрукувати копію документа. Крім того, для незаконного копіювання інформації інсайдери використовують можливості ЕОМ і відповідного програмного забезпечення. Копіювання електронної інформації, що становить предмет таємниці, може здійснюватися з пам'яті ЕОМ на певний машинний носій інформації чи за допомогою знімка екрана (скріншоту), який утворюється завдяки можливостям операційних систем ЕОМ, програмних засобів або зовнішніх пристроїв. Стрімкого поширення набула практика копіювання інформації, що становить таємницю, за допомогою цифрових фотокамер і смартфонів. Цифрові зображення об'єктів можна одразу оглянути, роздрукувати, передати на значні відстані або швидко виготовити необмежену кількість копій [7, с. 88]. За допомогою цифрових фотоапаратів інформація відтворюється в електронному просторі – у пам'яті цифрового фотоапарату або картах пам'яті (зокрема, xD Picture Card) [7, с. 88] і може бути скопійована до пам'яті ЕОМ. Використання ПК, їх програм і периферійних пристроїв надає можливість проводити судові експертизи. Механізм утворення цифрових слідів має враховуватися, пише В. В. Білоус, під час проведення таких криміналістичних експертиз: технічної експертизи документів при встановленні, зокрема, чи виготовлений документ шляхом монтажу із застосуванням комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки; ідентифікації особи, яка надрукувала текст з використанням програмного забезпечення, за особливостями навичок виконавця; встановлення типу й ідентифікації комп'ютерної техніки за виготовленим за її допомогою документом; експертизи відеозапису та фототехнічної експертизи при вирішенні завдань ідентифікації апаратури за файлами фото-, відеозаписів тощо [8, с. 427].

Великий обсяг комп'ютерної інформації, що складає предмет таємниці, спонукає інсайдерів до її копіювання на машинні носії. Особа на технічному рівні, використовуючи комп'ютер, копіює інформацію на певний пристрій її зберігання – лазерні накопичувачі (CD-R, RW, DVD-R, RW) або на флеш-пам'ять, які у подальшому передаються сторонній особі й використовуються злочинцем як засіб учинення злочину. Флеш-пам'ять (або USB Flash Drive) є найбільш вживаною у процесі незаконного зберігання інформації з обмеженим доступом через її ємність, швидкість передачі даних і компактність носія. Носії електронної інформації є ключовим елементом комп'ютерних об'єктів, оскільки є місцем знаходження предмета посягання – інформації під час учинення злочинів [5, с. 6–15].

ПК може бути засобом і знаряддям учинення інсайдером злочину. ЕОМ є знаряддям злочину, коли розголошення таємниці здійснюється шляхом демонстрування особі за допомогою ПК документів (електронних, цифрових фото- та відеодокументів). Знаряддями виступають також стільникові (мобільні) телефони, смартфони (комунікатори), портативні ЕОМ (лептопи, ноутбуки тощо). Портативні комп'ютери – це малогабаритні переносні комп'ютери, які обирають інсайдери через їх портативність і компактність, що забезпечує можливість роботи з ними в будь-якому місці за рахунок компактних джерел живлення.

Програмне забезпечення та комп'ютерні мережі теж стають знаряддями та засобами розголошення таємниць. Значущим є питання щодо типів інформаційних повідомлень, що передаються через системи і мережі ЕОМ, оскільки розголошення таємниць відбувається шляхом надсилання електронних документів або повідомлень стороннім особам. Розголошення таємниць шляхом надсилання електронних повідомлень (електронної пошти), що містять інформацію з обмеженим доступом, передбачає використання комп'ютерів, комп'ютерних мереж (локальних, глобальних) і програмних засобів (наприклад, «Fox-mail», «Microsoft Outlook» тощо). Електронна пошта використовується не лише у процесі інформаційного обміну між злочинцями, а й як засіб учинення злочину. Сліди передачі інформації можуть бути виявлені у вигляді текстових

файлів на ЕОМ абонентів, а також можуть перебувати певний час у копіях на поштовому сервері адміністратора, звідки їх слід вилучати [5, с. 124]. Інформація щодо комп'ютерної мережі, яка стала знаряддям учинення злочину й несе на собі електронні сліди, може бути використана для виявлення злочину та обставин події. Так, слідчий зможе встановити провайдера послуг Інтернет, місце знаходження робочої станції та особу абонента – користувача, з якою укладено договір при виокремленні абонентського номера чи коду ідентифікації для надання послуг [5, с. 6–15].

Наразі існують різні мережі передачі даних, під якими розуміють сукупність кінцевих пристроїв (терміналів) зв'язку, що об'єднані каналами передачі даних, і комутуючі пристрої (вузли мережі), що забезпечують обмін повідомленнями між усіма кінцевими пристроями. Поширеними видами сучасного зв'язку є телефонний зв'язок, комп'ютерна телефонія, радіотелефонний зв'язок, мережі стільникового радіозв'язку та системи стандарту Wi-Fi. Комп'ютерна телефонія та стільниковий зв'язок активно використовуються інсайдерами. Мобільний телефон – це мініатюрна приймально-передавальна станція, що оснащена процесором із необхідним обсягом пам'яті, в якій зберігаються службові дані та інформація його власника. У випадках розголошення професійних таємниць за допомогою мереж зв'язку залишається криміналістично значуща інформація, зокрема, щодо факту спілкування між злочинцем, посередниками та сторонньою особою, якій була розголошена таємниця, місця перебування осіб у цей момент, часу вчинення злочину. Власник мобільного телефону при підключенні до стільникових ліній зв'язку отримує сім-карту, що містить відомості, необхідні для автентифікації: мобільний ідентифікаційний номер та алгоритм, за допомогою яких підтверджується справжність абонента. Криміналістичне значення має персональна білінгова та комунікаційна інформація. Перша містить відомості щодо кількості та тривалості дзвінків, що здійснюються у місцевій мережі та у роумінгу й дозволяє зробити висновки щодо інтенсивності та кола спілкування власника мобільного телефону. Друга містить дані про вхідні та вихідні дзвінки з апарату, включаючи номер абонента, дату та час початку з'єднання, його тривалість та ін. [5, с. 6–15]. Ця інформація має криміналіс-

тичне значення у процесі встановлення обставин учиненого злочину, а також кола причетних до нього осіб. Реєстрація та довготривале зберігання параметрів телефонних з'єднань, наявність взаємозв'язку абонента та базової станції, а також технічні можливості комп'ютерних мереж і систем керування базами даних дозволяють опрацювати великі обсяги інформації та отримати відомості, значущі для розслідування [5, с. 6–15].

Використовується інсайдерами й IP-телефонія – набір комунікаційних протоколів, технологій та методів, що забезпечують традиційні для телефонії набір номеру, дзвінок і двостороннє голосове спілкування, а також відеоспілкування у мережі Інтернет або будь-яких інших IP-мережах, у процесі якого звуки людського голосу перетворюються в цифрові пакети та прямують мережами IP-телефонії. Коли дані досягають адресата, вони декодуються в голосові сигнали. Існують два базові типи телефонних запитів Інтернет-телефонії: з ПК на ПК або з ПК на телефон, для чого залучаються окремі ЕОМ, програмне забезпечення («Skype») та мобільні телефони. У разі запиту стислі пакети даних прямують Інтернетом за адресою призначення, утворюючи «доріжки електронних слідів».

Таким чином, урахування закономірностей утворення, передачі та відображення інформації об'єктивній дійсності дає певні знання під час розслідування злочинів щодо можливих каналів розголошення таємниць, можливих напрямів пошуку слідів злочину. Протиправний напрям використання ІТ призвів до виникнення кіберзлочинності та міграції у віртуальне середовище способів готування, вчинення й приховування широкого кола традиційних злочинів [8, с. 425–426]. Діяльність із розголошення таємниць завдяки різним формам відображення інформації в об'єктивній дійсності та появі ІТ специфічно відображається в електронному просторі у вигляді електронних слідів. В. В. Білоус зауважує, що в епоху ІТ традиційна класифікація слідів утрачає здатність повною мірою задовольняти потреби криміналістики [8, с. 426]. Відмінності у відображенні матеріальних слідів, що досліджуються трасологією, та електронних слідів дозволили виокремити поряд із матеріальними та ідеальними, ще й електронні сліди [9, с. 7]. Принципова відмінність електронного простору полягає у тому, що взаємодіючі в ньому

об'єкти (файли даних, програм), які беруть участь у процесі відображення (слідоутворення), позбавлені зовнішньої будови, через це досвід, накопичений трасологією, є незатребуваним [10, с. 104].

Дискусійним є питання щодо того, який термін доцільно використовувати для позначення електронних слідів злочину. У літературі зустрічаються такі терміни: «віртуальні сліди» [11, с. 350–355], «електронні (цифрові) сліди» [8, с. 426] та «інформаційні сліди» [12, с. 265]. В. Ю. Агібалов пише, що є виправданим використання терміна «віртуальні сліди», оскільки в результаті електронно-цифрового відображення на матеріальному носії фіксується образ, що містить цифрові значення параметрів формальної математичної моделі реального фізичного явища, що спостерігається [9, с. 7]. Здебільшого терміни «віртуальні сліди» та «електронні (цифрові)» сліди використовуються як синоніми. Доцільніше використовувати термін «електронні сліди», оскільки будь-який електронний документ у структурі є електронно-цифровим, а тому не варто кожний раз підкреслювати його внутрішню будову.

Електронні сліди – це зафіксовані комп'ютерною системою на матеріальному носії результати відображення реального процесу чи дії іншої комп'ютерної системи, пов'язані зі злочином, у вигляді цифрового образу формальної моделі цього процесу [9, с. 13–14]. Ці сліди мають специфічні властивості: 1) «віртуальні сліди» існують на матеріальному носії, але недоступні безпосередньому сприйняттю; 2) ці сліди внутрішньо не є надійними, оскільки їх можливо неправильно зчитати [10, с. 102]. У процесі розголошення таємниці інсайдер надсилає інформацію через локальні або глобальні мережі у вигляді електронних повідомлень (e-mail) з метою доведення її до відома сторонньої особи. У такому випадку утворюється «доріжка електронних слідів», яка становить систему утворених слідів у комп'ютерній мережі, що складається з кількох послідовно розташованих у часі та логічно взаємопов'язаних записів щодо проходження комп'ютерної інформації лініями зв'язку через комутаційне устаткування операторів зв'язку від комп'ютера злочинця до комп'ютера іншої особи. Вилучення даних, пише В. В. Крилов, що містяться в електронній пошті, може здійснюватися за правилами накладення арешту на

поштово-телеграфну кореспонденцію із пред'явленням вимог до власника поштового вузла, де зареєстрована «скринька» [1, с. 120].

Носіями електронних слідів незаконного розголошення таємниці та осередками їх локалізації є: жорсткий диск («вінчестер»), оптичні диски (CD, DVD), інші носії інформації (носії флеш-пам'яті тощо). Досліджуючи сліди в оперативних запам'ятовуючих пристроях ЕОМ, необхідно звертати увагу на лог-файли (журнали роботи програм), де може зберегтися криміналістично значуща інформація щодо кримінального правопорушення [13, с. 84–85]. Більшість організацій та установ ведуть спеціальні електронні протоколи (журнали, лог-файли), в яких протоколюються дані щодо запитів до відповідних інформаційних ресурсів, інформаційного обміну, який відбувається [14]. Доцільно зберегти та зафіксувати лог-файли, вміст кешів, а також зняти з комп'ютерів короточасні дані (щодо поточних мережевих з'єднань, динамічних адрес, списків процесів, сесій тощо), зробити копію (за секторами) жорсткого диску та зберегти інші потенційні електронні сліди [15]. Варто відшукувати й «приховані» файли та архіви, в яких можуть зберігатися криміналістично значущі дані. При виявленні файлів із зашифрованою інформацією або таких, що вимагають для їх перегляду стандартними програмами введення паролів, їх слід спрямовувати на розшифрування спеціалістам [1, с. 253].

Певні можливості з установлення обставин розголошення таємниці надають електронні сліди, що залишені на оперативно-запам'ятовуючих пристроях периферійного устаткування (зокрема, лазерного принтера). Периферійні пристрої вводу-виводу можуть певний час зберігати фрагменти програмного забезпечення та інформації, для отримання якої необхідні спеціальні знання [1, с. 253]. Отже, використання ІТ зумовило появу нових слідів розголошення таємниць, перелік предметів і документів – речових доказів учинення злочину. З'явилися такі речові докази, як носії комп'ютерної інформації із певною електронною специфікою [5, с. 6–15]; вони відображають сліди модифікації інформації.

Таким чином, нові ІТ, які охоплюють усі ресурси, що необхідні для керування інформацією, – комп'ютери, програмне забезпечення та мережі, що використовуються для створення, зберігання та пере-

дачі інформації, дали нові можливості інсайдерам. Це спричиняє видозміну обстановки розголошення професійних таємниць та спонукає інсайдерів до активного залучення як знарядь та засобів протиправного діяння – ЕОМ, машинних носіїв інформації, програмного забезпечення, комп'ютерних мереж, що детермінують появу електронних слідів злочину поруч з ідеальними і матеріальними.

Перелік літератури

1. Крылов В. В. Расследование преступлений в сфере информации / В. В. Крылов. – М. : Изд-во «Городец», 1998. – 264 с.
2. Философия науки и техники: тематический словарь / С. И. Некрасов, Н. А. Некрасова. 2010. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://science_philosophy.academic.ru.
3. Ишин А. М. Теоретические аспекты информационного обеспечения органов предварительного следствия в ходе расследования преступлений : монография / А. М. Ишин. – Калининград : Изд-во Калинингр. ЮИ МВД России, 2003. – 224 с.
4. Кустов А. М. Криминалистическая характеристика преступлений и механизм преступлений / А. М. Кустов // Воронежские криминалистические чтения : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. – Вып. 6. – С. 135–145.
5. Ищенко Е. П. Криминалистика и новые информационные технологии / Е. П. Ищенко // Вестник криминалистики. – 2009. – Вып. 3 (31). – С. 6–15.
6. Вехов В. Б. К вопросу о понятии криминалистического компьютероведения / В. Б. Вехов // Информационная безопасность и компьютерные технологии в деятельности правоохранительных органов : межвуз. сб. науч. тр. – Вып. 2. – Саратов : СЮИ МВД России, 2003. – С. 215–226.
7. Хахановський В. Г. Використання досягнень сучасних інформаційних технологій в діяльності правоохоронних органів / В. Г. Хахановський, І. В. Мартиненко // Сучасні проблеми інформатизації органів внутрішніх справ України : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 15 берез. 2001 р.) / відп. ред. А. В. Іщенко. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – С. 86–88.
8. Білоус В. В. Електронні сліди як актуальний напрямок криміналістичних досліджень / В. В. Білоус // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. школи права, 20–21 квіт. 2012. – О. : Фенікс, 2012. – Т. 2. – С. 425–427.

9. Агибалов В. Ю. Виртуальные следы в криминалистике и уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / В. Ю. Агибалов ; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2010. – 23 с.

10. Мещеряков В. А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования / В. А. Мещеряков. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2002. – 408 с.

11. Агибалов В. Ю. Криминалистическая сущность виртуальных следов / В. Ю. Агибалов // Вестник ВГУ. Серия: Право. Воронеж. гос. ун-т. – 2009. – № 2. – С. 350–355.

12. Бірюкова Т. П. Сліди, як елемент криміналістичної характеристики злочинів у сфері використання комп'ютерних технологій / Т. П. Бірюкова, Д. В. Бірюков // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річчю з дня народж. проф. М. В. Салтєвського (1917–2009) / Нац. акад. прав. наук України, Міжнар. гуманітар. ун-т, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад», ОНУ ім. Мечнікова, ЛНУ ім. І. Франка, Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – О. : Фенікс, 2012. – С. 263–266.

13. Лісовий В. В. Виявлення, фіксація та вилучення доказів при розслідуванні порушень роботи автоматизованих систем / В. В. Лісовий // Сучасні проблеми інформатизації органів внутрішніх справ України : матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. (Україна, Київ, 15 берез. 2001 р.) / відп. ред. А. В. Іщенко. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – С. 79–86.

14. Собоцкий И. В. О доказательственном значении лог-файлов [Электронный ресурс] / И. В. Собоцкий. – Режим доступа: <http://www.securitylab.ru/39167.html>.

15. Федотов Н. Н. Расследование инцидентов ИБ: Как расследовать разглашение конфиденциальной информации в блогах и форумах? [Электронный ресурс] / Н. Н. Федотов. – Режим доступа: http://forensics.ru/investigation_blogs.html.

16. Большой энциклопедический политехнический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/polytechnic/6482>.

Транслітерація переліку літератури

1. Kryilov V. V. Rassledovanie prestupleniy v sfere informatsii. [The investigation of crimes in the area of information]. Moskva: Izdatelstvo Gorodets, 1998, 264 p. [in Russian].

2. *Filosofiya nauki i tehniki: tematicheskii slovar* [The philosophy of science and technology: thesaurus] Retrieved from: http://science_philosophy.academic.ru [in Russian].

3. *Ishin A. M. Teoreticheskie aspekty informatsionnogo obespecheniya organov predvaritel'nogo sledstviya v hode rassledovaniya prestupleniy* [Theoretical aspects of information support of the preliminary investigation in the investigation of crimes]. Kaliningrad : Izd-vo Kaliningr. YuI MVD Rossii, 2003, 224 p. [in Russian].

4. *Kustov A. M. Kriminalisticheskaya karakteristika prestupleniy i mekhanizm prestupleniy* [Criminalistic characteristic of crimes and offenses mechanism]. Voronezhskie kriminalisticheskie chteniya : sb. nauch. trudov. [Voronezh criminalistical reading: Collected papers]. Voronezh : Izd-vo Voronezh. gos. un-ta, 2005, Vol. 6, pp. 135–145 [in Russian].

5. *Ischenko E. P. Kriminalistika i novyye informatsionnyie tehnologii* [Criminalistics and the new information technologies] *Vestnik kriminalistiki*. Vol. 3 (31) , 2009, pp. 6–15 [in Russian].

6. *Vehov V. B. K voprosu o ponyatii kriminalisticheskogo kompyuterovedeniya* [On the concept of conducting criminalistical computer]. *Informatsionnaya bezopasnost i kompyuternyye tehnologii v deyatel'nosti pravoohranitel'nykh organov: mezhvuz. sb. nauch. tr., vol. 2*, Saratov : SYui MVD Rossii, 2003, pp. 215–226 [in Russian].

7. *Hahanovskiy V. G. Viktoristannya dosyagnen suchasniy informatsiyniy tehnologiy v diyal'nosti pravoohoronnykh organiv* [Application of achievements of modern information technology in law enforcement activities] *Suchasni problemi informatizatsiyi organiv vnutrishniykh sprav Ukrayini* [Modern problems of informatization of the Interior of Ukraine]. Kiyiv : Nats. akad. vnutr. sprav Ukrayini / vIdp. red. A. V. Ischenko, 2002. – pp. 86–88 [in Ukrainian].

8. *Bilous V. V. Elektronni slidi yak aktualniy napryamok kriminalistichniykh doslidzhen* [Electronic traces as topical direction criminalistics researches]. *Pravove zhittya suchasnoyi Ukrayini* [The legal life of modern Ukraine: Collected papers]. Odesa : Feniks, 2012, pp. 425–427 [in Ukrainian].

9. *Agibalov V. Yu. Virtualnyie sledy v kriminalistike i ugovnom protsesse* [Virtual traces in criminalistics and criminal trial]. *Voronezh*, 2010, 23 p. [in Russian].

10. *Mescheryakov V. A. Prestupleniya v sfere kompyuternoy informatsii: osnovyi teorii i praktiki rassledovaniya* [Crimes in the sphere of computer information: basics of the theory and practice of investigation]. Voronezh : Izd-vo VGU, 2002, 408 p. [in Russian].

11. *Agibalov V. Yu. Kriminalisticheskaya suschnost virtualnyykh sledov* [The criminalistic essence of virtual tracks]. *Vestnik VGU. Seriya: Pravo* [Herald

VGU]. Voronezhskiy gosudarstvenniy universitet, 2009, no. 2, pp. 350–355 [in Russian].

12. Biryukova T. P. Slidi, yak element kriminalistichnoyi charakteristiki zlochiniv u sferi vikoristannya komp'yuternih tehnologiy [Traces as element of criminalistical characteristics of crimes in sphere of computer technologies]. Aktualni problemi kriminalnogo prava, protsesu ta kriminalistiki [The actual problems of criminal law, process and criminalistics: Collected papers]. Odesa : Feniks, 2012, pp. 263–266 [in Ukrainian].

13. Lisoviy V. V. Viyavlennya, fiksatsiya ta viluchennya dokaziv pri rozsliduvanni porushen roboti avtomatizovanih sistem [Detection, fixation and removal of evidence in the investigation of disorders of the automated systems]. Suchasni problemi informatizatsiyi organsv vnutrishnih sprav Ukraini [Modern problems of informatization of the Interior of Ukraine]. Kiyiv: pp. 79–86 [in Ukrainian].

14. Sobetskiy I. V. O dokazatelstvennom znachenii log-faylov [Of the evidential meaning of log files] [Elektronniy resurs]. Retrieved from: <http://www.securitylab.ru/39167.html> [in Russian].

15. Fedotov N. N. Rassledovanie intsidentov IB : Kak rassledovat razglashenie konfidentsialnoy informatsii v blogah i forumah? [The investigation incident of IS: How to investigate the disclosure of confidential information in blogs and forums?] Retrieved from: http://forensics.ru/investigation_blogs.html [in Russian].

16. Bolshoy entsiklopedicheskiy politehnicheskii slovar [The Great Encyclopedic Dictionary Polytechnic]. Retrieved from : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/polytechnic/6482> [in Russian].

Резнікова Г. І. Роль інформаційних технологій у процесі незаконного розголошення професійних таємниць

Досліджено вплив інформаційних технологій на процес підготовки, вчинення та приховування незаконного розголошення інформації з обмеженим доступом. Визначено, що поява та інтенсивна зміна новітніх інформаційних технологій вплинула на видозміну обстановки вчинення злочину, форми відображення предмета злочинного посягання – інформації з обмеженим доступом у об'єктивній дійсності (матеріальна, ідеальна, електронна), а також на знаряддя та засоби, які використовують інсайдери. З'ясовано, що порушення інформаційної безпеки певної професійної діяльності внаслідок незаконного розголошення професійних таємниць здійснюється із залученням інсайдерами окремих знарядь та засобів учинення злочинів, які детермінують утворення та локалізацію трьох груп слідів злочинів. Доведено, що розголошення професійних таємниць є проявом психологічної взаємодії осіб і здійснюється у процесі спілкування між його учасниками. Підкреслено, що інформаційні канали, за допомогою яких доводиться до відома

особи інформація з обмеженим доступом, поділяються на два види: анатомо-фізіологічні та технічні. З'ясовано, що незаконне розголошення таємниці може відбуватись під час безпосереднього спілкування за допомогою анатомо-фізіологічних засобів, або ж опосередковано за допомогою технічних засобів і носіїв інформації. Встановлено, що інсайдер застосовує персональний комп'ютер і периферійні пристрої вводу та виводу інформації, пристрої зберігання інформації, а також сучасні засоби та мережі зв'язку.

Ключові слова: інформаційні технології, обстановка вчинення злочинів, знаряддя та засоби вчинення злочинів, типові сліди злочину.

Резникова А. И. Роль информационных технологий в процессе незаконно разглашения профессиональных тайн

Исследовано влияние информационных технологий на процесс подготовки, совершения и сокрытия незаконного разглашения информации с ограниченным доступом. Определено, что появление и интенсивное изменение новейших информационных технологий повлияли на видоизменение обстановки совершения преступления, формы отражения предмета преступного посягательства – информации с ограниченным доступом в объективной действительности (материальная, идеальная, электронная), а также на орудия и средства, которые используют инсайдеры. Установлено, что нарушения информационной безопасности профессиональной деятельности вследствие незаконного разглашения профессиональных тайн осуществляется с привлечением инсайдерами отдельных орудий и средств совершения преступлений, детерминирующих образования и локализацию трех групп следов преступлений. Доказано, что разглашение профессиональных тайн является проявлением психологического взаимодействия лиц и осуществляется в процессе общения. При этом информационные каналы, с помощью которых доводится до сведения лица информация с ограниченным доступом, делятся на два вида: анатомо-физиологические и технические. Установлено, что незаконное разглашение тайны может происходить во время непосредственного общения с помощью анатомо-физиологических средств, или опосредованно через технические средства и носители информации. Установлено, что инсайдер применяет персональный компьютер и периферийные устройства ввода и вывода информации, устройства хранения информации, а также современные средства и сети связи.

Ключевые слова: информационные технологии, обстановка совершения преступлений, орудия и средства совершения преступлений, типовые следы преступлений.

Reznikova H. I. The role of information technology in the illegal disclosure of professional secrets

The influence of information technology on the process of preparing, committing and concealing illegal disclosure of information with limited access has been investigated. It was determined that the appearance of intense change and new information technologies affected the modification of the crime situation, reflect forms the subject of

a criminal assault – of classified information in objective reality, and the means and instruments which using insiders. The violation of information security of a professional activity as a result of illegal disclosure of professional secrets is carried out with the involvement of insiders specific tools and means to commit a crime which determine the formation and localization of three groups of traces of crimes have been found out. The disclosure of professional secrets is a manifestation of psychological interaction between people and carried out in the process of communication between the parties has been proved. Emphasized that information channels through which communicated to persons classified information, are divided into two types: anatomical and physiological and technical. That the illegal disclosure of secrets can take place during direct communication with the anatomical and physiological means or indirectly, through technical means and media have been found out. The insider uses a personal computer and peripherals input and output information storage device, as well as modern equipment and communication networks has been established.

Key words: *information with the limited access, secret, disclosure, professional secret, criminalistic classification of the crimes, criminalistic characteristic of the crimes, typical versions.*

УДК 343.988

**ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ВІКТИМОЛОГІЧНИХ ДАНИХ
У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ТА ПРОВЕДЕННЯ СУДОВИХ ДІЙ**

О. І. Резнікова, кандидат юридичних наук, науковий співробітник сектору проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Важливим напрямом використання віктимологічних даних у криміналістиці є підготовка та проведення судових дій. Будучи основним інструментом реалізації судового слідства, проведення судових дій спрямоване на забезпечення швидкого, повного та неупередженого судового розгляду кримінального провадження з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України) [1]. Судові дії є засобами дослідження фактичних обставин кримінального правопорушення, що допомагають учасникам судового провадження та суду відновити дійсну картину розслідуваного злочину, перевірити зібрані під час досудового розслідування та судового розгляду докази, ретельно дослідити й оцінити їх відповідно до критеріїв належності, допустимості та достатності для ухвалення законного, вмотивованого й обґрунтованого вироку у справі.

Судовий розгляд кримінальних проваджень неможливий без використання криміналістичних знань [2, с. 172], які сприяють реалізації функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи.

Процесуальна діяльність професійних суб'єктів судового розгляду потребує різних криміналістичних рекомендацій [3, с. 7]. Питання судової тактики, її теоретичні основи та окремі науково-практичні проблеми (організація і планування судової діяльності, взаємодія учасників судового розгляду, тактика проведення окремих судових дій [4, с. 22–23], тактика державного обвинувачення, захисту, суду [3, с. 8] та ін.) завжди привертала увагу вчених [5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Хоча положення криміналістичної тактики судового розгляду стрімко розвиваються та оновлюються, багато її питань і досі залишаються невирішеними. Це справедливо й щодо проблеми використання даних про жертву злочину (потерпілого) під час підготовки та проведення судових дій. Актуальність цього напряму наукових пошуків посилюється прийняттям у 2012 р. нині вже чинного КПК України, формуванням нової правозастосовної практики, що вимагає проведення ревізії існуючих і розроблення нових науково-практичних криміналістичних рекомендацій у сфері тактики судового розгляду, переосмислення системи судових дій, порядку їх підготовки та проведення. Використання віктимологічних даних у кримінальному провадженні не має обмежуватись стадією досудового розслідування злочинів. Дані про жертву злочину (потерпілого) становлять значний інтерес й у розрізі побудови тактичної платформи судового розгляду злочинів.

Зауважимо, що чинний КПК України термін «судові дії» взагалі не використовує, натомість вживається категорія «процесуальні дії», сутність якої не розкривається. Аналіз кримінального процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що хоча законодавець й не застосовує термін «судові дії», такі дії як самостійний кримінально-правовий інститут продовжують існувати та бути широко представленими у КПК України. У загальному вигляді *судові дії* визначають як специфічні процесуальні дії пізнавального характеру, що здійснюються під час судового розгляду кримінального провадження, метою яких є дослідження, перевірка, оцінка та використання доказів, зібраних у ході досудового розслідування кримінального провадження та наданих учасниками судового провадження під час судового розгляду, що сприяють встановленню фактичних обставин кримінального правопорушення та вирішенню

справи по суті. За допомогою таких дій під час судового слідства учасниками розгляду відтворюється картина злочину, перевіряються надані суду докази [13, с. 51].

КПК України закріпив *систему процесуальних дій, що можуть здійснюватися під час судового розгляду кримінального провадження*, метою яких є дослідження, перевірка й оцінка судових доказів. У параграфі 3 глави 28 КПК України, який присвячений процедурі судового розгляду кримінальних проваджень, як засоби дослідження доказів передбачено проведення таких процесуальних дій: **допит**: обвинуваченого (ст. 351 КПК України), свідка (ст. 352 КПК України), потерпілого (ст. 353 КПК України), у тому числі й малолітнього або неповнолітнього свідка, потерпілого (ст. 354 КПК України), експерта (ст. 356 КПК України); **пред'явлення для ввізнання** (ст. 355 КПК України); **дослідження**: речових доказів (ст. 357 КПК України), документів (ст. 358 КПК України), звуко- і відеозаписів (ст. 359 КПК України); **залучення спеціаліста для надання консультації та роз'яснення** (ст. 360 КПК України); **огляд на місці** (ст. 361 КПК України); **доручення проведення експертизи за ухвалою суду** (ст. 332 КПК України). Зауважимо, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України значно модернізувало систему процесуальних дій, які здійснюються під час судового розгляду, метою яких є встановлення обставин кримінального провадження та перевірка їх доказами. З одного боку, окремі дії були виключені із системи процесуальних дій, проведення яких спрямоване на встановлення обставин кримінального провадження та перевірку їх доказами (оголошення показань підсудного, свідка, потерпілого), з другого – введено нові процесуальні дії (залучення спеціаліста для надання консультацій та роз'яснень). Деякі судові дії змінили свої традиційні назви (огляд на місці, дослідження речових доказів, документів, звуко- та відеозаписів, одночасний допит двох чи більше вже допитаних учасників кримінального провадження), а окремі з них зазнали певних перетворень у порядку їх проведення (допит обвинуваченого, свідка, потерпілого, експерта).

Підготовка та проведення судових дій відбувається на основі інформаційної бази, зібраної на момент проведення судового розгляду. Специфічну частину такої бази утворюють віктимологічні

дані, що встановлюються у процесі досудового розслідування та судового розгляду злочинів. Так, у криміналістиці **віктимологічні дані** – це система криміналістично значущої інформації про жертву злочину (потерпілого) як особистість і фізичний об'єкт, що включає дані про біологічні, психологічні, соціальні властивості й ознаки особи, її поведінку (до, під час і після злочину), що встановлюються та використовуються у процесі досудового розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам. Такі дані у судовому розгляді можуть надаватися у вигляді *доказів, зібраних під час досудового розслідування та судового розгляду* злочинів або використовуватись як *орієнтуюча інформація*, за допомогою якої перевіряються зібрані докази. Через специфіку судового розгляду, його особливі умови та порядок, широке коло учасників і значну кількість завдань, що вирішуються на цій стадії кримінального провадження, використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення судових дій має певну специфіку, підкоряючись закономірностям судового провадження.

Судовий розгляд кримінального провадження – це особливий вид пізнавальної діяльності [4, с. 60–61], що має ретроспективний характер, проводиться у формі доказування і здійснюється в умовах змагального процесу «обвинувачення» – «захист», процесуальні засоби здійснення якого передбачені кримінальним процесуальним законом [14, с. 71]. Передбачені КПК України засади кримінального провадження [1] діють у судовому розгляді без винятку й обмежень як гарантії здійснення правосуддя [15, с. 17]. Система таких засад у поєднанні з вимогами дотримання: 1) розпорядку судового засідання (ст. 329 КПК України) і процедури судового розгляду (статті 342–368 КПК України); 2) безперервності судового розгляду (ст. 322 КПК України); 3) незмінності складу суду (статті 319–320 КПК України); 4) обов'язковості участі сторін (ч. 2 ст. 318 КПК України); 5) визначення меж судового розгляду (ст. 337 КПК України) кримінального провадження детермінує специфіку судового розгляду та його закономірності. Ці вимоги безпосередньо впливають і на використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення судових дій, визначаючи порядок їх з'ясування й умови використання. Отже, зупинимося на їх дослідженні детальніше.

На особливості пізнавальної діяльності, що здійснюється під час судового розгляду кримінальних проваджень, а отже, й на використання віктимологічних даних під час підготовки та проведення судових дій істотно впливає *змагальна форма* такої діяльності. Дія принципу змагальності у судовому провадженні передбачає самостійне обстоювання сторонами обвинувачення та захисту їх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Вони мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг і реалізацію процесуальних прав, передбачених кримінальним процесуальним законодавством. Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання обов'язків [1].

Принцип змагальності у кримінальному процесі вимагає дослідження обставин кримінального провадження в ході судового розгляду зусиллями сторони обвинувачення та сторони захисту. Від професіоналізму і досвіду прокурора та захисника залежить результат справи, вони повинні долати протидію один одного і переконувати суд у правомірності й обґрунтованості їх правових позицій [13, с. 63]. Суд, будучи незалежним спостерігачем і арбітром, здійснює керівництво ходом судового засідання, спрямовує його на додержання послідовності та порядку вчинення процесуальних дій, здійснення учасниками провадження процесуальних прав і виконання обов'язків, з'ясування всіх обставин справи, усуваючи із судового розгляду все, що не має значення для кримінального провадження (ст. 321 КПК України) [16, с. 533], надаючи оцінку доказам сторін відповідно до закону [17, с. 86]. Принцип змагальності не виключає доказової активності суду [18, с. 94]. Тому віктимологічні дані у процесі підготовки і проведення судових дій можуть використовуватись різними учасниками судового розгляду: суб'єктами, які виконують функцію правосуддя; стороною обвинувачення; стороною захисту; суб'єктами, які виконують допоміжні функції (свідки, спеціалісти). Учасники судового провадження можуть повідомляти віктимологічні дані та посилатись на них у процесі з'ясування обставин кримінального провадження

та перевірки їх доказами. Використання віктимологічних даних стороною захисту й обвинувачення, а також судом під час підготовки і проведення судових дій ускладнюється змагальністю процесу, полярністю правових позицій, складністю рефлексивного мислення.

Разом із цим можливість використання віктимологічних даних у процесі судового розгляду злочинів суб'єктами, які беруть участь у судових діях, здійснюючи певну процесуальну діяльність, залежить від факту реального володіння цими суб'єктами такими даними. Так, пізнавальна діяльність у процесі судового слідства, на відміну від пізнавальної діяльності під час досудового розслідування кримінального провадження, не супроводжується значним дефіцитом інформації стосовно злочинної події. Така діяльність суду спирається на вже зібрані матеріали (докази) під час досудового розслідування [2, с. 174]. Проте чинний КПК України значно модернізував порядок надання матеріалів кримінального провадження до суду. Обвинувальний акт [1] тепер направляється до суду разом із додатками, передбаченими ч. 4 ст. 291 КПК України (реєстр матеріалів досудового розслідування; цивільний позов; розписка підозрюваного про отримання копій обвинувального акта та цивільного позову, реєстру матеріалів досудового розслідування; розписка або інший документ, що підтверджує отримання цивільним відповідачем копії цивільного позову). Надання суду інших документів до початку судового розгляду заборонено [1], що зумовлено дією принципу змагальності. Суд, за загальним правилом, не має проявляти ініціативи у дослідженні доказів, а має сприймати докази, клопотання про дослідження яких заявляють у судовому засіданні сторони кримінального провадження. Надання доказів для дослідження у судовому засіданні за КПК України має особливу процедуру (пересвідчення у факті відкриття доказів іншій стороні, вирішення питання про їх допустимість). Суд не має права витребувати матеріали кримінального провадження у сторони обвинувачення, яка надає такі матеріали виключно під час судового розгляду [19, с. 226]. Такі норми КПК України зумовили деякі проблеми реалізації процедури судового розгляду, зо-

крема, на етапі його підготовки¹. Дійсно, складним вбачається завдання з організації і планування судового розгляду та судових дій, обрання тактичної лінії судом за умови штучно створеного дефіциту інформації. Процесуальна діяльність у судовому розгляді зумовлюється фактичними обставинами, викладеними в обвинувальному акті, та спрямовується на їх підтвердження або спростування. Тому варто підтримати рекомендації учених, спрямовані на гармонізацію норм, що регулюють порядок підготовки кримінального провадження до судового розгляду, виключивши з ч. 4 ст. 291 КПК України останнє речення. Це дозволить сторонам надавати суду докази на підтвердження обвинувачення і заперечень проти нього на підготовчих стадіях судового провадження та забезпечить головуючого необхідною для ефективної організації судового розгляду інформацією [20]. Повний доступ до матеріалів кримінального провадження для суду варто законодавчо закріпити, у противному разі його керівна роль під час судового розгляду зводиться нанівець.

До того ж, для підготовки і проведення судових дій не лише сторона захисту й обвинувачення має бути ознайомлена з віктимологічними даними, зібраними під час досудового розслідування, а й суд. Убачається, що *анкетні дані, дані про поведінку особи потерпілого під час злочинного посягання та шкоду, що заподіяна такій особі у результаті вчинення відносно неї злочину*, які містяться в обвинувальному акті, з точки зору ефективної підготовки та проведення судових дій для суду є недостатніми. Суд має у повній мірі бути поінформованим із приводу біологічних, соціальних і психологічних даних про потерпілого, його поведінки до та після злочинного посягання. Вбачається, що функцію інформаційного забезпечення та систематизації віктимологічних даних у судовому про-

¹ Керування судовим процесом може бути ефективним лише за умови належної його підготовки шляхом прийняття організаційно-тактичних рішень, планування судового розгляду, інформаційною базою якого є матеріали досудового розслідування. Чим раніше ці матеріали опиняться в розпорядженні суду, тим продуктивнішою буде підготовча діяльність судді, адже забезпечення достовірного встановлення обставин правопорушення значною мірою сприяє плануванню й організації судового провадження (див.: [20]).

вадженні ефективно здатна виконувати запропонована нами типова форма *анкети на потерпілого у кримінальному провадженні*, яка може міститись у матеріалах провадження, що, за умови внесення змін до КПК України, мають передаватися до суду на етапі закінчення досудового розслідування та направлення обвинувального акта до суду. Як додаткові матеріали або докази для суду можуть бути корисними й фотографії та відеозаписи з особистого архіву потерпілого, його щоденники, нотатки тощо. Так, коли жертва загинула в результаті злочину, суд у повній мірі не може правильно сприймати картину конфлікту «жертва – злочинець» без додаткових матеріалів. Обвинувачений – це жива людина, яка знаходиться у суді та може захищати власні інтереси, здійснюючи психологічний вплив на учасників судового розгляду. Побудова портрету (профілю) жертви злочину, його підтвердження демонстративними матеріалами дозволить суду бути більш об'єктивним у процесі вирішення справи [21].

Залучення певних віктимологічних даних у процес підготовки та проведення судових дій, у першу чергу, пов'язано з *особливістю розслідуваного злочину, його видом і категорією, судовою ситуацією та судовими версіями*, що висувуються у процесі судового розгляду кримінального провадження, *природою й видом самої судової дії*. Проблема використання віктимологічних даних у тактиці підготовки і проведення судових дій ускладнюється специфікою пізнавального процесу судового слідства, його змагальною формою та гласним порядком проведення, протистоянням правових позицій сторони захисту й сторони обвинувачення. Використання цих даних у судовому провадженні підкорено *закономірностям судового розгляду*. Так, узагальнення судових проваджень (справ), що розслідувались за фактом вчинення вбивства, нанесення тяжкого тілесного ушкодження, зґвалтування, протоколів і журналів судового засідання, які містились у цих провадженнях, дало можливість установити, що у процесі судового розгляду та проведенні судових дій віктимологічні дані використовують нечасто. Лише 31% оброблених протоколів і журналів судового засідання вказували на використання віктимологічних даних під час проведення таких дій, яке однак мало істотні недоліки.

Сьогодні у процесі судового розгляду кримінальних проваджень найчастіше проводяться такі судові дії: *судовий допит, судовий огляд, пред'явлення для впізнання. Залучення спеціаліста для надання роз'яснення, доручення проведення експертизи за ухвалою суду* як судові дії проводяться значно менше. Віктимологічні дані можуть використовуватись під час підготовки і проведення судових дій різними учасниками судового розгляду, звісно, здебільшого професійними його учасниками (прокурором, захисником, судом). У процесі судового розгляду кримінального провадження, підготовки та проведення судових дій важливого значення можуть набувати різні віктимологічні дані: *біологічні, психологічні або соціальні дані про потерпілого, дані про особливості його поведінки* до, під час і після вчинення відносно такої особи злочинного посягання. Використання тих чи інших груп віктимологічних даних і окремих їх елементів зумовлено видом судової дії та об'єктом тактичного впливу. Узагальнення кримінальних проваджень (справ), що розслідувались за фактом вчинення вбивства, нанесення тяжкого тілесного ушкодження, зґвалтування, протоколів і журналів судового засідання, які містились у цих провадженнях, дало можливість установити, що традиційно у судовому розгляді під час проведення судових дій з'ясовуються та використовуються такі віктимологічні дані: *загальні демографічні та соціальні дані, дані про діяльність і матеріальне становище, соціальні зв'язки, особливості поведінки та віктимності, злочинний досвід*. Психологічні дані у процесі проведення судових дій здебільшого або не використовують, або не знаходять відбиття у протоколах і журналах судового засідання.

Віктимологічні дані можуть використовуватись у процесі підготовки і проведення різних судових дій (окремих видах судового допиту, судового огляду, пред'явлення для впізнання, залучення спеціаліста для надання консультацій, доручення проведення експертизи за ухвалою суду). Такі дії залежно від використання віктимологічних даних у їх підготовці та проведенні можуть диференціюватися. Так, залежно від обов'язковості використання віктимологічних даних у тактиці судових дій останні поділяються на: 1) дії, віктимологічні дані в яких використовуються обов'язково; 2) дії,

у підготовці та проведенні яких віктимологічні дані не використовуються; 3) дії, тактика підготовки та проведення яких може вимагати залучення віктимологічних даних як певної факультативної бази для проведення цих дій. Такий розподіл судових дій має умовний характер, тому навести вичерпний перелік змістовного наповнення тієї чи іншої групи неможливо, оскільки тактика судових дій має значну ситуаційну зумовленість і може бути пов'язана з участю потерпілого у провадженні таких дій. Залежно від участі потерпілого у судових діях виокремлюють: 1) дії, що проводяться за участі потерпілого; 2) дії, що проводяться без участі потерпілого. Перша група судових дій поділяється на дії, участь у яких потерпілого обов'язкова, та такі, що не вимагають обов'язкової участі цієї особи, а є результатом використання законного процесуального права.

Віктимологічні дані можуть використовуватись незалежно від того, чи бере у їх проведенні участь потерпілий чи ні. Різниця полягає лише у тому, що у випадку участі потерпілого у певній судовій дії віктимологічні дані мають використовуватися з більшою інтенсивністю та системно, особливо, якщо така особа є об'єктом безпосереднього тактичного впливу¹.

Таким чином, судовий розгляд кримінальних проваджень має пізнавальний характер і відрізняється багатосуб'єктністю та публічністю, здійснюється в умовах відкритого протистояння сторін судового провадження, що висловлюють і відстоюють діаметрально протилежні правові позиції, мають різні цілі здійснення судово-процесуальної діяльності. Ці фактори ускладнюють процес підготовки та проведення судових дій, використання віктимологічних даних під час такої діяльності. Використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення судових дій може здійснюватися різними учасниками судового провадження та судом, що безпо-

¹ Анкетуванням жертв злочинів (потерпілих) було встановлено, що опитані нами респонденти найчастіше брали участь у проведенні таких судових дій: 1) допиті – 74%; 2) пред'явленні для впізнання – 6%; 3) огляді речових доказів і документів – 10%; 4) огляді на місці – 2%; 5) одночасному допиті двох і більше вже допитаних осіб – 8%. При цьому було встановлено, що 66% опитаних респондентів вважають, що судові дії під час судового розгляду кримінального провадження були проведені ефективно.

середньо вимагає від цих суб'єктів володіння такими даними та навичками їх використання. Залучення таких даних у процес підготовки та проведення судових дій пов'язане з особливістю злочину, його видом і категорією, судовою ситуацією та судовими версіями, які висуваються у процесі судового розгляду кримінального провадження, природою й видом судової дії, закономірностями судового розгляду.

Перелік літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. – Заголовок з екрана.
2. Шепітько В. Ю. Судебная тактика в структуре криминалистики / В. Ю. Шепітько // Вибрані твори / Валерій Шепітько. – К. : Апостіль, 2010. – С. 172–178.
3. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І. І. Когутич ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К. : [Б. в.], 2010. – 37 с.
4. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : монографія / М. Й. Вільгушинський ; за ред.: В. Ю. Шепітько ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 168 с.
5. Александров А. С. Перекрестный допрос : учеб.-практ. пособие / А. С. Александров, С. П. Гришин. – М. : Проспект : ТК Велби, 2005. – 296 с.
6. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. Й. Вільгушинський ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : [Б. в.], 2009. – 19 с.
7. Гавло В. К. Тактика и методика судебного следствия – научное поле деятельности криминалистики / В. К. Гавло, Д. В. Ким // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики / ХНДІ судових експертиз ім. М. С. Бокаріуса, Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Вип. 6. – Х. : Право, 2006. – С. 22–30.
8. Корчагин А. Ю. Основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : монография / А. Ю. Корчагин. – М. : Мир, 2009. – 304 с.

9. Мирошниченко Ю. М. Правові і тактико-організаційні основи судового розгляду кримінальних справ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю. М. Мирошниченко ; Відкритий міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – К. : [Б. в.], 2011. – 18 с.

10. Никифоров В. Г. Процессуальный и криминалистический аспекты производства судебного следствия : монографія / В. Г. Никифоров. – М. : Юнити-Дана : Закон и право, 2010. – 144 с.

11. Питерцев С. К. Тактика допроса на предварительном следствии и в суде / С. К. Питерцев. – СПб. : Питер, 2001. – 160 с.

12. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика: системно-структурний аналіз : монографія / В. Ю. Шепітько ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Харків юрид., 2007. – 431 с.

13. Кисленко С. Л. Судебное следствие: состояние и перспективы / С. Л. Кисленко, В. И. Комиссаров. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 176 с.

14. Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посіб. / В. Ю. Шепітько. – Х. : Право, 2006. – 160 с.

15. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / Нац. акад. прав. наук України ; за заг. ред.: В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

16. Кримінальний процес : підручник / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» ; за ред. В. Я. Тація та ін. – Х. : Право, 2013. – 824 с.

17. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : у 4 т. / за заг. ред. О. В. Стовби. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2015. – Т. I. – 528 с.

18. Мирошниченко Ю. Тактика суду в кримінальному провадженні: генеза та перспективи / Ю. Мирошниченко // Слово нац. школи суддів України. – 2013. – № 1. – С. 84–89.

19. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України : у 4 т. / за заг. ред. О. В. Стовби. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2015. – Т. II. – 329 с.

20. Мирошниченко Ю. Проблеми судового розгляду в кримінальному провадженні: організаційно-підготовчий аспект / Ю. Мирошниченко // Слово нац. школи суддів України. – 2013. – № 4 (5). – С. 139–144.

21. Резнікова О. І. Проблеми використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення слідчих (розшукових) дій / О. І. Резнікова // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / ред. кол.: М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько, Л. М. Головченко та ін. – Вип. 15. – Х. : Право, 2015. – С. 121–132.

Транслітерація переліку літератури

1. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [The Criminal procedure code of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].
2. Shepit'ko V. Yu. Sudebnaya taktyka v strukture krymynalystyky [The judicial tactics in the structure of the criminalistics]. Vybrani tvory [Selected works]. Kharkov : Apostil', 2010, pp. 172–178. [in Ukrainian].
3. Kohutych I. I. Teoretychni osnovy vykorystannya kryminalistychnykh znan' pid chas rozhlyadu kryminal'nykh sprav u sudi [Theoretical foundations of criminalistic knowledge use during criminal cases consideration]. Avtoref. dys. ... d-ra iuryd. nauk : 12.00.09 [Avtoref. dis. ... d-ra iuryd. sciences: 12.00.09]. Kiev, 2010, 37 p. [in Ukrainian].
4. Vil'hushyns'kyy M. Y. Taktyka sudovoho slidstva v systemi kryminalistyky [Tactics of judicial investigation in the system of criminalistics]. Kharkov : Pravo, 2010, 168 p. [in Ukrainian].
5. Aleksandrov A. S., Hryshyn, S. P. Perekrestnyy dopros: ucheb.-prakt. posob. [Cross-examination: a Training Manual]. Moscow : Prospekt : TK Velby, 2005, 296 p. [in Russian].
6. Vil'hushyns'kyy M. Y. Taktyka sudovoho slidstva v systemi kryminalistyky [Tactics of judicial investigation in the system of criminalistics]. Avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk: 12.00.09 [author. dis. ... candidate. legal. sciences: 12.00.09]. Kharkov, 2009, 19 p. [in Ukrainian].
7. Havlo V. K. Taktyka y metodyka sudebnoho sledstvyaya – nauchnoe pole deyatel'nosti krymynalystyky [Tactics and methods of the judicial investigation – the scientific field of the criminalistics activity] Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky : Sb. nauk. pr. [Theory and practice of forensic examinations and criminalistics : Collected papers]. Kharkov : Pravo, Vyp. 6, 2006, pp. 22–30. [in Ukrainian].
8. Korchahyn A. Yu. Osnovy krymynalystycheskoho obespechenyaya sudebnoho razbyratel'stva uholovnykh del [Basics of the criminalistic ensure court proceedings of criminal cases]. Moscow : Myr, 2009, 304 p. [in Russian].
9. Myroshnychenko Yu. M. Pravovi i taktyko-orhanizatsiyni osnovy sudovoho rozhlyadu kryminal'nykh [Legal and tactical-organizational basis for the judicial consideration of criminal cases]. Avtoref. dys. ... kand. iuryd. nauk: 12.00.09 [author. dis. ... candidate. legal. sciences: 12.00.09]. Kiev, 2011, 18 p. [in Ukrainian].
10. Nykforov V. H. Protsessual'nyy y krymynalystycheskyy aspekty proyzvodstva sudebnoho sledstvyaya [The procedural and criminalistics aspects

of the production of the judicial investigation]. Moscow : Yunyty-Dana : Zakon y pravo, 2010, 144 p. [in Russian].

11. Pyttertsev S. K. Taktika doprosa na predvyytel'nom sledstvyy y v sude [Tactics of examination during the preliminary investigation in the court]. St. Petersburg : Pyter, 2001, 160 p. [in Russian].

12. Shepit'ko V. Yu. Kryminalistychna taktyka: systemno-strukturnyy analiz [Criminalistical tactics: system-structural analysis]. Kharkov : Kharkiv yuryd., 2007, 431 p. [in Ukrainian].

13. Kyslenko S. L. Sudebnoe sledstviye : sostoyanye y perspektyvy [The judicial investigation: the state and prospects]. Moscow : Yurlytynform, 2003, 176 p. [in Russian].

14. Shepit'ko V. Yu. Psykholohiya sudovoyi diyal'nosti [Psychology of judicial activities]. Kharkov : Pravo, 2006, 160 p. [in Ukrainian].

15. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [The Criminal procedure code of Ukraine]. Nauk.-prakt. komentar : v 3 t., T.1 [Scient.-pract. commentary : v 3 t., T.1]. Kharkov : Pravo, 2012, 768 p. [in Ukrainian].

16. Kryminal'nyy protses : pidruchnyk [Criminal Proceedings : a Textbook]. Kharkov : Pravo, 2013, 824 p. [in Ukrainian].

17. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny : u 4 t. [The Scientific-practical commentary of the Criminal procedure code of Ukraine : v. 4 t.]. Kharkov : Vyd. ahentsiya Apostil', 2015, T. I, 528 p. [in Ukrainian].

18. Myroshnychenko Yu. Taktika sudu v kryminal'nomu provadzhenni: geneza ta perspektyvy [Tactics court in criminal proceedings: Genesis and perspective]. Slovo natsional'noyi shkoly suddiv Ukrayiny [The word National School of Judges Ukraine]. Kiev : Istina, 2013, no. 1, pp. 84–89. [in Ukrainian].

19. Naukovo-praktychnyy komentar Kryminal'noho protsesual'noho kodeksu Ukrayiny : u 4 t. [The Scientific-practical commentary of the Criminal procedure code of Ukraine : v. 4 t.]. Kharkov : Vyd. ahentsiya Apostil', 2015, T. II, 329 p. [in Ukrainian].

20. Myroshnychenko Yu. Problemy sudovoho rozhlyadu v kryminal'nomu provadzhenni: orhanizatsiyno-pidhotovchyy aspekt [Problems of litigation in criminal proceedings: organizational and preparative aspects]. Slovo natsional'noyi shkoly suddiv Ukrayiny [The word National School of Judges Ukraine]. Kiev : Istina, 2013, no. 4 (5), pp. 139–144. [in Ukrainian].

21. Reznikova O. I. Problemy vykorystannya viktymolohichnykh danykh u protsesi pidhotovky ta provedennya slidechykh (rozshukovykh) diy [On the problem of using victimological data in the process of preparing and conducting investigation (search) actions]. Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy

і kryminalistyky : zb. nauk. pr. [Theory and practice of forensic examinations and criminalistics : Collected papers]. Kharkov : Pravo, 2015, Vyp. 15, pp. 121–132. [in Ukrainian].

Резнікова О. І. Проблеми використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення судових дій

Стаття присвячена розробленню теоретичних основ віктимологічного пізнання особи у криміналістиці, формуванню науково-практичних рекомендацій для органів досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень із збирання та використання віктимологічних даних у процесі розслідування злочинів. Проаналізовано основні напрями використання віктимологічних даних у криміналістиці. Розроблено криміналістичні рекомендації з використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення судових дій. На підставі узагальнення сучасної правозастосовної практики України зроблено висновок про те, що під час судового розгляду певних категорій злочинів особа жертви злочину (потерпілого) вивчається недостатньо ретельно та якісно. У статті запропоновані окремі науково-практичні рекомендації, покликані підвищити ефективність процесу збирання і використання віктимологічних даних у кримінальному провадженні. Запропоновано сучасну програму дослідження жертви злочину (потерпілого), що служить основою збирання і використання віктимологічних даних у кримінальному судочинстві, а також основою побудови профілю жертви (злочину). Установлено, що використання віктимологічних даних у процесі підготовки і проведення судових дій підпорядковане певним закономірностям, серед яких названі особливості розслідуваної категорії злочинів, судова ситуація, приroda і вид процесуальної дії, об'єкт тактичного впливу, мета і завдання судової дії.

Ключові слова: жертва злочину, віктимологічні дані, типова форма анкети на потерпілого, судові дії, судовий розгляд кримінального провадження.

Резнікова Е. И. Проблемы использования виктимологических данных в процессе подготовки и проведения судебных действий

Статья посвящена разработке теоретических основ виктимологического познания личности в криминалистике, формированию научно-практических рекомендаций для органов досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовных производств по собиранию и использованию виктимологических данных в процессе расследования преступлений. Проанализированы основные направления использования виктимологических данных в криминалистике. Разработаны криминалистические рекомендации по использованию виктимологических данных в процессе подготовки и проведения судебных действий. На основании обобщения современной правоприменительной практики Украины сделан вывод о том, что во время судебного рассмотрения определенных категорий преступлений личность жертвы преступления (потерпевшего) изучается недостаточно тщательно и качественно. В статье предложены отдельные научно-практические рекомен-

дации, призванные повысить эффективность процесса сбора и использования виктимологических данных в уголовном производстве. Предложена современная программа исследования жертвы преступления (потерпевшего), что служит основанием сбора и использования виктимологических данных в уголовном судопроизводстве, а также основой построения профиля жертвы (преступления). Установлено, что использование виктимологических данных в процессе подготовки и проведения судебных действий подчинено определенным закономерностям, среди которых названы особенности расследуемой категории преступлений, судебная ситуация, природа и вид процессуального действия, объект тактического воздействия, цель и задачи судебного действия.

Ключевые слова: жертва преступления, виктимологические данные, типовая форма анкеты на потерпевшего, судебные действия, судебное рассмотрение уголовного производства.

Reznikova O. I. On the problems of using victimological data in the process of preparing and conducting judicial actions

Article is devoted to development of theoretical bases of the victimological cognition of a person in criminalistics and formation of the scientific and practical criminal-istical recommendations for the bodies of the judicial examination of the criminal proceedings connected with the collection and use of victimological data during the process of the crimes solving and investigation. The main directions of the victimological data use in criminalistics have been analyzed. The criminalistical recommendations with the use of the victimological data during the process of the preparation and conducting of the judicial actions have been worked out. Based on the generalized analysis of modern law enforcement practice in Ukraine, the article concludes that during the judicial investigation into certain types of crimes the person of the victim (the injured party) is not given a proper and thorough examination. The article suggests certain scientific and practical recommendations in order to increase the efficiency of the process of collecting and using victimological data in criminal legal proceedings. It offers the standard form a questionnaire of the victim, that serves as a basis for collecting and using victimological data in criminal legal proceedings and as a basis for building a profile of the victim of the crime. The article substantiates that the use of victimological data in preparing for and conducting judicial actions follows certain patterns that include the peculiarities of the category of crimes under investigation, the judicial situation, the nature and type of proceedings, the object of tactical impact, the aim and tasks of an judicial action.

Key words: victim of the crime, victimological data, standard form of questionnaire victim of the crime, judicial actions, judicial investigation of the criminal proceedings.

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА, АСПІРАНТА І ЗДОБУВАЧА

УДК 343.211

ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ З ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ

М. В. Шепітько, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, докторант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Розвиток України у різні періоди існування від часів Київської Русі до теперішнього часу безперервно пов'язаний із правовими традиціями, застосуванням на її теренах не тільки окремих законів або звичаїв, а й утворенням правових пам'яток, як-от: «Руська Правда» (бл. 1016, 1072) або «Литовський Статут» (1529, 1566, 1588), «Codex Theresianus» (1766, 1767), «Constitutio Criminalis Theresiana» (1768) та ін. Ці правові джерела вказують на існуючі механізми реалізації судових повноважень, права та обов'язки сторін у справі, судді, адвоката, свідків, наявні присяги, санкції за вчинення тих чи інших дій як у процесі, так і поза ним. Фактично мова йде про норми матеріального та процесуального кримінального права. Вони відображають стан держави або його окремих частин у різні історичні періоди, наявність прав та обов'язків членів суспільства та можливість їх притягнення до відповідальності. Ці відомі правові джерела часто пов'язані між собою і частково вказують на єдині правові та соціальні джерела. Судовий процес, механізм застосування покарання, судові органи та інші органи кримінальної юстиції зазнавали істотних змін, реформувались і продовжують реформуватися в чинних нормативно-правових актах України. При акцентуванні уваги на органах кримі-

нальної юстиції та кримінальному процесі, що діяли в різні проміжки часу в Україні, можна дійти висновку, що поетапно змагальний кримінальний процес замінив інквізиційний, що супроводжувалося закріпленням прав і свобод особи, яка попадає в орбіту кримінального судочинства.

Сучасний стан розвитку України як незалежної, демократичної, соціальної та правової держави відзначається об'єктивною необхідністю реформування кримінальної юстиції та її органів, оскільки історичні події 2013–2016 рр. (Революція Гідності, окупація АР Крим і частин Донецької та Луганської областей) збільшили вимоги суспільства у демократизації кримінального процесу та відновлення довіри до органів, які його здійснюють. Реформування кримінальної юстиції та її органів пов'язується з ефективною кримінальною політикою з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Ступінь розробленості теми. Розуміння кримінальної політики серед учених-спеціалістів у сфері кримінального права є проблемою, яка не може вирішитися протягом не менше 200 років. При цьому стверджувати, що цей інститут з розвитком кримінально-правових наук все ж таки знайшов своє однозначне розуміння та місце в системі наук, поки що не можна [1, с. 164, 165; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8, с. 30–32; 9, с. 216–227; 10, с. 233–241; 11; 12; 13, с. 154–164; 14, 24–43]. На формування кримінальної політики впливають політичний вектор та міжнародне становище держави, розвиток громадянського суспільства, наявність умов для вчинення злочинів, інтелектуальні, технічні, тактичні, методичні та правові можливості представників органів кримінальної юстиції протидіяти злочинності, наявність кваліфікованих спеціалістів у сфері протидії злочинності, їх бажання протидіяти злочинності.

Особливу зацікавленість у дослідженні змісту кримінальної політики становлять праці XIX – початку XX ст. та їх взаємозв'язок із сучасними дослідженнями. За описом М. П. Чубинського, першим ученим, який використав термін «кримінальна політика», був А. фон Фейєрбах. Він її розумів як ту гілку науки, що повинна надати кримінальному законодавцю вказівки для кращої організації справи правосуддя [15, с. 55–56]. Таке поняття близьке до розуміння сучасного, коли автори-спеціалісти у сфері кримінального права,

намагаючись звернутися до даної проблеми, звертаються до кримінально-правової норми, вказуючи читачеві та законодавцю на необхідні покращення інституту злочину та/або покарання [7; 11]. Але навіть короткий аналіз поняття А. фон Фейербаха дає підстави також для фокусування уваги на суттєвих відмінностях цього визначення від сучасних уявлень про кримінальну політику. За таким підходом метою кримінальної політики стає краща організація справи правосуддя, а особливе місце в системі кримінальної політики починає займати кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Мета дослідження полягає у виокремленні форм реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя. Результатом дослідження даної проблеми є вивчення системи та етапів формування кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя може бути реалізована через прийняття та дію стратегій, програм, договорів, окремих законодавчих і нормативно-правових актів. Прийняття таких актів завжди має мету зміни (реформування) окремих механізмів правозастосування. Тому важливим є те, що кримінальна політика з протидії злочинам у сфері правосуддя має щонайменше дві форми реалізації на правовому рівні: *правотворчу та правозастосовну*. Ефективність протидії злочинам у сфері правосуддя залежить не тільки від змісту правотворчої та правозастосовної форм реалізації кримінальної політики, а й від суб'єктного складу, діяльність якого має бути спрямована на виконання відповідних функцій.

Правотворча форма кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя охоплює процес реформування органів кримінальної юстиції, процес їх діяльності, виконання рішень для досягнення цілей кримінального судочинства через створення та прийняття законодавчих та інших нормативно-правових актів. На цьому рівні такими актами можуть бути не тільки окремі стратегії, програми, договори, а й Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси, закони України «Про судоустрій та статус суддів», «Про прокуратуру», «Про адвокатуру та

адвокатську діяльність» та ін. Дана форма реалізації кримінальної політики включає в себе певні процедури: 1) формулювання ідеї; 2) ініціювання прийняття або зміни нормативно-правового акта; 3) обговорення ідеї або концепції на різних рівнях (науковому, науково-практичному, професійному, суспільному, регіональному, міжрегіональному, державному, міжнародному); 4) прийняття нормативно-правового акта на відповідному рівні; 5) набрання чинності нормативно-правовим актом; 6) контроль реалізації ідей, вкладених у нормативно-правовий акт; 7) прийняття необхідних змін з метою досягнення більшої ефективності правозастосування.

У межах реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя важливою подією стало прийняття Кримінального кодексу України (2001). Суттєвий науковий вклад у його підготовку та прийняття здійснили члени кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (нині – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) – М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий та ін. У даному Кодексі було визначено систему злочинів проти правосуддя та покарання за їх вчинення. На теперішній час злочини проти правосуддя налічують 32 норми, які містяться у статтях розділу XVIII Особливої частини КК України (статті 371–400 КК України). В основному вони є злочинами невеликої та середньої тяжкості (29 посягань), 1 злочин – тяжкий (ст. 392 КК України – дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань), 2 – особливо тяжкі (статті 379, 400 КК України – посягання на життя судді, народного засідателя, присяжного, захисника або представника особи у зв'язку з їх діяльністю).

Окремі визначення злочинів, що містяться в інших розділах КК України, також можуть посягати на правосуддя, але за певних умов: погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча (ст. 346 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України) – за умови, що посягання на голову чи суддю Конституційного Суду України або Верховного Суду України або вищих спеціалізованих судів України, а також щодо їх близьких родичів вчинено у зв'язку з їх державною чи громадською діяльністю; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання непра-

вмірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), незаконне збагачення (ст. 368²) та інші злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, – за умови вчинення таких суспільно небезпечних діянь учасниками судочинства у сфері правосуддя. Не менш важливим є те, що КК України передбачає покарання за вчинення злочинів у сфері правосуддя, що вказує на можливі заходи державного примусу при вчиненні відповідних суспільно небезпечних діянь.

Так само важливою подією реформування кримінальної юстиції та її органів стало прийняття Кримінального процесуального кодексу України (2012). Головними ініціаторами та авторами даного Закону вважаються В. Ф. Янукович та А. В. Портнов. У пояснювальній записці до проекту КПК України, яка опублікована на офіційному сайті Верховної Ради, вказується, що «існуюча на практиці модель кримінального процесу (за тоді чинним КПК України 1960 р. – М. Ш.) нашої держави може бути охарактеризована» такими негативними ознаками: 1) нерівність прав сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) відсутність змагальних засад кримінального судочинства призводить до порушення прав осіб на стадії досудового розслідування; 3) виражений обвинувальний ухил кримінального процесу; 4) надмірне та невиправдане застосування на практиці запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою; 5) неналежний судовий контроль; 6) відсутність ефективних процедур на стадії досудового розслідування та судового розгляду, забюрократизованість кримінального процесу; 7) висока репресивність судових рішень [16]. На теперішній час відсутні офіційні висновки представників органів влади щодо подолання вказаних негативних ознак КПК України 1960 р. При цьому законодавець вклав певні механізми, які вплинули на кримінальну політику з протидії злочинам у сфері правосуддя. Певними проявами такої зміни кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя стала поява розділу 37 КПК України «Кримінальне провадження щодо окремої категорії осіб». Особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно судді Конституційного Суду України, професійного судді, а також присяжного і народного засідателя

на час здійснення ними правосуддя, адвоката, Генерального прокурора України, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (пп. 2, 7, 8 ст. 480 КПК України). Такі особливості стосуються повідомлення про підозру, порядку притягнення до кримінальної відповідальності, затримання й обрання запобіжного заходу. Не менш важливими змінами для сфери правосуддя стали поява слідчого судді як учасника кримінального провадження (статті 188–191 КПК України), закріплення функціонування автоматизованої системи документообігу суду (ст. 35 КПК України) та початку кримінального провадження з невідкладного внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ст. 214 КПК України), віднесення слідчого до сторони обвинувачення (ст. 40 КПК України), здійснення функції захисту виключно адвокатами (ст. 45 КПК України), закріплення такого нового процесуального джерела, як показання з чужих слів (ст. 97 КПК України), надання можливості стороні захисту залучати експерта (ст. 101 КПК України), привнесення у процесуальну сферу негласних слідчих (розшукових) дій (гл. 21 КПК України). Прийняття таких положень нового КПК України демонструє певні зміни як кримінальної політики в цілому, так і кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Починаючи з 2013 р. в Україні так само набула популярності ідея «люстрації», що вилілася у прийняття Закону України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 р. № 1682-VII. Саме цей Закон запустив процедуру очищення влади, перевірок, атестації та перетестації працівників правоохоронних та судових органів. Посади, щодо яких було здійснено заходи з очищення влади, – члени Вищої ради юстиції, члени Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, професійні судді, Голова Державної судової адміністрації України, його перший заступник, заступник, посадові та службові особи органів прокуратури України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони тощо (пп. 4, 7, 10 ст. 2 Закону). Так само процедура люстрації стосувалася певних осіб, які займали посади з 25 лютого 2010 р. по 22 лютого 2014 р. або з 21 листопада 2013 р. по 22 лютого 2014 р. (пп. 3, 6, 7, 8 ч. 1 ст. 3, пп. 1–4, 9–13 ч. 2 ст. 3 Закону).

Суспільна вимога змін у соціальній та правовій сферах запустила процедури змінення найбільш важливої та вагової правової інституції – Конституції України. Причому спочатку відновлено дію окремих положень Конституції України (21 лютого 2014 р.), а потім сконцентровано увагу на змінненні Конституції України в частині правосуддя (25 листопада 2015 р.). Перший із названих проєктів змін до Конституції України був ініційований та набув чинності через трагічні події на майдані Незалежності в Києві та початок окупації АР Крим, а другий законопроект, ініційований Президентом України П. О. Порошенком, через «першочерговість» судової реформи, яка має утвердити «незалежність судової влади шляхом її деполітизації для посилення відповідальності судової влади перед суспільством, а також для запровадження належних конституційних засад кадрового оновлення суддівського корпусу» [17].

Реалізація судової реформи безпосередньо пов'язана із прийнятою Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» (схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5). Наслідком прийняття Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» стало введення в дію Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276). Із вступом даних Стратегій корелюється також прийняття наукових стратегій – Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки [18] або Єдиної європейської програми розвитку криміналістики до 2025 року «Криміналістика – 2025» [19].

Дані нормативно-правові акти фіксують стан певних державних та правових інститутів і програму їх реформування, досягнення окремих цілей, як-от: впровадження в Україні європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі (ст. 2 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»), визначення пріоритетів реформування системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів задля практичної реалізації принципу верховенства права та забезпечення функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейським цінностям та стандартам захисту прав людини (ст. 2 Стратегії реформування судоустрою, судочин-

ства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки). Формування таких цілей відповідає цілеспрямованню всіх видів кримінальної політики відповідно до наданих їх понять (розумінь).

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» передбачено здійснення судової реформи та реформи правоохоронної системи за вектором безпеки, які віднесено до першочергових. Судова реформа проводитиметься у два етапи: перший етап – невідкладне оновлення законодавства, спрямоване на відновлення довіри до судової влади в Україні; другий етап – системні зміни в законодавстві: прийняття нової Конституції України та на основі відповідних конституційних змін – нових законів, що стосуються судоустрою та судочинства, інших суміжних правових інститутів¹. Таким чином, судова реформа передбачає лише зміни в законодавстві України.

Метою державної політики при реалізації реформи правоохоронної системи за Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» є «коригування завдань та функцій правоохоронних органів, упровадження нових засад проходження служби, нових критеріїв оцінки роботи правоохоронців для підвищення рівня захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави від протиправних посягань». Також передбачається «розподілення функцій із формування політики, що має здійснюватися МВС України, та реалізації політики, що має здійснюватися окремим центральним органом виконавчої влади у системі МВС України – Національною поліцією». У Стратегії також зазначається на необхідність забезпечення «прозорі системи конкурсного добору осіб на посади, створити нову систему атестації персоналу органів правопорядку, змінити підходи до підготовки працівників цих органів, що повинно забезпечити зміну їх ставлення до виконання службових обов'язків у напрямі усвідомлення їх як надання оплачуваних державою послуг із забезпечення насамперед безпеки кожної особи, її особистих та майнових прав, суспільних та державних інтересів».

Цікавими також є очікувані результати здійснення судової реформи та реформи правоохоронної системи, які вимірюються стра-

¹ Див. також ст. 4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента від 20.05.2015 р. №276.

тегічними індикаторами: 1) за індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна ввійде до 50 кращих держав світу¹; 2) за результатами опитування рівень довіри експертного середовища (адвокати, юристи) до суду становитиме 70 відсотків; 3) за результатами загальнонаціонального опитування рівень довіри громадян до органів правопорядку становитиме 70 відсотків; 4) оновлення кадрового складу державних службовців у правоохоронних органах, судах, інших державних органах на 70 відсотків².

Правозастосовна форма реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя охоплює процес реформування органів кримінальної юстиції, процес їх діяльності, виконання рішень для досягнення цілей кримінального судочинства через застосування законодавчих та інших нормативно-правових актів. Передбачення ефективності здійснення реформування може бути здійснено на етапі створення нормативно-правового акта, який покликаний урегулювати суспільні відносини правосуддя. Складність оцінки такого реформування в тому, що правозастосування залежне від правотворчої форми реалізації відповідної кримінальної політики. Однак такий взаємозв'язок не є абсолютним, оскільки діяльність з протидії злочинам у сфері правосуддя хоч і залежить від встановлених нормативно-правовими актами форм, але суб'єкти, на яких вона розповсюджується, та способи впливу на них залишаються незмінними та досить обмеженими. Саме від цієї форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя залежить ефективність реалізації ідей, закладених при прийнятті відповідного нормативно-правового акта, який мав на меті протидію злочинам у сфері правосуддя.

На теперішній час в Україні створюються нові органи, діяльність яких спрямована на протидію у сфері правосуддя. Таким органом можна назвати Національне антикорупційне бюро України (Закон

¹ За індексом сприйняття корупції, який розраховує Transparency International, Україна посіла 144 місце – у 2013 році, 142 місце – у 2014 році, 130 місце – у 2015 році (див.: <http://www.transparency.org/>).

² Див. ст. 4 «Стратегічні індикатори реалізації Стратегії» Стратегії сталого розвитку «Україні – 2020», затвердженої Указом Президента України від 12.01.2015 р. № 5/2015.

України «Про антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 р. № 1698-VII). За КПК України (ч. 5 ст. 216) детективи НАБУ здійснюють розслідування злочинів, передбачених статтями 191, 206², 209, 210, 211, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 368, 368², 369, 369², 410 КК України, якщо ці злочини вчинено суддею Конституційного Суду України, суддею суду загальної юрисдикції, народним засідателем або присяжним (під час виконання цих функцій), дисциплінарними інспекторами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Головою, заступником Голови, секретарем секції Вищої ради юстиції, іншим членом Вищої ради юстиції; Генеральним прокурором України, його заступником, помічником Генерального прокурора України, прокурором Генеральної прокуратури України, слідчим Генеральної прокуратури України, керівником структурного підрозділу Генеральної прокуратури України, прокурором Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, області та його заступником, керівником структурного підрозділу прокуратури Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, області; особою вищого начальницького складу органів внутрішніх справ, державної кримінально-виконавчої служби, органів та підрозділів цивільного захисту, посадовою особою митної служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище, посадовою особою органів державної податкової служби, якій присвоєно спеціальне звання державного радника податкової та митної справи III рангу і вище. Для формування кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя створення та діяльність детективів НАБУ має суттєве значення. Учинення злочинів корупційної спрямованості або інших названих КПК України злочинів службовими особами, які здійснюють функції досудового розслідування або судового розгляду, безпосередньо впливає на сферу правосуддя і відповідно на реалізацію кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Важливим також для реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя є створення Державного бюро розслідування (Закон України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 р. № 794-VIII). На сьогодні даний орган ще

не почав працювати, але аналіз повноважень службових осіб даного органу дає підстави на очікування серйозних результатів від їх діяльності в майбутньому. Згідно з ч. 4 ст. 216 КПК України слідчі органів Державного бюро розслідувань здійснюватимуть досудове розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», особами, посади яких віднесено до 1–3 категорій посад державних службовців, суддями та працівниками правоохоронних органів, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності Національного антикорупційного бюро України згідно з ч. 5 цієї статті; вчинених службовими особами Національного антикорупційного бюро України, заступником Генерального прокурора України – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або іншими прокурорами Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, крім випадків, коли досудове розслідування цих злочинів віднесено до підслідності детективів підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України згідно з ч. 5 цієї статті.

Відповідно до чинного законодавства реалізація кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя знаходитиметься у залежності від діяльності новостворених органів Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідування, оскільки до їх підслідності вже віднесено категорії справ, які вчиняються службовими особами органів кримінальної юстиції. Що стосується підслідності інших злочинів, які посягають на суспільні відносини у сфері правосуддя, то досудове розслідування щодо злочинів, передбачених статтями 384, 385, 386, 387, 388, 396 КК України, здійснюється слідчим того органу, до підслідності якого відноситься злочин, у зв'язку з яким почато досудове розслідування. Інші злочини, які посягають на правосуддя, розслідуються відповідно до загального правила, встановленого ч. 1 ст. 216 КПК України, – слідчими органів Національної поліції.

Разом із цим не можна вказати, що тільки органи, які здійснюють досудове розслідування, реалізують кримінальну політику з протидії злочинам у сфері правосуддя. Такими органами є також суд та інші судові органи (Державна судова адміністрація України, Вища рада

юстиції, Вища кваліфікаційна комісія суддів України), органи прокуратури та адвокатури України, органи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органи та установи виконання покарань.

Правотворча та правозастосовна форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя шляхом реформування кримінально-правового, кримінального процесуального та кримінально-виконавчого законодавства вказують на певні тенденції у цій сфері. Судова реформа та реформа правоохоронних органів відбуваються в напрямі протидії злочинам у сфері правосуддя на віддалену перспективу. Наслідком введення в дію законів України «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про Державне бюро розслідувань» та «Про Національну поліцію» має стати виведення на новий рівень реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя. Незважаючи на те, що низка положень КПК України не відповідає реаліям протидії злочинам у сфері правосуддя, змагальний характер кримінального процесу (судочинства) залишається домінуючим принципом демократизації органів кримінальної юстиції та здійснення завдань кримінального провадження. Необхідно зазначити, що завдання, поставлені в Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, є такими, які спрямовані передусім на змінення законодавства, що стосується відповідних сфер. Разом із цим передбачається суттєве оновлення 70 відсотків суб'єктного складу органів кримінальної юстиції, що може призвести не тільки до позитивного ставлення суспільства, а й до негативного через те, що такі службові особи повинні мати високий професійний рівень. Тому важливим є створення (оновлення) освітніх програм з підготовки, перепідготовки працівників органів кримінальної юстиції. Крім того, необхідно перенести акцент з правотворчої до правозастосовної форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя. Це стосується забезпечення техніко-криміналістичними, експертними та інформаційними засобами здійснення правосуддя¹. На сьогоднішній день слідчі, детективи та інші

¹ Див., наприклад, про «електронне правосуддя» п. 5.4 Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки.

суб'єкти, які здійснюють кримінальну політику з протидії злочинам у сфері правосуддя, не мають у своєму розпорядженні новітніх засобів для здійснення завдань кримінального провадження. Більше того, поки що про забезпечення такими засобами не йдеться у планах, програмах або стратегіях.

Перелік літератури

1. Feuerbach P. J. A. Versuch einer Criminal-Jurespruzenz des Koran / P. J. A. Feuerbach, 1804. – S. 164, 165.
2. Ансель М. Новая социальная защита / М. Ансель. – М. : Прогресс, 1970. – 312 с.
3. Дагель П. С. Проблемы советской уголовной политики / П. С. Дагель. – Владивосток : Изд-во ДВГУ, 1982. – 124 с.
4. Беляев Н. А. Уголовно-правовая политика и пути ее реализации / Н. А. Беляев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 176 с.
5. Проблемы уголовной политики: советский и зарубежный опыт : сб. науч. ст. / под ред. А. В. Усса. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 272 с.
6. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / П. Л. Фріс. – К., 2005. – 440 с.
7. Лопашенко Н. А. Уголовная политика / Н. А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2009. – 608 с.
8. Грищук В. К. Окремі питання кримінальної політики сучасної Української держави / В. К. Грищук // Політика в сфері боротьби зі злочинністю: актуальні проблеми сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – Івано-Франківськ, 2011. – С. 30–32.
9. Закалюк А. П. Теоретична характеристика та обґрунтування системи державної протидії проявам злочинності / А. П. Закалюк // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 216–227.
10. Борисов В. І. Сучасна політика держави у сфері боротьби зі злочинністю та її кримінально-правовий напрям / В. І. Борисов // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 233–241.
11. Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні / К. Б. Марисюк. – Львів : Тріада плюс, 2013. – 404 с.
12. Полищук Д. А. Базовые парадигмы современной уголовной политики России в сфере защиты интересов правосудия / Д. А. Полищук. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2014. – 255 с.
13. Шепитько М. В. Место криминалистической стратегии в связи с изменчивостью понимания уголовной политики / М. В. Шепитько //

Криминалистика и судебная экспертиза: наука, обучение, практика : сб. науч. тр. : в 2 т. Т. 1. – Харьков ; Вильнюс : Апостиль, 2014. – С. 154–164.

14. Борисов В. І. Поняття кримінально-правової політики / В. І. Борисов, П. Л. Фріс // Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми : монографія / за ред. П. Л. Фріса та В. Б. Харченка. – Івано-Франківськ ; Х., 2016. – С. 24–43.

15. Чубинский М. П. Очерки уголовной политики: понятие, история и основные проблемы уголовной политики как основного элемента науки уголовного права / М. П. Чубинский. – М. : ИНФРА-М, 2010. – XII. – С. 55–56.

16. <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920>.

17. <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=366464>.

18. <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>.

19. <http://www.crimcongress.com/news/4783/>.

20. <http://www.transparency.org/>.

Транслітерація переліку літератури

1. Feuerbach P. J. A. Versuch einer Criminal-Jurespruzenz des Koran, 1804. – S. 164, 165. [in English].

2. Ansel' M. Novaya social'naya zashchita [The new social protection]. Moskva.: Izd-vo Progress, 1970, 312 p. [in Russian].

3. Dageľ' P. S. Problemy sovetskoj ugotovnoj politiki [Problems of the Soviet criminal policy]. Vladivostok: Izd-vo DVGU, 1982, 124 p. [in Russian].

4. Belyaev N. A. Ugotovno-pravovaya politika i puti ee realizacii [Criminal legal policy and ways of its realization]. Leningrad: Izd-vo LGU, 1986, 176 p. [in Russian].

5. Problemy ugotovnoj politiki: sovetskij i zarubezhnyj [Criminal policy problems: the Soviet and foreign experience]. Krasnoyarsk: Izd-vo Krasnoyar. un-ta, 1989, 272 p. [in Russian].

6. Fris P. L. Kryriminalno-pravova polityka [Criminal Law Policy]. Kyiv: 2005, 440 p. [in Ukrainian].

7. Lopashenko N. A. Ugotovnaya politika [Criminal policy]. Moskva.: Volters Kluver, 2009, 608 p. [in Russian].

8. Hryshchuk V. K. Okremi pytannia kryriminalnoi polityky suchasnoi Ukrainskoi derzhavy [Some questions of criminal policy of the modern Ukrainian state]. Polityka v sferi borotby zi zlochynnistiu: aktualni problemy sohodennia, Ivano-Frankivsk, 2011, pp. 30–32. [in Ukrainian].

9. Zakaliuk A. P. Teoretychna kharakterystyka ta obgruntuvannya systemy derzhavnoi protyidii proiavam zlochynnosti [Theoretical description and justification of civil combating crime]. *Pravo Ukrainy*, 2012, Vol 1–2, pp. 216–227. [in Ukrainian].

10. Borysov V. I. Suchasna polityka derzhavy u sferi borotby zi zlochynnistiu ta yii kryminalno-pravovyi napriam [The current policy of the state in the fight against crime and its criminal legal direction]. *Pravo Ukrainy*, 2012, Vol 1–2, pp. 233–241. [in Ukrainian].

11. Marysiuk K. B. Kryminalno-pravova polityka u sferi matsnovykh pokaran v Ukraini [Criminal legal policy in the field of property punishment in Ukraine]. Lviv: Triada plus, 2013, 404 p. [in Ukrainian].

12. Polishchuk D. A. Bazovye paradigmy sovremennoj ugolovnoj politiki Rossii v sfere zashchity interesov pravosudiya [The basic paradigm of modern criminal policy of Russia in the sphere of protection of the interests of justice]. Moskva.: YUNITI–DANA, 2014, 255 p. [in Russian].

13. Shepitko M. V. Mesto kriminalisticheskoy strategii v svyazi s izmenchivost'yu ponimaniya ugolovnoj politiki [Place forensic strategy in relation to the variability of understanding the criminal policy]. *Kriminalistika i sudebnaya ehkspertiza: nauka, obuchenie, rpaktika*, Kharkov, Vil'nyus: Apostil', 2014, pp. 154–164. [in Ukrainian].

14. Borysov V. I., Fris P. L. Poniattia kryminalno-pravovoi polityky [The concept of penal policy]. *Polityka v sferi borotby ziz zlochynnistiu Ukrainy: teoretychni ta prykladni problemy* [Policy in the fight against crime Ukraine: theoretical and applied problems]. Ivano-Frankivsk-Kharkiv: 2016, pp. 24–43. [in Ukrainian].

15. Chubinskij M. P. Oчерки ugolovnoj politiki: ponyatie, istoriya i osnovnye problemy ugolovnoj politiki kak osnovnogo ehlementa nauki ugolovnogo prava [Sketches of the criminal policy: the concept, the story and the main problems of the criminal policy as a key element of science of criminal law]. Moskva.: INFRA-M, 2010, pp. 55–56. [in Russian].

16. <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=42312&pf35401=211920>.

17. <http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=366464>.

18. <http://www.aprnu.kharkiv.org/doc/strategiya.pdf>.

19. <http://www.crimcongress.com/news/4783/>.

20. <http://www.transparency.org/>.

Шепітько М. В. Форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя

Автор розглядає кримінальну політику з протидії злочинам у сфері правосуддя з точки зору форм її реалізації. Стаття заснована на ідеї, що виокремлюється, як мінімум, дві форми реалізації такої політики: правотворча та правозастосовна. Цей підхід розкривається через аналіз чинних нормативно-правових актів, які безпосередньо впливають на протидію злочинам у сфері правосуддя. Це перш за все Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси України, окремі закони України, а також Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5) та Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки (схвалена Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276). На правозастосовному рівні відмічається початок роботи Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань, що безумовно впливає на реалізацію кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя.

Ключові слова: злочини проти правосуддя, протидія злочинам у сфері правосуддя, кримінальна політика, форма реалізації кримінальної політики.

Шепітько М. В. Форми реализации уголовной политики по противодействию преступлениям в сфере правосудия

Автор рассматривает уголовную политику по противодействию преступлениям в сфере правосудия с точки зрения форм ее реализации. Статья основана на идее, что выделяется, как минимум, две формы реализации такой политики: правотворческая и правоприменительная. Этот подход раскрывается через анализ действующих нормативно-правовых актов, которые непосредственно влияют на противодействие преступлениям в сфере правосудия. Это прежде всего Уголовный и Уголовный процессуальный кодексы Украины, отдельные законы Украины, а также Стратегия устойчивого развития «Украина – 2020» (утверждена Указом Президента Украины от 12 января 2015 г. № 5) и Стратегия реформирования судостроительства, судопроизводства и смежных правовых институтов на 2015–2020 годы (утверждена Указом Президента Украины от 20 мая 2015 г. № 276). На правоприменительном уровне отмечается начало работы Национального антикоррупционного бюро Украины и Государственного бюро расследований, что безусловно влияет на реализацию уголовной политики по противодействию преступлениям в сфере правосудия.

Ключевые слова: преступления против правосудия, противодействие преступлениям в сфере правосудия, уголовная политика, форма реализации уголовной политики.

Shepitko M. V. Forms realization of criminal policy on the counteraction of the crimes against justice

The author is contemplated the criminal policy on the counteraction of the crimes against justice in terms of the forms of its realization. The article is based on the idea

that it is allocated at least two realization forms of such policy: law-making and law enforcement. This approach is revealed through the analysis of existing legal acts, which directly affect on the counteraction on the crimes against justice. It is, at first, Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine, some special Laws of Ukraine, and also The Strategy of Sustainable Development «Ukraine – 2020» (signed by President of Ukraine, – Decree # 5, 12 January 2015) and The Strategy of Judiciary, Legal Proceedings and Related Legal Institutions Reforming for 2015–2020 (signed by President of Ukraine, Decree # 276, 20 May 2015). At the enforcement level it is marked the start of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the State Bureau of Investigation. This author analysis is underlined influence on the realization to the criminal policy to counteraction of the crimes against justice.

Key words: *crimes against justice, counteraction to crimes against justice, criminal policy, form realization of criminal policy.*

УДК 343.9

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ,
ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ ОХОРОНИ
АБО ВИКОРИСТАННЯ НАДР, В УКРАЇНІ**

І. В. Здоровило, аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпропетровськ

Постановка проблеми та її актуальність. У структурі екологічних злочинів незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення посідає особливе місце. Негативними наслідками злочинів цієї категорії є заповдіяння збитку економіці та екології країни в тих регіонах, у яких розміщені поклади корисних копалин і ведеться їх активне видобування. Надра є важливим економічним і стратегічним природним ресурсом, що статтею 13 Конституції України визнаються об'єктом права власності Українського народу [1, с. 141]. Специфіка вчинення злочину, передбаченого ст. 240 КК України, значною мірою зумовлена територіальними особливостями регіону, тобто природно-географічними та геологічними чинниками. Так, у Житомирській та Рівненській областях особливої поширеності набув незаконний видобуток корисних копалин загальнодержавного значення – піску та бурштину, у Донецькій та Луганській областях предметом незаконного видобування корисних копалин, як правило, є вугілля. Згідно з Переліком корисних копалин загальнодержавного значення до таких належать горючі корисні копалини – газ, нафта, вугілля тощо; метали – чорні, кольорові, рідкісні, благородні, рідкісноземельні; неметали – різноманітна сировина (хімічна, гірничорудна); води – підземні, поверхневі; інертні гази [2]. Аналіз матеріалів слідчої та судової практики свідчить, що предметом незаконного видобування корисних копалин передусім є вугілля, граніт, пісок формувальний, бурштин.

Проблема незаконного видобування корисних копалин у теперішній час значно загострилася, хоча вона виникала не останніми

роками. Органи державної влади та керівники органів місцевого самоврядування спочатку не дуже переймалися цими проблемами, а потім фактично «очолили» цю незаконну діяльність. Корисні копалини незаконно видобуваються і транспортуються за кордон. Оскільки технологічна система видобування непроста, в ній чітко проглядається налагоджена корупційна схема прикриття злочинів саме із боку «зацікавлених» органів та посадових осіб. Отже, на сьогоднішній день можна стверджувати про масштабну проблему екологічної злочинності, яка пов'язана з негативними наслідками, що негативно впливають на розвиток нашої країни та суспільства в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід зазначити, що окремі аспекти запобігання вчиненню екологічних злочинів розглядалися у роботах С. О. Книженко, М. О. Селіванова, В. Д. Ларчева, В. К. Матвійчука, Н. В. Нетеси, О. П. Шем'якова, Н. В. Сердюкова, Т. В. Корнякової, О. О. Дудорова, С. Б. Гавриша та ін. Водночас необхідно визнати, що кримінологічні аспекти протидії екологічній злочинності, у тому числі й злочинам, пов'язаним із порушенням правил охорони або використання надр, у даний час продовжують залишатися недостатньо вивченими, що також є свідченням актуальності і значущості дослідження. Однак проблеми кримінологічного забезпечення запобіжної діяльності злочинам, що пов'язані з порушенням правил охорони або використання надр, у сучасних умовах суспільного життя Української держави ще не були предметом самостійного дослідження. На нашу думку, потрібно провести кримінологічне дослідження, що наблизить до вирішення проблем протидії суспільства цим правопорушенням, адже кримінологія вивчає широке коло соціальних явищ і процесів, так чи інакше пов'язаних із злочинністю і природою її виникнення.

Метою статті є висвітлення проблемних аспектів у запобіганні злочинам, що пов'язані з порушенням правил охорони або використання надр, на підставі аналізу сучасного стану розробки зазначеної проблеми у кримінологічній науці, зокрема регіональних особливостей існування цієї злочинності.

Виклад основного матеріалу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи міс-

цевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Одним із завдань кримінального законодавства відповідно до ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України є правове забезпечення охорони довкілля. Ефективне вирішення завдань, визначених законодавством України про кримінальну відповідальність, стає можливим, якщо вдосконалити запобіжні процедури щодо окремих видів або груп злочинів з урахуванням принципів та загальних положень теорії запобігання злочинам. Таким чином, виникає необхідність у подальшому поглибленому дослідженні основних кримінологічних проблем забезпечення запобіжної діяльності, що здатне розширити теоретичну та практичну базу розробки окремих засобів і методів протидії злочинності. Це особливо актуально, коли йдеться про доволі поширені злочини, до яких, зокрема, належать і злочини проти довкілля, що традиційно посідають помітне місце у структурі сучасної злочинності в Україні. При цьому слід зазначити, що серед злочинів, які посягають на довкілля, чимало вчиняється з корисливого мотиву. При цьому значний резонанс викликають випадки порушення правил охорони та використання надр.

Порушення правил охорони та використання надр характеризуються, з одного боку, значним рівнем латентності, а з другого – груповим характером учинення цих правопорушень. Нерідко для вчинення таких злочинів характерною є спільна злочинна діяльність за участю представників Державної служби геодезії та надр України, органів місцевого самоврядування, представників судових і правоохоронних органів та ін.

Ураховуючи значне погіршення соціально-економічної ситуації у нашій країні, викликане наслідками світової фінансової та економічної кризи, населення нашої країни нерідко вдається до збагачення, порушуючи норми закону. Не останню роль у поширенні розглядуваних злочинів відіграють, з одного боку, недостатність коштів у вітчизняних виробників для забезпечення екологічної безпеки виробничої діяльності, сільського господарства, транспорту, видобувної галузі тощо, а з другого – ухилення від підвищення собівартості продукції за рахунок запровадження на виробництві еко-

логічного устаткування. Вплив названих чинників значно збільшується внаслідок поширеності в господарській діяльності принципу – досягти успіху за будь-яку ціну [3, с. 444–445].

В юридичній літературі обґрунтовано доводиться, що поширеність та збільшення кількості злочинів у сфері доквілля стимулює недосконалість нормативно-правової бази у сфері господарювання і будівництва (велика кількість відсилочних норм, невідповідність між різними правовими актами та нормами, відсутність механізму їх реалізації тощо) [4, с. 214–225]. Підкреслюється й те, що суттєву шкоду запобіганню злочинності у сфері навколишнього природного середовища завдає поширена практика, за якої державні органи, ухвалюючи ті чи інші рішення, рідко узгоджують їх із природоохоронними органами, хоча прийняття таких рішень без попередньої екологічної експертизи є порушенням чинного законодавства. Такі на перший погляд незначні відхилення від вимог нормативних актів призводять до хаотичного будівництва підприємств, приватних будинків, руйнування природно-заповідного фонду тощо. Основний недолік у сфері господарювання полягає в тому, що законодавче регулювання суспільних відносин орієнтоване здебільшого на усунення негативних наслідків господарської діяльності, а не на їх запобігання, що невиправдано ані з економічної, ані з екологічної точок зору [5, с. 128]. Видобування корисних копалин загальнодержавного значення в основному здійснюється двома способами: механічним та гідравлічним. Механічний спосіб включає в себе механічну розробку масиву ґрунту у відкритому кар'єрі або під землею та полягає у: розкритті продуктивного шару ґрунту, транспортуванні породи, митті породи та рекультиватії земель. Зазначений спосіб видобування корисних копалин проводиться комплексом машин, однак на сьогодні він застарів. Недоліками такого способу є великі експлуатаційні та економічні затрати, винос породи на поверхню і негативний екологічний вплив на навколишнє середовище [6, с. 148].

Гідравлічний спосіб вживається при розмиванні продуктивного шару ґрунту струминами високого тиску та виносі корисних копалин на поверхню родовища гідравлічними потоками. Спосіб супроводжується виносом мінерального ґрунту на поверхню родовища, не

забезпечує повного вилучення бурштину з родовищ. До того ж він є енергомістким, призводить до зміни структури ґрунтів, утворення порожнин і відповідно справляє значний негативний техногенний вплив на навколишнє середовище [7, с. 376].

Видобування корисних копалин потребує новітніх технологій і вдосконалення засобів для інтенсифікації процесу видобутку, при якому досягаються вища продуктивність та ефективність, а також зменшення негативного екологічного впливу на навколишнє середовище [8, с. 352–358].

Усе висловлене свідчить, що на сьогоднішній день сформувалися чітко визначені проблеми, які пов'язані із порушенням правил охорони або використання надр, що спричиняють негативні наслідки для нашої країни, а саме:

– економічні проблеми. Вони полягають в тому, що відсутність економічно обґрунтованої стратегії розвитку мінерально-сировинного комплексу України, особливо його паливно-енергетичного сегмента, поширення негативних тенденцій задоволення потреб України в мінеральній сировині та енергоносіях, передусім за рахунок імпорту, та підвищення цін на ці види продукції зумовили кримінальну активність ринку мінеральних та паливно-енергетичних ресурсів [9, с. 40–51]. За деякими оцінками, лише в Донецькій та Луганській областях функціонує від 2–2,5 до 6 тис. об'єктів незаконного видобування вугілля, а його тіньовий обіг складає понад 130 млн грн [10]. Загрозливих форм набуває поширення незаконних бурштинових промислів на Рівненщині;

– кліматичні і природні проблеми як такі. Множаться території, зайняті кар'єрами, шахтами, буровими, промисловими та побутовими звалищами, забруднені нафтопродуктами або пошкоджені викидами промислових підприємств. При цьому все менше місця залишається для дикої природи. Усе важче знайти не перетворені людиною ландшафти. Площа знищених лісів величезна: лише в Олевському районі Житомирщини, у найбільшому «клондайку» – урочищі Корабель (за супутниковими даними), знищено 187 га лісу станом на минулий рік. У найближчі кілька років, на жаль, ця тенденція зростатиме. Крім того, невідомо, яким буде новий ліс? Очевидно, що на відновлення багатих вікових дубово-соснових лісів

підуть століття. Крім того, ми втрачаємо рідкісні види рослин та їхні угруповання. Наприклад, у Червоній книзі є рослини зі складним циклом розвитку (наприклад, види орхідей), які розвиваються з насінини у квітку лише за 8–9 років. І коли під час тієї ж наливки бурштину порушуються ґрунтовий покрив та гідрологія, ці рідкісні види вже не зможуть відновитися [11]. Видобуток цього виду корисних копалин супроводжується виносом мінерального ґрунту на поверхню родовища, не забезпечує повне вилучення бурштину з родовищ, призводить до зміни структури ґрунтів, утворення пустот і відповідно здійснює негативний техногенно-екологічний вплив на навколишнє середовище [12, с. 273–284];

– стратегічні проблеми. Ставиться під загрозу стратегічне партнерство між ЄС та Україною, що ґрунтується на спільних цінностях та інтересах, є життєвим фактором зміцнення миру, стабільності та процвітання у Європі. Свобода, незалежність і стабільність України належать до найбільших досягнень нової Європи, котра позбулася старих ліній розділу [13]. Міністерство екології та природних ресурсів України представило Національну стратегію наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, що означає наближення України до ЄС і послідовного просування своєї нової екологічної політики [14]. Ослаблення держави як такої з позиції розгляду України як стратегічного партнера – немає порядку всередині країни, значить, ненадійний партнер в усьому, що призводить до негативного іміджу України в цілому на міжнародній арені;

– морально-психологічні проблеми. Критична екологічна ситуація, що склалася в сучасному світі, є закономірним результатом змін навколишнього середовища, викликаних бездумною діяльністю людини, а саме порушенням відповідності прийнятих суспільством способів задоволення своїх потреб і меж споживання, допустимих для біосфери. Порушення співвідношення між цілями і засобами життя та надмірно технізована раціоналізація підвели людину до формування особливої системи цінностей, що проявляє себе у владі людини над природою – руйнування природних екосистем, знищення озонового прошарку, забруднення води, деградація землі, знищення флори та фауни [15]. Так, межі, що встановлю-

валися на основі саморегуляції складних систем та їх природоосвітніх проєктів, на жаль, не виправдали себе і стали джерелом глобальних проблем (яскравим прикладом екологічних катастроф є практика грандіозних перетворень природи: каскад ГЕС на Дніпрі, осушення боліт Полісся, іригація на півдні, хімізація землеробства, аварія на Чорнобильській АЕС і багато іншого). Ці проблеми вже давно зачіпають всі сторони життя людей і людства в цілому, оскільки традиційні моделі історичного розвитку підкорення природи підвели людину до вибору: загинути або змінити своє взаємовідношення з природним світом [16, с. 533].

Важливе значення у вирішенні екологічних проблем експлуатації надр має формування дієвої системи державного регулювання та управління природокористуванням, а також екологічною безпекою на національному, регіональному й місцевому рівнях. На сьогоднішній день на територіях, де видобувають корисні копалини, створено тільки один 52-й відділ спеціальної поліції з охорони бурштину. На законодавчому рівні ані закону, ані органу, що мав би повноваження контролювати видобування корисних копалин, не створено. Місцеві активісти, що беруть участь в охороні природних ресурсів, неодноразово зверталися до Президента України, Міністра внутрішніх справ України, щоб вирішити цю проблему і створити підрозділи поліції, які разом із місцевими жителями займалися б охороною природних ресурсів. Проте на сьогоднішній день інформації про будь-яку реакцію на зроблені звернення не надійшло.

На нашу думку, взаємодію підрозділів Національної поліції із громадськими формуваннями потрібно здійснювати на основі загальних принципів державного управління. Ці принципи й форми взаємодії поліції із громадськими формуваннями з охорони правопорядку потрібно закріпити в нормативних актах, що регулюють діяльність поліції і громадських формувань, а також в інших актах.

Позитивним прикладом партнерства поліції (насамперед поліцейських патрульної поліції) і громадськості є спільна діяльність із громадськими формуваннями, які вже тривалий час функціонують на підставі Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [17]. Спектр заходів, що в тісній взаємодії із працівниками поліції виконують сучасні дру-

жинники, досить широкий: патрулювання житлових масивів і селищ; участь у розшуку зниклих без вісти; участь у розшуку та затриманні підозрюваних у скоєнні злочину; спільне проведення профілактичних, просвітницьких, виховних заходів серед різних категорій населення тощо. Що стосується правового забезпечення відносин, пов'язаних із використанням і охороною надр, то слід відмітити такі недоліки, як повільний розвиток законодавчої бази, її безсистемність та неузгодженість окремих елементів, велика кількість підзаконних актів (відомчі положення, інструкції, накази тощо) та застарілий Кодекс України про надра із наявністю в ньому норм із призупиненою дією та переважною більшістю бланкетних норм, наявність неузгодженостей і навіть протиріч між Кодексом України про надра [18], Гірничим Законом [19], окремими законами стосовно певних видів спеціального надрокористування (наприклад, Законом України «Про нафту і газ» [20], іншими законами, що не мають спеціального надрового характеру, а регулюють деякі окремі аспекти використання й охорони надр).

Створюючи нову правову базу для порядку регулювання, не слід ігнорувати європейський досвід, зокрема, щодо екологічного страхування та екологічної застави. Екологічне страхування полягає в тому, що певне підприємство вносить екологічний платіж. У майбутньому підприємство зобов'язується рекультивувати ділянку, а якщо воно цього не робить, страхова здійснює платіж іншому підприємству, яке зможе це зробити [21].

У свою чергу, екологічна застава полягає в тому, що підприємство вносить кошти на спеціально відкритий казначейський рахунок, на якому вони акумулюються для того, щоб в подальшому використати їх для відновлення цієї ділянки. Якщо саме підприємство проводить цю роботу, то кошти йому повертаються. Така практика досить поширена у Європейському Союзі. Вона забезпечує екологічне відновлення ґрунтів [22].

Отже, незаконне використання і неналежна охорона надр нашої держави супроводжуються цілою низкою правопорушень – не лише адміністративно-правових деліктів, а й злочинів. Це викликає необхідність розробки системи запобіжних заходів з урахуванням новітніх напрацювань кримінологічної науки. Однак отримання таких

напрацювань є можливим лише на підставі проведення ґрунтовних кримінологічних досліджень і створення відповідної характеристики правопорушень (насамперед злочинів), пов'язаних із порушенням правил охорони або використання надр. На нашу думку, законодавцеві слід звернути увагу на проблеми, що склалися в нашій країні, а саме на порушення правил охорони або використання надр, що призводять до зміни природного середовища в результаті антропогенних дій, що, у свою чергу, тягне порушення структури і функціонування природних систем (ландшафтів), а також викликає негативні соціальні, економічні та інші наслідки.

Перелік літератури

1. Конституція України : від 28 черв. 1994 р. №254-к/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.

2. Про затвердження переліків корисних копалин загальнодержавного та місцевого значення [Електронний ресурс] : постанова Каб. Міністрів України від 12 груд. 1994 р. №827. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/827-94-%D0%BF>. – Заголовок з екрана.

3. Кримінологія : учебник / Г. А. Аванесов, С. М. Иншаков, С. Я. Лебедев, Н. Д. Зриашвили ; под ред. Г. А. Аванесова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 480 с.

4. Корнякова Т. До питання особливостей походження екологічної злочинності в Україні / Т. Корнякова // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2011. – №2. – С. 214–225.

5. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, М. І. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужи. Кн. 2 / відп. ред. Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 480 с.

6. Смирнов В. О. Фізичні та хімічні основи виробництва : навч. посіб. / В. О. Смирнов, В. С. Білецький. – Донецьк : Сх. вид. дім, 2005. – 148 с.

7. Яремійчук Р. С. Основи гірничого виробництва: видобування нафти, газу та твердих корисних копалин : підручник / Р. С. Яремійчук, В. Р. Возний. – К. : Кондор, 2006. – 376 с.

8. Корнієнко В. Я. Аналіз сучасних технологій та вибір обладнання для вилучення бурштину із піщаних родовищ з найменшим техногенно-екологічним впливом на навколишнє середовище / В. Я. Корнієнко // Вісник НУВГП : зб. наук. пр. – 2007. – №2 (38). – С. 352–358.

9. Сахарова О. Б. Особливості боротьби з проявами організованої злочинності у нафтогазовій галузі України / О. Б. Сахарова // Боротьба

з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2006. – № 14. – С. 40–51.

10. Черная добыча угля : інтерв'ю зам. пред. ком. ВР України по ТЭК Михаила Волинца // Дело. – 2006. – № 32.

11. Після видобутку бурштину знищені ліси відновляться. Однак ми не знаємо, якими вони будуть [Електронний ресурс] // ЦЕНЗОР.НЕТ. – 17 квіт. 2015 р. – Режим доступу: http://ua.censor.net.ua/resonance/383910/pislya_vydobutku_burshtynu_znyscheni_lisy_vidnovlyatsya_odnak_my_ne_znaemo_yakumu_vony_budut_koordinator. – Заголовок з екрана.

12. Татарів А. Ю. Криміналістична характеристика порушення правил охорони або використання надр на прикладі незаконного видобутку бурштину / А. Ю. Татарів, С. І. Марко // Наук. вісн. Луган. держ. ун-ту внутр. справ. – 2014. – Вип. 3. – С. 273–284.

13. Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_492. – Заголовок з екрана.

14. Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права Європейського Союзу у сфері охорони довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/adaptation/3133-natsionalna-stratehiia-nablyzhenniaaprosymatsiia-zakonodavstva-ukrainy-do-prava-yes-v-haluzi-okhorony-dovkilli>. – Заголовок з екрана.

15. Головні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://eco.com.ua/content/golovni-ekologichni-problemi-ta-shlyakhi-ikh-virishennya>. – Заголовок з екрана.

16. Войцицький А. П. Техноекологія : підручник / А. П. Войцицький, В. П. Дубровський, В. М. Боголюбов ; за ред. В. М. Боголюбова. – К. : Аграрна освіта, 2009. – 533 с.

17. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державно-го кордону : Закон України № 1835-III від 22 черв. 2000 р. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14>. – Заголовок з екрана.

18. Кодекс України про надра : Закон України від 27 лип. 1994 р. № 132/94-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

19. Гірничий Закон України : Закон України від 6 жовт. 1999 р. № 1127-XIV // Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 50. – Ст. 433.

20. Про нафту і газ : Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2665-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 50. – Ст. 262.

21. Василюшин Х. Р. Теоретико-методичні засади екологічного страхування в Україні / Х. Р. Василюшин // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20. – С. 46–53.

22. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 роки : Закон України від 21 верес. 2000 р. №1989-III // Уряд. кур'єр. – 2000. – №207. – С. 3–16.

Транслітерація переліку літератури

1. Konstitutsiya Ukrayini vid 28 chervnya 1994 r. [Constitution of Ukraine]. Vidom. Verhov. Radi Ukrayini, 1996, no 30, St.141 [in Ukrainian].

2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 12 grudnya 1994 roku. Pro zatverdzhennya perelikiv korisnikopalin zagalnoderzhavnogo ta mIstsevego znachennya. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/827-94-p> [in Ukrainian].

3. Kriminologiya [Criminology: a Textbook] Moskva : YuNITI–DANA, 2005, pp. 444–445 [in Russian].

4. Kornyakova T. Do pitannya osoblivostey pohodzhennya ekologichnoy zlochinnosti v Ukrayini [On the question of the origin of environmental features of crime in Ukraine] Visnik Akademiyi pravovih nauk Ukrayini. Harkiv, 2011, no. 2, pp. 214–225 [in Ukrainian].

5. Kurs kriminologiyi: Osobлива chastina [Criminology Course: Special Section: a Textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter, 2001, p. 128 [in Ukrainian].

6. Smirnov V. O., Biletskiy V. S. Fizichni ta himichni osnovi virobnitstva. [Physical and chemical bases of production]. Donetsk: Shidniy vidavnicхий dim, 2005, 148 p. [in Ukrainian].

7. Yaremychuk R. S., Vozniy V. R. Osnovi gIrnichogo virobnitstva: vidobuvannya nafti, gazu ta tverdih korisnih kopalin [Fundamentals of mining, oil, gas and solid minerals: a Textbook]. Kyiv: Kondor, 2006, p. 376 [in Ukrainian].

8. Kornienko V. Ya. Analiz suchasnih tehnologiy ta vIblr obladnannya dlya viluchennya burshtinu iz pischanih rodovisch z naymenshim tehnogenno-ekologichnim vplivom na navkolishne seredovische [Analysis of modern technology and selection of equipment for the extraction of sand deposits of amber with the lowest technogenic and ecological impact on the environment]. Visnik NUVGP, Rivne : 2007, no. 2 (38), pp. 352–358 [in Ukrainian].

9. Saharova O. B. Osoblivosti borotbi z proyavami organizovanoyi zlochinnosti u naftogazoviy galuzi Ukrayini [Features fight against manifestations of organized crime in Ukraine oil and gas industry] Borotba z organizovanoyu zlochinnistyu i koruptsieyu (teoriya i praktika), 2006, no. 14, pp. 40–51 [in Ukrainian].

10. Chernaya dobyicha uglya: Intervyu zamestitelya predsedatelya komiteta VR Ukrainyi po TEK Mihaila Volynitsa [Black coal mining: Interview with

Deputy Chairman of the Verkhovna Rada Committee on Fuel and Energy Complex Mikhail Volynets]. Delo: 2006, no. 32. [in Ukrainian].

11. Pislya vidobutku burshtinu znischeni lisi vidnovlyatsya. Odnak mi ne znaemo, yakimi voni budut [After extraction of amber destroyed forests restored. However, we do not know what they will] Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_492 [in Ukrainian].

12. Tatariv A. Yu., Marko S. I. Kriminalistichna charakteristika porushennya pravil ohoroni abo vikoristannya nadr na prikhladi nezakonnogo vidobutku burshtinu [Forensic characterization of violation of safety rules or use subsoil for example, illegal extraction of amber]. Naukoviy visnik : 2014, no. 3, pp. 273–284 [in Ukrainian].

13. Spilna strategiya Evropeyskogo Soyuzu schodo Ukrayini, shvalena Evropeyskoyu Radoyu 11 grudnya 1999 roku [Common Strategy of the European Union on Ukraine, adopted by the European Council] Retrieved from : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_492 [in Ukrainian].

14. Natsionalna strategiya nablizhennya (aproksimatsiyi) zakonodavstva Ukrayini do prava Evropeyskogo Soyuzu u sferi ohoroni dovkillya [NSS approach (approximation) of Ukraine to EU law on environmental protection]. Retrieved from: <http://www.menr.gov.ua/adaptation/3133-natsionalna-stratehiia-nablyzhenniaaproksymatsiia-zakonodavstva-ukrainy-do-prava-yes-v-haluzi-okhorony-dovkilli> [in Ukrainian].

15. Golovni ekologichni problemi ta shlyahi yih virishennya [The main environmental problems and solutions] Retrieved from : <http://eco.com.ua/content/golovni-ekologichni-problemi-ta-shlyakhi-ikh-virishennya> [in Ukrainian].

16. Voytsitskiy A. P. Tehnoekologiya : pidruchnik [Technical Ecology: a Textbook]. Kyiv: Agrarna osvita, 2009, 533 p. [in Ukrainian].

17. Pro uchast gromadyan v ohoroni gromadskogo poryadku i derzhavnogo kordonu [The participation of citizens in public order and state border] Retrieved from : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> [in Ukrainian].

18. Kodeks Ukrayini pro nadra [Subsoil Code of Ukraine] Zakon Ukrayini vid 27 lipnya 1994 r. no. 132/94-VR, Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini, 1994, 36, St. 340 [in Ukrainian].

19. Girnichiy Zakon Ukrayini [Mining Law of Ukraine] Zakon Ukrayini vid 6 zhovtnya 1999 r. no. 1127 – XIV, Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini, 1999, no. 50, St. 433. [in Ukrainian].

20. Pro naftu i gaz [On Oil and Gas] Zakon Ukrayini vid 12 lipnya 2001 r., no. 2665-III, Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini, 2001, no. 50, St. 262. [in Ukrainian].

21. Vasilishin H. R. Teoretiko-metodichni zasady ekologichnogo strahuvannya v Ukrayini [Theoretical and methodological principles of ecological insurance in Ukraine] Naukoviy visnik NLTU Ukrayini, 2010, Vol. 20, pp. 46–53 [in Ukrainian].

22. Pro Zagalnoderzhavnu programu formuvannya natsionalnoy ekologichnoy merezhi na 2000–2015 roki vid 21 veresnya 2000 r. no.1989-III [On the National program of national ecological network in the 2000–2015 years] Uryadoviy kur'er, 2000, no. 207, pp. 3–16 [in Ukrainian].

Здоровило І. В. Актуальні питання запобігання злочинам, пов'язаним із порушенням правил охорони або використання надр, в Україні

У статті висвітлюються проблеми дослідження основних кримінологічних питань забезпечення попереджувальної діяльності щодо злочинів, пов'язаних з порушенням правил охорони або використання надр (ст. 240 КК), в Україні. Зокрема, наголошується на необхідності розширення теоретичної і практичної бази розробки окремих засобів і методів протидії злочинності, пов'язаної з порушенням правил охорони або використання надр, в Україні. Проведено аналіз стану освітленої проблеми і проаналізовано чинники, що сприяють вчиненню кримінальних злочинів цієї категорії. Розглядається ставлення держави і суспільства до проблеми забезпечення попереджувальної діяльності за розглянутою категорією злочинів. Аналізуються чинне законодавство, його позитивні та негативні сторони, а також міжнародний досвід протидії порушенням правил охорони або використання надр.

Ключові слова: запобігання, корисні копалини, надра, кримінальна відповідальність, видобуток, природні ресурси, буритин.

Здоровило И. В. Актуальные вопросы предотвращения преступлений, связанных с нарушением правил охраны или использования недр, в Украине

В статье освещаются проблемы исследования основных криминалогических вопросов обеспечения предупредительной деятельности в отношении преступлений, связанных с нарушением правил охраны или использования недр (ст. 240 УК), в Украине. В частности, отмечается необходимость расширения теоретической и практической базы разработки отдельных средств и методов противодействия преступности, связанной с нарушением правил охраны или использования недр, в Украине. Проведен анализ состояния освещенной проблемы и проанализированы факторы, способствующие совершению уголовных преступлений этой категории. Рассматривается отношение государства и общества к проблеме обеспечения предупредительной деятельности по рассматриваемой категории преступлений. Анализируются действующее законодательство, его положительные и отрицательные стороны, а также международный опыт противодействия нарушениям правил охраны или использования недр.

Ключевые слова: предотвращение, полезные ископаемые, недра, уголовная ответственность, добыча, природные ресурсы, янтарь.

Zdorovylo I. V. Topical issues to prevent crimes related to violation of rules of protection and use of mineral resources in Ukraine

The article highlights the main criminological research problems of providing preventive activity on crimes related to violation of safety rules or use subsoil (Art. 240 of the Criminal Code), in Ukraine. In particular, stressed the need to expand the base of theoretical and practical development of certain means and methods of combating crime related to violation of safety rules or use of mineral resources in Ukraine. The analysis of the problems highlighted and analyzed factors contributing to the commission of criminal offenses in this category. We consider the attitude of the state and society to the issue of preventive activities to examining the category of crimes. We analyze existing legislation, its positive and negative sides as well as international experience in combating the violation of safety rules or the use of mineral resources.

Key words: prevention, minerals, mineral resources, criminal liability, illegal mining, natural resources and amber.

УДК 343.221

ОПОСЕРЕДКОВАНИЙ ВИКОНАВЕЦЬ ЗЛОЧИНУ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

І. А. Зінов'єва, аспірантка кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

При вивченні будь-якого поняття зазвичай виникає потреба розкрити його обсяг. Логічна операція, за допомогою якої визначається обсяг поняття, називається поділом. Структурними компонентами поділу є: ділене поняття (вихідне, родове), обсяг якого необхідно визначити, підстава (основа, принцип) поділу – ознака, за якою здійснюється поділ, і члени поділу – види (частини), утворені в результаті поділу. Розбивка обсягу родового поняття на види повинна здійснюватися з дотриманням правил логічного поділу, що забезпечують його чіткість і повноту: 1) поділ має здійснюватися тільки за однією підставою; 2) члени поділу повинні взаємно виключати один одного; 3) поділ повинен бути співмірним, тобто сума обсягів членів поділу має дорівнювати обсягу діленого поняття; 4) поділ повинен бути безперервним і вичерпним [1, с. 79–80; 2, с. 54, 56–57]. Класифікація – це багатоступеневий, розгалужений поділ. Результатом класифікації є система супідрядних понять: ділене поняття є родом, нові поняття – видами, потім видами видів (підвидами), потім видами підвидів (сімействами, групами, підсімействами, підгрупами) тощо [1, с. 82]. Обираючи критерій класифікації поняття, що досліджується, потрібно виходити не лише з істотної ознаки, обов'язковою рисою якої є її об'єктивність, а й із конкретної мети самої класифікації, що дозволяє виділити ту ознаку, яка є найбільш важливою, істотною у характеристиці об'єкта класифікації під кутом зору поставленого завдання [3, с. 21–22].

У ч. 2 ст. 27 КК законодавець розглядає виконавця та співвиконавця як співучасників, що вчинили злочин безпосередньо або

шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Таким чином, законодавець указує на три категорії осіб: а) виконавця як особу, що у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо вчинила злочин, передбачений КК, тобто своїми безпосередніми діями (бездіяльністю) виконала діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину; б) співвиконавця, тобто особу, яка у співучасті ще хоча б з одним виконавцем або виконавцем і співучасниками, які виконують інші ролі, безпосередньо вчинила злочин (виконала його об'єктивну сторону у повному обсязі або хоча б її частину), передбачений КК; в) опосередкованого виконавця, тобто особу, яка у співучасті з іншими суб'єктами вчинила злочин не безпосередньо, а шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. Інакше кажучи, закон указує на особу, яка здійснила роль виконавця опосередковано.

Аналіз законодавчого поняття виконавця зумовлює виокремлення лише таких його видів, як виконавець, співвиконавець та опосередкований виконавець. Уявляється, що такий обсяг поняття виконавця не відповідає вищезазначеним правилам логічного поділу. По-перше, порушено правило про співмірність поділу, тобто сума обсягів членів поділу не дорівнює обсягу діленого поняття. Ділене поняття повинно бути родовим до членів поділу (видів): А – ділене поняття, В, С, D – члени поділу. Тоді як виконавець (А) поділяється на виконавця (А), співвиконавця (В) і опосередкованого виконавця (С). Тобто А не дорівнює сумі А, В, С. По-друге, порушено правило про єдність підстави поділу, адже виконавець і співвиконавець визнаються, у свою чергу, опосередкованим виконавцем або опосередкованим співвиконавцем у випадку вчинення злочину шляхом використання інших осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності. По-третє, порушено правило про безперервність і вичерпність поділу, оскільки, крім опосередкованого виконавця, «виникає» також безпосередній виконавець, а отже, має місце стрибок у поділі.

Таким чином, насамперед необхідно визначити родові поняття, частинами якого є виконавець, співвиконавець та опосередкований виконавець. Аналіз наведеного в законі поняття виконавця свідчить

про застосування законодавцем до виконавця, співвиконавця та опосередкованого виконавця одного й того самого формулювання – «особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину вчинила злочин, передбачений КК». Отже, родове поняття можна визначити як «співучасники, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину».

Залежно від того, чи власним діянням або за рахунок діяння іншої особи виконане діяння, що повністю або частково утворює об'єктивну сторону складу злочину, можна виокремити такі види співучасників, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину: а) безпосередній (фізичний) – виконавець (співвиконавець), який виконав діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, власними діями чи бездіяльністю; б) опосередкований (інтелектуальний) – виконавець (співвиконавець), який виконав діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, не власними діями чи бездіяльністю, а за рахунок діяння іншої особи.

У тлумачних словниках термін «безпосередній» означає прямий, неперехідний або незалежний від допомоги, сприяння [4, с. 545]; без посередніх ланок, учасників [5, с. 360]; здійснюється без посередництва кого-, чого-небудь; який прямо впливає з чого-небудь або зумовлює щось [6, с. 71], а «посередній» – такий, що служить засобом, знаряддям, посередником, передавальною ланкою або силою [7, с. 351]; «опосередкований» – поданий не безпосередньо, а через посередництво чого-небудь іншого [5, с. 400; 6, с. 849]. У свою чергу, термін «фізичний» означає тілесний [8, с. 549; 5, с. 757]; пов'язаний із м'язовою діяльністю організму, його м'язовою силою; пов'язаний з яким-небудь діянням на тіло, організм; не духовний [6, с. 1535], а термін «інтелектуальний» – розумовий, духовний [4, с. 44; 5, с. 223; 6, с. 500].

У свою чергу, опосередкованих співучасників, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, залежно від того, чи виконане таке діяння шляхом використання іншої особи як засобу вчинення злочину або його виконання доручено (делеговано) іншій особі, можна також поділити на види:

1. *Виконавець (співвиконавець), що скористався іншою особою як «засобом» вчинення злочину*, – особа, яка, маючи ознаки суб'єкта

злочину, використала як засіб виконання об'єктивної сторони складу злочину, що вчиняється у співучасті, іншу особу, усвідомлюючи, що вона відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності або вчиняє злочин через необережність. Такий виконавець існує у двох випадках: по-перше, коли особа, яка має ознаки суб'єкта злочину, вчиняючи його у співучасті, фактично є організатором, підбурювачем чи пособником у вчиненні діяння іншою особою, що відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності, або використовує вчинення злочину іншою особою через необережність. По-друге, коли особа, яка має ознаки суб'єкта злочину, вчиняючи його у співучасті, разом з особою, що відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності, виконує діяння, що повністю або частково утворює об'єктивну сторону складу злочину, тобто є виконавцем.

У першому випадку виникає, так би мовити, «ефект заміщення», коли особа, вчиняючи злочин у співучасті, для вчинення діяння знаходить фізичного виконавця (особу, що не підлягає кримінальній відповідальності або вчиняє його через необережність) та використовує його як засіб вчинення злочину, тобто замінює себе іншою особою. У другому випадку особа, вчиняючи злочин у співучасті, використовує як засіб вчинення злочину іншу особу для успішного, істотного полегшення виконання власного діяння. Причому в обох випадках одна особа використовується іншою саме як засіб вчинення злочину, що має місце, коли:

1) виконавець усвідомлює, що схилена ним до виконання об'єктивної сторони складу злочину особа вчиняє суспільно небезпечне діяння у стані неосудності;

2) виконавець усвідомлює, що схилена ним до виконання об'єктивної сторони складу злочину особа на час вчинення діяння не досягла віку кримінальної відповідальності;

3) особа вчиняє діяння, перебуваючи під безпосереднім впливом фізичного примусу з боку виконавця, внаслідок якого вона не може керувати своїми вчинками;

4) особа вчиняє діяння під впливом гіпнозу з боку виконавця, внаслідок якого вона не може керувати своїми вчинками. Про опосередковане виконавство у випадку вчинення особою діяння під

впливом гіпнозу йдеться у роботах, зокрема, Н. О. Гуторової, А. А. Піонтковського [9, с. 16; 10, с. 572];

5) особа вчиняє діяння у стані крайньої необхідності, що виникає внаслідок здійснення виконавцем фізичного примусу, за якого вона зберігає можливість керувати своїми діями, або психічного примусу;

6) виконавець усвідомлює, що віддає злочинний наказ чи розпорядження особі, яка не усвідомлює і не може усвідомлювати його злочинного характеру;

7) особа вчиняє діяння, будучи введеною в оману виконавцем, або виконавець використовує помилку особи для реалізації злочинного наміру;

8) виконавець використовує особу, що вчинила злочин через необережність.

Таким чином, особа, яку використовують, відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності за скоєне або вчиняє злочин через необережність, а особа, що її використовує, визнається опосередкованим виконавцем злочину. З урахуванням положень ч. 3 ст. 29 КК визнання особи опосередкованим виконавцем можливе лише у випадку усвідомлення нею того, що вона використовує особу, яка не підлягає кримінальній відповідальності або вчиняє злочин через необережність, або переконання, що вона використовує саме таку особу, а насправді помиляється. Так, відповідно до п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» від 27 лютого 2004 р. №2 кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність настає як у разі, коли доросла особа знала про неповнолітній вік втягнутого, так і тоді, коли вона за обставинами справи повинна була або могла про це знати [11, с. 243].

О. А. Арутюнов пропонує визнати опосередкованим виконавцем особу, яка вчинила дію (бездіяльність), що передбачена у статті Особливої частини КК, повністю або частково шляхом використання інших осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності з огляду на вік, неосудність або інші обставини, передбачені у КК,

або шляхом використання «одухотворених» знарядь злочину (тварин) [12, с. 184, 186].

Дійсно, опосередкований необхідний причинний зв'язок має місце, коли у спричинення результату входять дії інших осіб, механізмів, тварин тощо [13, с. 727]. Однак, на наш погляд, законодавець, зазначаючи у ч. 2 ст. 27 КК лише про такий випадок опосередкованого заподіяння, як вчинення злочину у співучасті шляхом використання осіб, що не підлягають кримінальній відповідальності, мав за мету прямо вказати у законі про визнання такої особи співучасником-виконавцем та унеможливити визнання її співучасником, що виконує іншу роль. У разі вчинення злочину шляхом використання особою тварини така особа може бути визнана лише виконавцем, оскільки створення умов для поведінки тварини, якою заподіюється шкода потерпілому, не утворює організаторства, підбурювання чи пособництва. Уявляється, що у зв'язку з розмаїттям засобів вчинення злочину навряд чи правильним є передбачення в законі опосередкованого виконання шляхом використання тварини чи якихось механізмів.

Випадки вчинення злочину особою, яка має ознаки суб'єкта, шляхом використання як засобу вчинення злочину особи, що не підлягає кримінальній відповідальності, не утворюють співучасті, якщо поряд із цим суб'єктом у вчиненні злочину не бере участі ще хоча б один суб'єкт, адже співучасть визначається у законі (ст. 26 КК) як участь декількох суб'єктів злочину. У такому разі опосередкований заподіювач повинен визнаватися особою, яка індивідуально вчинила злочин.

2. *Довірчий співвиконавець* – особа, яка довірила (делегувала) фізичне виконання діяння, що повністю утворює об'єктивну сторону складу злочину, іншому співвиконавцю внаслідок неможливості або недоцільності його виконання всіма співвиконавцями. У тлумачних словниках термін «довірити» означає доручити, уповноважити, покладатися [4, с. 461; 6, с. 309], а «довірчий» – той, хто виявляє, виражає довір'я кому-, чому-небудь, ґрунтується на довір'ї [6, с. 309]. У свою чергу, «делегувати» означає обирати або уповноважувати делегатом, а «делегат» – виборний або призначений представник якої-небудь організації, установи, колективу [5, с. 141; 6, с. 282]. Довірче співвиконавство виникає у випадках:

– виконання об'єктивної сторони складу злочину співвиконавцями з використанням засобу чи знаряддя, придатного лише для одноособового користування, що унеможливує його використання всіма співвиконавцями та зумовлює делегування його застосування за домовленістю між співвиконавцями одному з них. Так, у п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті» від 23 грудня 2005 р. № 14 зазначено, що заволодіння транспортним засобом за попередньою змовою групою осіб має місце у випадках, коли дві особи і більше заздалегідь, тобто до початку виконання дій, які становлять об'єктивну сторону злочину, домовилися про спільне його вчинення, незалежно від того, хто з них керував цим засобом. Проте не підлягають кримінальній відповідальності за ст. 289 КК особи, які не брали участі у вилученні транспортного засобу, але після заволодіння ним винною особою здійснили поїздку на ньому [14, с. 338]. З урахуванням такого підходу співвиконавцями умисного вбивства, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, повинні визнаватися особи, що брали участь у наїзді транспортного засобу на потерпілого, незалежно від того, хто з них керував цим засобом. Також відповідно до п. 18 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 для наявності такої ознаки банди, як озброєність, достатньо озброєності хоча б одного з її учасників, за умови, що інші учасники мають знати про це й усвідомлювати можливість застосування зброї під час нападів [15, с. 331]. Тобто особа, що як співвиконавець бере участь у вчинюваному бандою нападі без зброї, але знає про її наявність у іншого співвиконавця і можливість застосування, підлягає кримінальній відповідальності за бандитизм (ст. 257 КК) та за злочин (наприклад, вбивство), вчинений бандою. Подібна ситуація виникає і при вчиненні хуліганства групою осіб, оскільки згідно з п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хуліганство» від 22 грудня 2006 р. № 10 за ч. 4 ст. 296 КК за цією кваліфікуючою ознакою

можуть бути кваліфіковані дії тих його учасників, які особисто застосували зброю або інший предмет, спеціально пристосований чи заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень, а також тих осіб, які хоча самі й не застосовували зазначених знарядь, але дали згоду чи в інший спосіб сприяли їх застосуванню іншими виконавцями цього злочину [16, с. 359]. Аналогічно співвиконавцем умисного вбивства, вчиненого за попередньою змовою групою осіб, повинна визнаватися не лише особа, що особисто застосувала зброю, а також особа, що дала згоду на її застосування іншим співвиконавцем та сприяла її застосуванню. З цього приводу М. І. Панов зазначає, що співучасть у злочині за попередньою змовою групою осіб не можна виключати і тоді, коли цей злочин у конкретній об'єктивно-предметній обстановці, за наявності попередньої змови між двома чи більше особами, фактично може вчинити (виконати його об'єктивну сторону) лише одна особа (наприклад, вбивство за попередньою змовою групою осіб шляхом пострілу з пістолета, нанесення смертельного удару кинджалом, застосування отрути для спричинення смерті як способу вбивства потерпілого). Такі дії фізично може виконати лише та (одна) особа, яка володіє вказаними засобами вчинення злочину і використовує їх згідно з домовленістю. Наявність ознаки співучасті у злочині за попередньою змовою групи осіб тут слід констатувати за умов, що співучасники діють злагоджено, надають психологічну підтримку виконавцю у вчиненні злочину, їх дії об'єднані попередньою змовою, від якої не один із них не відмовляється, вони діють як одне ціле об'єднання осіб, але лише один із них може фактично виконати об'єктивну сторону злочину за дорученням інших співвиконавців [17, с. 242–243]. Отже, у таких випадках між особами перш за все досягається змова про спільне виконання об'єктивної сторони складу злочину, що виключає визнання такого довірчого співвиконавця пособником, а далі особи делегують її виконання лише одній із них внаслідок неможливості фізично виконати її разом. Такий довірчий співвиконавець забезпечує використання засобу чи знаряддя делегованим виконавцем, перебуває наготові для його заміни в разі необхідності. У такому випадку пособник на місці вчинення злочину може перетворитися лише на фізичного виконавця. Слід зазначити, що довірче

співвиконавство виникає також у випадку застосування засобу чи знаряддя вчинення злочину лише одним із співвиконавців за наявності його у кожного з них при відсутності необхідності застосовувати його кожним із співвиконавців, про що буде йтися далі;

– домовленості між співвиконавцями про делегування фізичного виконання об'єктивної сторони лише одному з них внаслідок відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізичної участі у такому виконанні декількох співвиконавців та за наявності високого ступеня успішності досягнення спільного злочинного результату за рахунок зусиль лише одного із співвиконавців (наприклад, умисне вбивство за попередньою змовою групою осіб, кожний учасник якої озброєний, шляхом пострілу за домовленістю тим співвиконавцем, на шляху у якого вперше з'явиться потерпілий; висловлення погрози вбивством особі за домовленістю між співвиконавцями лише одним із них; отримання неправомірної вигоди за попередньою змовою групою осіб лише однією із службових осіб, що є учасниками групи). В одному з висновків Верховний Суд України зазначив, що у разі коли суб'єктами злочину є дві службові особи, які за попередньою змовою у групі осіб виконали дії, спрямовані на спільне одержання хабара, але на момент давання хабара один із хабароодержувачів із причини, не пов'язаної з відмовою від одержання хабара, був відсутній на місці події, таке одержання незаконної винагороди належить розцінювати як вчинене за попередньою змовою групою осіб [18, с. 6]. У зазначених випадках співучасники насамперед досягають змови на спільне виконання об'єктивної сторони складу злочину і за домовленістю делегують її виконання лише одному з них внаслідок відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізично виконувати її разом та за наявності високого ступеня успішності досягнення спільного злочинного результату за рахунок зусиль лише одного із співвиконавців;

– узгодженої діяльності співвиконавців щодо декількох потерпілих, коли кожен із них фізично виконує об'єктивну сторону складу злочину лише щодо одного потерпілого, делегуючи при цьому виконання об'єктивної сторони щодо іншого потерпілого іншому співвиконавцю. Так, відповідно до п. 9 постанови Пленуму Верховного

Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. №5, якщо винні особи діяли узгоджено та одночасно щодо кількох потерпілих осіб, хоча кожна з них мала на меті і згвалтувала одну потерпілу особу, дії кожної з таких осіб належить розглядати як згвалтування, вчинене групою осіб [19, с. 389]. Також згідно з п. 16 постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. №2, якщо учасники групи діяли узгоджено щодо декількох осіб, хоча кожен із них позбавив життя одного потерпілого, дії кожного зі співучасників розглядаються як умисне вбивство двох або більше осіб, вчинене за попередньою змовою, і кваліфікується за пунктами 1 і 12 ч. 2 ст. 115 КК [20, с. 183].

Ураховуючи вищезазначене, можна виокремити такі ознаки довірчого (делегованого) виконання:

1) воно виникає при вчиненні злочину у співучасті лише у виді співвиконавства;

2) супроводжується досягненням попередньої змови між співвиконавцями про спільне вчинення діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину;

3) здійснюється за наявності певної об'єктивно-предметної обстановки вчинення злочину: а) виконання об'єктивної сторони складу злочину співвиконавцями з використанням такого засобу чи знаряддя, яке придатне лише для одноособового користування, або б) відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізичної участі у виконанні об'єктивної сторони складу злочину декількох співвиконавців, або в) узгодженості діяльності співвиконавців щодо декількох потерпілих, коли кожен із них фізично виконує об'єктивну сторону складу злочину лише щодо одного потерпілого, делегуючи при цьому її виконання щодо іншого потерпілого іншому співвиконавцю;

4) наявний факт довіри (делегування) – доручення за домовленістю між усіма співвиконавцями фізичного виконання діяння, яке утворює об'єктивну сторону складу злочину, лише одному із співвиконавців;

5) присутність довірчого співвиконавця на місці вчинення злочину є обов'язковою або не є такою залежно від об'єктивно-предметної обстановки вчинення злочину. Так, присутність довірчого співвиконавця

на місці вчинення злочину є обов'язковою у разі виконання об'єктивної сторони складу злочину співвиконавцями з використанням такого засобу чи знаряддя, що придатне лише для одноособового користування та узгодженої діяльності співвиконавців щодо декількох потерпілих, коли кожен із них фізично виконує об'єктивну сторону складу злочину лише щодо одного потерпілого, делегуючи при цьому її виконання щодо іншого потерпілого іншому співвиконавцю. У таких випадках довірчий співвиконавець перебуває наготові для заміни фізичного виконавця у вчиненні діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину. У той самий час за відсутності нагальної потреби чи недоцільності фізичної участі у виконанні об'єктивної сторони складу злочину декількох співвиконавців присутність довірчого співвиконавця на місці вчинення злочину не є обов'язковою (наприклад, у разі одержання неправомірної вигоди).

Таким чином, родове поняття, частинами якого є виконавець, співвиконавець та опосередкований виконавець, можна визначити як «співучасники, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину».

Залежно від того, чи власним діянням або за рахунок діяння іншої особи виконане діяння, що повністю або частково утворює об'єктивну сторону складу злочину, можна виокремити такі види співучасників, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину: а) безпосередній (фізичний) та б) опосередкований (інтелектуальний). У свою чергу, опосередкованих співучасників, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, залежно від того, чи виконане таке діяння шляхом використання іншої особи як засобу вчинення злочину або його виконання доручено (делеговано) іншій особі, можна поділити на такі види: а) виконавець (співвиконавець), що скористався іншою особою як засобом вчинення злочину, та б) довірчий співвиконавець.

Перелік літератури

1. Логіка : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. Д. Титов, С. Д. Цалін, О. П. Невельська-Гордєєва та ін. ; за заг. ред. В. Д. Титова. – Х. : Право, 2005. – 208 с.

2. Кириллов В. И. Логика : учебник / В. И. Кириллов, А. А. Старченко ; под ред. В. И. Кириллова. – Изд. 6-е, перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Проспект, 2008. – 240 с.
3. Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія / Л. М. Кривоченко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 120 с.
4. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Т. II / В. Даль. – М. ; СПб. : Изд. М. О. Вольфа, 1881. – 807 с.
5. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 15-е изд., стер. – М. : Рус. яз., 1984. – 816 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Т. III / В. Даль. – М. ; СПб. : Изд. М. О. Вольфа, 1882. – 576 с.
8. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Т. IV / В. Даль. – М. ; СПб. : Изд. М. О. Вольфа, 1882. – 704 с.
9. Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины : учеб. пособие / Н. А. Гуторова. – Харьков : РУБИКОН П, 1997. – 101 с.
10. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 655 с.
11. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2012 рр.) : станом на 1 черв. 2013 р. / упоряд.: Ю. М. Groшевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – С. 241–247.
12. Арутюнов А. А. Соучастие в преступлении : монография / А. А. Арутюнов. – М. : Статут, 2013. – 408 с.
13. Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.
14. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14 (із змінами від 19 груд. 2008 р. № 18) // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2012 рр.) : станом на 1 черв. 2008

2013 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – С. 334–342.

15. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2012 рр.) : станом на 1 черв. 2013 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – С. 326–333.

16. Про судову практику у справах про хуліганство : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 22 груд. 2006 р. № 10 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2012 рр.) : станом на 1 черв. 2013 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – С. 356–361.

17. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2015. – 528 с.

18. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 12 грудня 2013 р. у справі № 5-47кс13 // Вісн. Верхов. Суду України. – 2014. – № 4 (164). – С. 6–10.

19. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 30 трав. 2008 р. № 5 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2012 рр.) : станом на 1 черв. 2013 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – С. 384–396.

20. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : постанова Пленуму Верхов. Суду України від 7 лют. 2003 р. № 2 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2012 рр.) : станом на 1 черв. 2013 р. / упоряд.: Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін. – Х. : Право, 2013. – С. 177–187.

Транслітерація переліку літератури

1. Lohika : pidruchnyk dlia studentiv vyschykh navchal'nykh zakladiv [Logic: a Textbook for University Students]. Kharkov: Pravo, 2005, 208 p. [in Ukrainian].

2. Kirillov V. I., Starchenko A. A. Logika: uchebnyk [Logic: a Textbook]. Moscow: TK Velbi, Izd-vo Prospekt, 2008, 240 p. [in Russian].

3. Kryvochenko L. M. Klasyfikatsiia zlochyniv za stupenem tiazhkosti u Kryminal'nomu kodeksi Ukrainy [Classification of the Degree of Crimes in the Criminal Code of Ukraine]. Kiev: Yurinkom Inter, 2010, 120 p. [in Ukrainian].
4. Dal' V. Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka [Explanatory Dictionary of the Russian language] vol. II. Moscow, Saint Petersburg: Izd. M. O. Vol'fa, 1881, 807 p. [in Russian].
5. Ozhegov S. I. Slovar' russkogo jazyka [Dictionary of the Russian language]. Moscow: Rus. jaz., 1984, 816 p. [in Russian].
6. Velykyj tlumachnyj slovnyk suchasnoi ukrains'koi movy (z dod. i dopov.) [Great Dictionary of the modern Ukrainian language (with annexes and additions)]. Kiev ; Irpin' : VTF «Perun», 2005, 1 728 p. [in Ukrainian].
7. Dal' V. Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka [Explanatory Dictionary of the Russian language] vol. III. Moscow, Saint Petersburg: Izd. M. O. Vol'fa, 1882, 576 p. [in Russian].
8. Dal' V. Tolkovyj slovar' zhivogo velikoruskogo jazyka [Explanatory Dictionary of the Russian language] vol. IV. Moscow, Saint Petersburg: Izd. M. O. Vol'fa, 1882, 704 p. [in Russian].
9. Gutorova N. A. Souchastie v prestuplenii po ugovnomu pravu Ukrainy [Criminal Complicity Under the Criminal Law of Ukraine]. Kharkov : RUBIKON P, 1997, 101 p. [in Russian].
10. Piontkovskiy A. A. Uchenie o prestuplenii po sovetському ugovnomu pravu [The Crime Doctrine Under the Soviet Criminal Law]. Moscow : Gosjurizdat, 1961, 655 p. [in Russian].
11. Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva pro vidpovidal'nist' za vtiahnennia nepovnolitnikh u zlochynnu chy inshu antyhromads'ku diial'nist' : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27 liutoho 2004 r. no. 2 [On Application of the Legislation on Responsibility for Involvement Minors into Criminal or Other Anti-social Activity by Courts: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 27 February 2004 no. 2], Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2012): stanom na 1 chervnia 2013 r., Kharkiv : Pravo, 2013, pp. 241–247. [in Ukrainian].
12. Arutyunov A. A. Souchastie v prestuplenii [Criminal Complicity]. Moscow : Statut, 2013, 408 p. [in Russian].
13. Bazhanov M. I. Izbrannye trudy [The Selectas]. Kharkiv : Pravo, 2012, 1 244 p. [in Russian].
14. Pro praktyku zastosuvannia sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro deiaki zlochyny proty bezpeky dorozhnogo rukhu ta eksploatatsii transportu, a takozh pro administratyvni pravoporushennia na transporti: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 19 hrudnia 2008 r. no. 18 [On Application of the Legislation in Cases Involving some Crimes Against Road

Safety and Transport Operation, as Well as Administrative Offenses Involving Transport by Courts in Ukraine: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 19 December 2008 no. 18], Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2012): stanom na 1 chervnia 2013 r., Kharkiv : Pravo, 2013, pp. 334–342. [in Ukrainian].

15. Pro praktyku rozghliadu sudamy kryminal'nykh sprav pro zlochyny, vchyneni stjykymy zlochynnymy ob'iednanniamy : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 23 hrudnia 2005 r. no 13 [On the Practice of Considering Criminal Cases Involving the Crimes Committed by the Persistent Criminal Organizations : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 23 December 2005 no. 13], Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2012): stanom na 1 chervnia 2013 r., Kharkiv : Pravo, 2013, pp. 326–333. [in Ukrainian].

16. Pro sudovu praktyku u spravakh pro khulihanstvo : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 22 hrudnia 2006 r. no. 10 [On Court Practice in Cases Involving Rowdiness: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 22 December 2006 no. 10], Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2012): stanom na 1 chervnia 2013 r., Kharkiv : Pravo, 2013, pp. 356–361. [in Ukrainian].

17. Kryminal'ne pravo Ukrainy: Zahal'na chastyna [Ukrainian Criminal Law : General Part]. Kharkiv : Pravo, 2015, 528 p. [in Ukrainian].

18. Postanova Sudovoi palaty u kryminal'nykh spravakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 12 hrudnia 2013 r. u spravi no. 5-47ks13 [Resolution of the Panel of Judges of the Chamber on Criminal Cases of the Supreme Court of Ukraine of 12 December 2013 in case no. 5-47ks13]. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy, 2014, no. 4 (164), pp. 6–10. [in Ukrainian].

19. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zlochyny proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osoby: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 30 travnia 2008 r. no. 5 [On Court Practice in Cases Involving Crimes Against Sexual Freedom and Sexual Integrity of Person : Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 30 May 2008 no. 5], Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2012): stanom na 1 chervnia 2013 r., Kharkiv : Pravo, 2013, pp. 384–396. [in Ukrainian].

20. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyny proty zhyttia ta zdorovia osoby: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 7 liutoho 2003 r. no. 2 [On Court Practice in Criminal Cases Involving Crimes Against Life and Health: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 7 February 2003 no. 2], Zbirnyk postanov Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy z kryminalnykh sprav (1973–2012): stanom na 1 chervnia 2013 r., Kharkiv : Pravo, 2013, pp. 177–187. [in Ukrainian].

Зінов'єва І. А. Опосередкований виконавець злочину: поняття та види

У статті визначено родові поняття, частинами якого є виконавець, співвиконавець та опосередкований виконавець, як «співучасники, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину». Залежно від того, чи власним діянням або за рахунок діяння іншої особи виконане діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, виокремлено такі види співучасників, які його виконали: безпосередній (фізичний) та опосередкований (інтелектуальний). Безпосереднього (фізичного) співучасника, який виконав діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, визначено як виконавця (співвиконавця), який виконав діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, власними діями чи бездіяльністю, а опосередкованого (інтелектуального) – як виконавця (співвиконавця), який виконав діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, не власними діями чи бездіяльністю, а за рахунок діяння іншої особи. У свою чергу, опосередкованих співучасників, які виконали діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину, залежно від того, чи виконане таке діяння шляхом використання іншої особи як засобу вчинення злочину або його виконання доручено (делеговано) іншій особі, поділено на такі види, як виконавець (співвиконавець), що скористався іншою особою як засобом вчинення злочину, та довірчий співвиконавець. Виконавцем (співвиконавцем), що скористався іншою особою як засобом вчинення злочину, визнано особу, яка, маючи ознаки суб'єкта злочину, використала як засіб виконання об'єктивної сторони складу злочину, що вчиняється у співучасті, іншу особу, усвідомлюючи, що вона відповідно до закону не підлягає кримінальній відповідальності або вчиняє злочин через необережність. У свою чергу, довірчим співвиконавцем визнано особу, яка довірила (делегувала) фізичне виконання діяння, що повністю утворює об'єктивну сторону складу злочину, іншому співвиконавцю внаслідок неможливості або недоцільності його виконання всіма співвиконавцями.

Ключові слова: виконавець злочину, співвиконавець злочину, опосередкований виконавець злочину.

Зінов'єва І. А. Опосередкований исполнитель преступления: понятие и виды

В статье определено родовое понятие, частями которого являются исполнитель, соисполнитель и опосредованный исполнитель, как «соучастники, которые выполнили деяние, образующее объективную сторону состава преступления». В зависимости от того, своим деянием или за счет деяния другого лица выполнено деяние, образующее объективную сторону состава преступления, выделены такие виды соучастников, которые его выполнили: непосредственный (физический) и опосредованный (интеллектуальный). Непосредственного (физического) соучастника, который выполнил деяние, образующее объективную сторону состава преступления, определено как исполнителя (соисполнителя), который выполнил деяние, образующее объективную сторону состава преступления, собственными действиями или бездействием, а опосредованного (интеллектуального) – как исполнителя (соисполнителя), который выполнил деяние, образующее объективную сторону состава преступления, не собственными действиями или бездействием, а за счет деяния другого лица. В свою очередь, опосредованные соучастники, которые вы-

полнили деяние, образующее объективную сторону состава преступления, в зависимости от того, выполнено такое деяние путем использования другого лица как средства совершения преступления или его выполнение поручено (делегировано) другому лицу, поделены на такие виды, как исполнитель (соисполнитель), который воспользовался другим лицом как средством совершения преступления, и доверительный соисполнитель. Исполнителем (соисполнителем), который воспользовался другим лицом как средством совершения преступления, признано лицо, которое, имея признаки субъекта преступления, использовало как средство выполнения объективной стороны состава преступления, совершаемого в соучастии, другое лицо, осознавая, что оно в соответствии с законом не подлежит уголовной ответственности или совершает преступление по неосторожности. В свою очередь, доверительным соисполнителем признано лицо, которое доверило (делегировало) физическое выполнение деяния, полностью образующее объективную сторону состава преступления, другому соисполнителю вследствие невозможности или нецелесообразности его выполнения всеми соисполнителями.

Ключевые слова: исполнитель преступления, соисполнитель преступления, опосредованный исполнитель преступления.

Zinovieva I. A. The principal offender acting through an innocent agent: concept and types

In the article the generic term which has as parts the principal offender, the co-principal offender and the principal offender acting through an innocent agent is determined as «accomplices who committed an act which forms objective side of actus reus». Depending on whether an act which forms objective side of actus reus committed personally or through an innocent agent the types of accomplices who committed this act are distinguished on personally (physical) and mediate (intellectual). The personally (physical) accomplice who committed an act which forms objective side of actus reus is determined as the principal offender (the co-principal offender) who committed an act which forms objective side of actus reus by own actions or omission and mediate (intellectual) is determined as the principal offender (the co-principal offender) who committed an act which forms objective side of actus reus not by own actions or omission but by an act of other person. In turn the mediate accomplices who committed an act which forms objective side of actus reus depending on whether they committed that act by using other person as an innocent agent or by set mission (delegation) its commission other person are distinguished on the principal offender (the co-principal offender) which committed a crime by using other person as an innocent agent and the co-principal offender-appointor. The principal offender (the co-principal offender) which committed a crime by using other person as an innocent agent is determined as a person which having features of the subject of crime used as instrument of implementing the objective side of actus reus committed in complicity other person knowing that it is in accordance to law not liable to criminal proceedings or commits a crime through negligence. In turn the co-principal offender-appointor is determined as a person which entrusted (delegated) physical committing an act which completely forms objective side of actus reus other co-principal offender in consequence of impossibility or inadvisability of its committing by all co-principal offenders.

Key words: the principal offender, the co-principal offender, the principal offender acting through an innocent agent.

343.9:343.34

ГРОМАДЯНИН ЯК СУБ'ЄКТ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ У ГРОМАДСЬКИХ МІСЦЯХ

А. В. Калініна, молодший науковий співробітник відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Громадські місця, а особливо вулиці населеного пункту, – один з основних елементів його функціонування. У зв'язку з великою кількістю людей, які щодня користуються ними, правоохоронні органи приділяють значну увагу підтриманню стану безпеки, у тому числі й запобіганню злочинності, на вулицях, у парках, скверах, на транспортних шляхах і вокзалах, в аеропортах тощо.

Посильну допомогу правоохоронцям у запобіжній діяльності можуть надавати і представники громадськості.

Відповідно до чинного законодавства України громадяни мають право брати участь у запобіганні злочинності як індивідуально, так і об'єднуючись у громадські організації. І якщо остання організаційна форма громадської активності у цій сфері регламентована спеціальним нормативно-правовим актом (Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 р. [1]), то цього не можна сказати про самостійну превентивну діяльність осіб. Отже, розгляд громадянина як суб'єкта запобігання злочинам, зокрема тим, що вчиняються у громадських місцях, а також варіантів і меж його участі в цьому процесі є актуальним для сучасної кримінології.

Метою статті є дослідження напрямів діяльності громадян у сфері запобігання злочинам, що вчиняються у громадських місцях, та можливостей їх практичної реалізації.

Ступінь наукової розробки проблеми. Серед вітчизняних кримінологів, які висвітлюють проблематику участі громадськості у протидії злочинності в Україні, необхідно відзначити роботи В. В. Голіни, В. С. Батиргарєєвої, Б. М. Головкина, О. М. Джужі, М. Г. Колодяжного, О. М. Литвинова, С. Ю. Лукашевича, С. С. Шрамко, О. М. Самойлової та ін. Зазначені автори розглядають кримінологічне поняття громадськості, нормативне забезпечення її діяльності у протидії злочинності, форми участі у такій діяльності, взаємодію правоохоронних органів із громадськістю у профілактиці злочинів, роль громадян у запобіганні окремим видам злочинності, зарубіжний та міжнародний досвід запобігання і протидії злочинності тощо. З огляду на вже існуючий науковий доробок вважаємо за доцільне доповнити його аналізом можливостей кожного свідомого пересічного громадянина вносити свій вклад у запобігання злочинності.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі, виданій раніше, окремі громадяни не завжди розглядалися як суб'єкти запобігання злочинам, хоча й Конституція України, й інші нормативно-правові акти містять норми про обов'язок і правомірність дій громадян при захисті інтересів держави, громадських прав та свобод [2, с. 82]. У сучасній кримінології окрема особа поряд із державними та правоохоронними органами визнана повноцінним суб'єктом превентивної діяльності. Так, у теорії кримінології суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та злочинним проявам визнається державний орган, громадська організація, приватна установа, соціальна група, службова особа чи громадянин, які спрямовують свою діяльність на розроблення і реалізацію заходів, пов'язаних із випередженням, обмеженням, усуненням криміногенних явищ і процесів, що породжують злочини, також на їх недопущення на різних стадіях злочинної поведінки, у зв'язку з чим мають права, обов'язки та несуть відповідальність. Суб'єкт превентивної діяльності повинен виконувати хоча б одну з таких функцій щодо заходів запобігання: організація, координація або здійснення [2, с. 62; 3, с. 346; 4, с. 150].

Однак, на нашу думку, як суб'єкт запобігання злочинності можна розглядати не будь-яку особу, котра здійснює перелічені вище

види діяльності. Це має бути представник громадськості – саме тієї соціально активної частини суспільства, яка добровільно спрямовує свою діяльність на протидію злочинним посяганням та іншим правопорушенням і діє в межах суворого дотримання законодавства та засад моралі [5, с. 136]. Така особа повинна характеризуватися: 1) прогресивними поглядами щодо методів і засобів боротьби зі злочинністю та розумінням, у яких конкретних ситуаціях їх застосовувати; 2) високим рівнем правової культури та правової свідомості; 3) реальним бажанням і можливістю співпрацювати з правоохоронними органами задля загальної мети – запобігання злочинності; 4) бути стійкою до стресів і добре орієнтуватися в раптових кризових ситуаціях та ін.

Наявність вищезазначених рис складає основу прагнень особи бути корисною для суспільства у боротьбі зі злочинністю. Вона є поштовхом до її активних дій із дотримання правопорядку в державі, захисту себе та оточуючих, свого майна та майна, що перебуває у державній, комунальній чи приватній власності інших осіб, від злочинних посягань та уникнення випадків самосуду при здійсненні заходів із запобігання злочинам, у тому числі й тим, що вчиняються у громадських місцях.

Відповідно до Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань, затвердженого наказом Генерального прокурора України № 69 від 17 серпня 2012 р., громадськими є місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб: вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі у період їх роботи, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань, а також транспортні засоби громадського користування під час перебування у них громадян. На залізничному транспорті, в аеропортах, у річкових та морських портах такими місцями є приміщення вокзалів, пасажирські (приміські) потяги, літаки, катери, пароплави, перони, платформи, пристані та інші місця для очікування посадки та висадки пасажирів [6].

Злочинність у громадських місцях – це саме той вид злочинності, зіштовхнутися з яким будь-яка особа має найвищий ризик.

Кишенькові крадіжки, шахрайства (наприклад, різного роду пропозиції «розказати майбутнє за дзвінку монету», підкидання валютних купюр чи гаманця із наступною пропозицією «розділити» несподівану вигоду із перехожим тощо), крадіжки з автомобілів (особливо поширена в останні роки діяльність «барсеточників»), угони автомобілів, хуліганства, грабежі, розбої, вбивства, торгівля наркотиками та ін. – лише частина злочинів, що вчиняються у таких місцях. Більшість із них характеризуються високим рівнем як штучної, так і природної латентності. Тому підвищенню рівня кримінологічної безпеки громадських місць сприятиме запобіжна діяльність громадян.

Науковцями запропоновано за критерієм організаційного оформлення виділяти особисту індивідуальну участь громадян у забезпеченні громадського порядку та їх участь у складі громадських об'єднань [7, с. 83]. На конституційному рівні визначено право громадян на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав, свобод та інтересів (ст. 36 Основного Закону). Відповідно така форма участі особи у запобіганні злочинам, як участь у складі громадських об'єднань, цілком відбивається у ст. 36 Конституції України. Зазначене право громадян отримало свій розвиток і в Законі України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» та виданих на його основі підзаконних актах, що детально регламентують порядок утворення, основні завдання, права й обов'язки, форми і методи роботи та ін. громадських формувань з охорони громадського порядку та державного кордону [1].

На відміну від нормативного врегулювання групової форми участі громадян в охороні правопорядку (хоча необхідно зазначити, не досить досконалого, з наявністю прогалин та застарілих положень), так звана особиста індивідуальна форма не знайшла свого відбиття у відповідному єдиному нормативно-правовому акті. Норми щодо її регулювання розпорошені в законодавстві України. Отже, розглянемо кілька основних можливих напрямів такої діяльності.

1. Виконання громадського обов'язку із запобігання злочинним проявам у суспільстві. Необхідно зазначити, що чинним законодавством України не передбачається обов'язок громадян запобігати

будь-яким антисуспільним, у тому числі й злочинним, проявам. Такий обов'язок визначається лише в моральній площині як рівень правосвідомості та готовності до активних дій із підтримання правопорядку у співпраці із правоохоронними органами.

У свою чергу, в недалекому минулому нашої держави на конституційному рівні було закріплено обов'язок кожного громадянина бути непримиренним до антигромадських вчинків і всемірно сприяти охороні громадського порядку (ст. 65 Конституції СРСР 1977 р.) [8]. У наш час законодавець не зобов'язує громадян брати участь у запобіганні злочинності, однак наділяє їх правами для здійснення такої діяльності. Наприклад, такими правами є захист свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від противоправних посягань (ст. 27 Конституції України). У зв'язку з цим Кримінальним кодексом України як обставини, що виключають злочинність діяння, передбачено необхідну оборону (ст. 36 КК України), затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК України), та крайню необхідність [9].

Право потерпілого та інших осіб на затримання злочинця, передбачене ст. 38 КК України, знайшло свій розвиток й у ст. 207 КПК України. Так, відповідно до ч. 2 зазначеної статті кожен має право затримати без ухвали слідчого судді, суду будь-яку особу (крім народного депутата України, як зазначено у ст. 482 КПК України):

- 1) при вчиненні або замаху на вчинення кримінального правопорушення;
- 2) безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється у його вчиненні.

Однак такому праву кореспондує й обов'язок, визначений у ч. 3 ст. 207 КПК України: негайно доставити затриману особу до уповноваженої службової особи або негайно повідомити уповноважену службову особу про затримання та місцезнаходження підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення [10].

Отже, в умовах реальної загрози своєму життю або здоров'ю, життю та здоров'ю інших людей чи учинення інших злочинних дій у громадських місцях особа відповідно до закону має право на самостійний захист від злочинного посягання. Це може бути як припи-

нення, наприклад, хуліганських дій шляхом затримання винного у порушенні громадського спокою із подальшою передачею його правоохоронним органам, так і запобігання кишеньковій крадіжці в громадському транспорті шляхом зупинення дій злочинця.

2. *Конфіденційне співробітництво з правоохоронними органами на засадах добровільності.* Така форма участі громадян у запобіганні злочинності (у тому числі й злочинам, що вчиняються у громадських місцях) передбачає співпрацю громадянина із правоохоронними органами на засадах таємності.

У ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 р. передбачено можливість оперативних працівників мати гласних та негласних штатних та позаштатних працівників і встановлювати й використовувати конфіденційне співробітництво з громадянами. Стаття 11 зазначеного Закону визначає таке співробітництво добровільним, тобто лише за бажанням особи (на відміну від органів державної влади, підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, на які покладається обов'язок сприяти здійсненню ОРД). Співробітництво особи з оперативним підрозділом може бути оформлене письмовою угодою із гарантуванням конфіденційності співробітництва [11].

Таким чином, громадянин, співпрацюючи з поліцією на засадах конфіденційності, може брати участь у запобіганні злочинам, що вчиняються у громадських місцях, шляхом надання інформації про їх готування або вчинення для своєчасного втручання правоохоронців у злочинну діяльність з метою її відвернення або припинення.

3. *Активна гласна співпраця із працівниками поліції при здійсненні ними правоохоронної діяльності.* Стаття 11 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. визначає, що діяльність поліції здійснюється у тісній співпраці та взаємодії із населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Із метою визначення причин та/або умов учинення правопорушень планування службової діяльності органів і підрозділів поліції здійснюється з урахуванням специфіки регіону та проблем територіальних громад. Рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції [12].

Також у Законі зазначаються основи співпраці Національної поліції України з громадськістю, залучення громадян до контролю діяльності поліцейських (статті 89, 90 зазначеного Закону) [12]. Таким чином, громадяни можуть брати активну участь у підвищенні ефективності роботи поліції.

Отже, для покращення криміногенної обстановки у громадських місцях кожен свідомий член суспільства може внести свій вклад у вигляді безпосереднього контакту з органами поліції. Повідомлення про проблеми, що існують у громадських місцях поблизу житла чи місця роботи/навчання будь-якої особи, – це крок до зменшення рівня злочинності такого роду. Адже роботі поліції з виявлення кримінальних правопорушень та запобігання їм у майбутньому може значно сприяти, наприклад:

1) надання інформації про місця зібрання осіб, що вживають алкогольні напої чи наркотичні засоби на відкритому вуличному просторі (учасники таких «посиденьок» нерідко закінчують спілкування бійками чи прийняттям рішення, наприклад, пограбувати якогось перехожого для здобуття коштів на нову порцію алкоголю чи наркотиків);

2) спрямування співробітників патрульної поліції у місця (прохідні двори, закутки, погано освітлені місця тощо), де найчастіше вчиняються злочини (пограбування, зґвалтування та ін.);

3) повідомлення про злочини, що вчиняються або вже були вчинені у громадських місцях, та надання іншої інформації аналогічного змісту.

Нормами чинного, хоча і застарілого Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі МВС України, затвердженого наказом МВС України від 11 листопада 2010 р. № 550, для дільничних інспекторів поліції, що працюють у сільській місцевості, передбачена можливість мати громадських помічників, разом з якими вони можуть здійснювати просвітницьку профілактичну роботу, проводити відпрацювання адміністративної території тощо [13]. Тобто будь-який представник громадськості, що проживає у сільській місцевості, має реальний шанс безпосередньо брати участь у підтриманні правопорядку у своєму населеному пункті, активно співпрацюючи з дільничним інспектором поліції.

4. *Пасивне сприяння працівникам поліції при виконанні ними службових обов'язків.* Чинним законодавством України передбачено, що співробітники правоохоронних органів під час здійснення ними своїх функціональних обов'язків мають можливість використовувати за згодою осіб їх житло, інші приміщення, транспортні засоби і майно, що їм належить [11, 13 та ін.].

Отже, під час реалізації професійної діяльності працівників поліції, спрямованої на виявлення, розкриття та запобігання злочинам у громадських місцях, будь-яка особа у разі наявності в неї необхідного майна, транспортного засобу чи приміщення може надати посильну допомогу правоохоронцям у запобіганні злочинності.

Таким чином, на теперішній час в Україні створено умови для реалізації контрзлочинного потенціалу населення. Громадськість є перспективною базою для розвитку превентивної діяльності. Для цього держава має приділяти значну увагу вихованню громадян у дусі нетерпимості до різних проявів злочинності (у тому числі й злочинів, що вчиняються у громадських місцях), формуванню суспільної моралі, орієнтації осіб саме на запобігання кримінальним правопорушенням. Необхідно пам'ятати, що злочини, які вчиняються у громадських місцях, нерідко мають ситуативний, раптовий характер, і залежно від цього доцільно розвивати як стихійну, так організовану запобіжну діяльність громадськості. Обидва види такої активності охоплюються запропонованими вище напрямками участі громадськості у запобіганні злочинам, що вчиняються у громадських місцях.

Взяти участь у досягненні загальнодержавної мети – зменшенні рівня злочинності – має можливість кожен представник громадськості. Однак деякі аспекти участі окремої особи у запобіганні злочинам (у тому числі й тим, що вчиняються у громадських місцях) законодавчо не врегульовані. Перспективним для реалізації на практиці є впровадження досягнень зарубіжних країн із залучення населення до запобігання злочинності (наприклад, такі програми із запобігання злочинності, як «Сусідський контроль» у США).

Перелік літератури

1. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22 черв. 2000 р. № 1835-III // Відом. Верхов. Ради України. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
2. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – 120 с.
3. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. / А. П. Закалюк. – К. : Вид. Дім «Ін Юре», 2007. – Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – 424 с.
4. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. – Х. : Право, 2014. – 440 с.
5. Шрамко С. С. Громадськість як суб'єкт запобігання злочинності: сучасне розуміння / С. С. Шрамко // Право і безпека. – 2012. – № 2 (44). – С. 133–138.
6. Положення про порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [Електронний ресурс] : затв. наказом Генер. прокурора України № 69 від 17 серп. 2012 р. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522. – Заголовок з екрана.
7. Музичук О. М. Організаційно-правові основи участі громадян в охороні громадського порядку і боротьбі з правопорушеннями : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. М. Музичук ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 193 с.
8. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних республік [Електронний ресурс] : Закон СРСР від 7 жовт. 1977 р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77>. – Заголовок з екрана.
9. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. – Заголовок з екрана.
10. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1443085556609731>. – Заголовок з екрана.
11. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>. – Заголовок з екрана.
12. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19>. – Заголовок з екрана.

13. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України [Електронний ресурс] : наказ МВС України від 11 листоп. 2010 р. №550. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10/page>. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Pro uchast' hromadian v okhoroni hromads'koho poriadku i derzhavnoho kordonu : Zakon Ukrainy vid 22 chervnia 2000 r. № 1835-III [On citizens participation in protection of public order and state border : Law of Ukraine of public order and state boundary : Law of Ukraine of June 22, 2000, no. 1835-III]. Vidom. Verkhov. Rady Ukrainy [Gazette of the Verkhovna Rada of the URSR], 2000, no. 40, Art. 338 [in Ukrainian].

2. Holina V. V. Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) : navch. posib. [Crime prevention (theory and practice) : textbook]. Kharkiv: Nats. iuryd. akad. Ukrainy, 2011, 120 p. [in Ukrainian].

3. Zakaliuk A. P. Kurs suchasnoi ukrains'koi kryminolohii: teoriia i praktyka : u 3 kn. [Course of the contemporary Ukrainian criminology: theory and practice : in 3 books], Kn. 1 Teoretychni zasady ta istoriia ukrains'koi kryminolohichnoi nauky [Book. 1 : Theoretical framework and history of Ukrainian criminological science]. Kyiv: Vyd. Dim «In Yure», 2007., 424 p. [in Ukrainian].

4. V. V. Holina, M. Yu. Valujs'ka et al. Kryminolohiia : pidruchnyk [Criminology: textbook]. V. V. Holina, B. M. Holovkin (Ed.). Kharkiv : Pravo, 2014, 440 p. [in Ukrainian].

5. Shramko S. S. Hromads'kist' iak sub'iekt zapobihannia zlochynnosti: suchasne rozuminnia [The public as a subject of crime prevention: modern understanding]. Pravo i bezpeka [Law and safety], 2012, № 2 (44), pp. 133–138 [in Ukrainian].

6. Polozhennia pro poriadok vedennia Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan' : zatv. nakazom Hener. prokurora Ukrainy № 69 vid 17 serpnia 2012 r. [Enactment of order of the Unified Register of Pre-Trial Investigations: ratified by Ukrainian Prosecutor General's precept № 69 of August 17, 2012], <http://www.gp.gov.ua>. Retrieved from http://www.gp.gov.ua/ua/pd.html?_m=publications&_t=rec&id=110522 [in Ukrainian].

7. Muzychuk O. M. Orhanizatsijno-pravovi osnovy uchasti hromadian v okhoroni hromads'koho poriadku i borot'bi z pravoporushenniamy [Organizational and legal frameworks of citizens' participation in protection of

public order and offences prevention]. Candidate's thesis. Kharkiv, 2003, 193 p. [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia (Osnovnyj Zakon) Soiuzu Radians'kykh Sotsialistychnykh respublik : Zakon SRSR vid 07 zhovtnia 1977 r. [Constitution (Fundamental law) of the Union of Soviet Socialist Republics: Law of USSR of October 7, 1977], <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77> [in Ukrainian].

9. Kryminal'nyj kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 r. № 2341-III [Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 5, 2001, № 2341-III], <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. [in Ukrainian].

10. Kryminal'nyj protsesual'nyj kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 13 kvitnia 2012 r. № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of April 13, 2012, № 4651-VI], <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/print1443085556609731> [in Ukrainian].

11. Pro operatyvno-rozshukovu diial'nist' : Zakon Ukrainy vid 18 liutoho 1992 r. № 2135-XII [On operative search activity: Law of Ukraine of February 18, 1992, № 2135-XII], <http://zakon3.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12> [in Ukrainian].

12. Pro Natsional'nu politsiiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 02 lypnia 2015 r. № 580 VIII [On the National Police: Law of Ukraine of July 2, 2015, № 580 VIII], <http://zakon5.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

13. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro sluzhbu dil'nychnykh inspektoriv militsii v systemi Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy : Nakaz MVS Ukrainy vid 11 lystopada 2010 r. № 550 [On ratification of Enactment of service of local militia inspectors in the system of the Ministry of Interior of Ukraine: precept of the Ministry of Interior of November 11, 2010, № 550], <http://zakon2.rada.gov.ua>. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1219-10/page> [in Ukrainian].

Калініна А. В. Громадянин як суб'єкт запобігання злочинам, що вчиняються у громадських місцях

У статті автор розглядає індивідуальну форму участі громадян у запобіганні злочинам, що вчиняються у громадських місцях.

Аналіз можливостей кожного свідомого пересічного громадянина брати участь у превентивній діяльності доповнює вже існуючі напрацювання кримінологів у цій сфері.

Метою статті є дослідження напрямів діяльності громадян у сфері запобігання злочинам, що вчиняються у громадських місцях, та можливостей їх практичної реалізації.

Автор зазначає, що на відміну від участі громадян у складі громадських об'єднань самостійна діяльність особи у цій сфері не регламентується окремим нормативним актом. Це право, а не обов'язок громадянина.

Злочинність у громадських місцях – саме той вид злочинності, зіштовхнутися з яким може кожен у будь-який час. Громадськими вважаються ті місця, що використовуються громадянами для спільної роботи, відпочинку, пересування, проведення масових заходів та інших потреб. Аналіз чинного законодавства України дозволяє виокремити чотири напрями діяльності громадян із запобігання злочинам, що вчиняються у громадських місцях: 1) виконання громадського обов'язку із запобігання злочинним проявам у суспільстві; 2) конфіденційне співробітництво з правоохоронними органами на засадах добровільності; 3) активна гласна співпраця з працівниками поліції при здійсненні ними правоохоронної діяльності; 4) пасивне сприяння працівникам поліції при виконанні ними службових обов'язків.

У результаті запропонованого наукового дослідження робиться висновок, що на теперішній час в Україні створено умови для реалізації контрзлочинного потенціалу населення. Взяти участь у запобіганні злочинності, у тому числі і злочинам, що вчиняються у громадських місцях, має можливість кожен представник громадськості, однак низка аспектів такої діяльності є законодавчо неврегульованою.

Ключові слова: громадськість, запобігання злочинності, злочини, що вчиняються у громадських місцях, суб'єкти запобігання злочинності.

Калинина А. В. Гражданин как субъект предупреждения преступлений, совершаемых в общественных местах

В статье автор рассматривает индивидуальную форму участия граждан в предупреждении преступлений, совершаемых в общественных местах.

Анализ возможностей каждого сознательного гражданина принимать участие в превентивной деятельности дополняет уже существующие наработки криминологов в этой сфере.

Целью статьи является исследование направлений деятельности граждан в сфере предупреждения преступлений, совершаемых в общественных местах, а также возможностей их практической реализации.

Автор отмечает, что в отличие от участия граждан в составе общественных объединений самостоятельная деятельность лица в этой сфере не регулируется отдельным нормативно-правовым актом. Это является правом, а не обязанностью гражданина.

Преступность в общественных местах – именно тот вид преступности, столкнуться с которым может каждый в любое время. Общественными являются те места, которые используются гражданами для общей работы, отдыха, передвижения, проведения массовых мероприятий и иных потребностей. Анализ действующего законодательства Украины позволяет выделить четыре направ-

ления деятельности граждан по предупреждению преступлений, совершаемых в общественных местах: 1) выполнение гражданского долга по предупреждению преступных проявлений в обществе; 2) конфиденциальное сотрудничество с правоохранительными органами на добровольной основе; 3) активное гласное сотрудничество с полицейскими при осуществлении ими правоохранительной деятельности; 4) пассивное содействие сотрудникам полиции при исполнении ими служебных обязанностей.

В результате предложенного научного исследования делается вывод, что на текущее время в Украине созданы условия для реализации контрпреступного потенциала населения. Принимать участие в предупреждении преступности, в том числе и преступлений, совершаемых в общественных местах, имеет возможность каждый представитель общественности, однако ряд аспектов такой деятельности является законодательно неурегулированным.

Ключевые слова: общественность, предупреждение преступности, преступления, совершаемые в общественных местах, субъекты предупреждения преступности.

Kalinina A. V. A Citizen as a subject of prevention of crimes, which commits in public places

The scientific paper is devoted to the individual form of activity in the sphere of prevention of crimes, which commits in public places.

The analyses of opportunities of everyone concerned citizen to take part in the preventive activity completes already-existing criminological researches in this sphere.

The goal if the paper is to research lines of citizens' activity in prevention of crimes, which commits in public places, and possibilities of its practical realization.

The author underlined, that unlike a person's participation in the social organizations of crime prevention, the individual forms of such activity hasn't been regulated by a unified law until now. It is a right, not a duty of a person.

Everyone anytime can become a victim of crimes, which commits in public places. Public places are places, which are using by people for common work, rest, movement, carrying out of measures etc. Based on the analyses of the current legislation of Ukraine the author distinguished four lines of citizens' activity in the sphere of prevention of crimes, which commits in public places: 1) exercise of a civic duty of crime prevention; 2) confidential cooperation with law-enforcement agencies on the voluntary bases; 3) active public cooperation with police; 4) passive assistance to policemen during the discharging of their duties.

As a result of this scientific research the author concluded, that nowadays in Ukraine almost everything necessary is provided for realization of the counter-criminal potential of citizens. Every representative of the public can to take part in crime prevention, including prevention of crimes, which commits in public places. But some aspects of such social activity haven't been regulated by the national legislation until now.

Key words: *the public; crime prevention; crimes, which commits in public places; subjects of crime prevention.*

УДК 343.98

РОЛЬ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СЕРІЙНИХ СЕКСУАЛЬНО-САДИСТСЬКИХ УБИВСТВ

М. Г. Куп'янський, здобувач кафедри криміналістики Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, м. Харків

Постановка проблеми. Під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств важливе значення має огляд місця події. У КПК України встановлено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів (ст. 237 КПК України). Фактично ця норма процесуального закону визначає кілька видів слідчого огляду. Зокрема, мова йде про огляд місцевості, приміщень, а також речей і документів. У конструкції норми закону не згадується про огляд місця події (або місця злочину).

Ступінь розробленості проблеми. У криміналістиці широко вживається термін «огляд місця події». У даному разі передбачається вид огляду, який полягає в тому, що слідчий (прокурор) за допомогою своїх чуттєвих органів упевнюється в існуванні та характері фактів, що мають доказове значення [1, с. 201]. Огляд місця події – це обстеження певної території або приміщення. Його специфіка полягає в такому: 1) огляд місця події має за мету виявлення невідзначеного кола доказів, характер яких диктується особливостями злочину, способом його вчинення та приховування; 2) під час виявлення тієї чи іншої інформації слідчий повинен вирішити питання про її відносність до розслідуваного злочину та доказове значення [2, с. 49–50].

У криміналістиці значна увага приділялася проблемам організації й тактики огляду місця події (Л. В. Віницький, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, І. Х. Максутов, М. О. Селіванов, В. Ю. Шепітько та ін.). Л. В. Віницький пише, що огляд місця події є необхідним

для правильного визначення напрямку розслідування й одержання необхідних доказів; дозволяє ознайомитися з конкретною територією, умовами видимості і чутності, отримати іншу важливу для розслідування інформацію [3, с. 15]. І. Є. Биховський підкреслює, що огляд місця події віднесено до неповторних слідчих дій, тому що, на відміну від деяких інших слідчих дій (наприклад, слідчого експерименту, допиту), помилки й упущення, допущені при провадженні первинного огляду місця події, дуже часто не можуть бути заповнені під час повторного огляду [4, с. 18]. О. А. Леві зазначає, що від успішного проведення огляду часто залежать розкриття злочину та увесь процес подальшого розслідування. Нерідко це єдине джерело отримання речових доказів. Результати огляду дозволяють визначити механізм події, намітити шляхи пошуку злочинця [5, с. 3].

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей проведення огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств, визначенні його мети та напрямів, оптимальних способів і прийомів, а також визначенні їх ситуаційної залежності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд місця події має суттєве значення й при розслідуванні вбивств. Досить важливими є спроби окремих дослідників звернути увагу на типові слідчі помилки при проведенні огляду місця події під час розслідування вбивств та систематизувати їх. Зокрема, В. О. Коновалова наголошує, що недоліками, які відносяться до провадження огляду місця події, є такі: а) огляди місця події проводяться недостатньо уважно, наслідком чого є втрата значної кількості слідів та іншої речової інформації; б) при огляді місця події не беруть участь спеціалісти, зокрема судові медичні експерти, судові балісти, судові біологи, які допомогли б виявити обставини, важливі для розслідування вбивств; в) не проводяться експрес-аналізи окремих слідів; г) не виявляються і залишаються поза увагою сліди накладення і мікросліди як фактори, що вказують на присутність убивці на місці злочину і сприяють отриманню деякої інформації про нього; д) не вилучаються недопалки цигарок, що виявлені на місці події, з метою провадження генної експертизи слини для встановлення особи злочинця, а також для провадження трасологічної експертизи за слідами зубів; е) не проводяться аналізи вихідного доказового матеріалу

для висування як слідчих, так і розшукових версій; є) не завжди своєчасно вживаються заходи для організації переслідування за гарячими слідами, тобто поквартирні, подворові обходи з метою встановлення даних про особу вбивці; під час опитування громадян замало уваги приділяється даним про прикмети зовнішності злочинця (словесний портрет) з метою створення фоторобота для розшуку і пред'явлення для впізнання; ж) недостатньо використовуються науково-технічні засоби, зокрема засоби фіксації місця події (не проводяться всі рекомендовані криміналістичною технікою види фотозйомки на місці події, у тому числі орієнтовна, оглядова, вузлова зйомки, що дозволяють зробити передбачення про механізм та інші обставини події злочину); з) не завжди використовуються кулегільзотеки з метою встановлення інших убивств, що вчинені з досліджуваної зброї [6, с. 294–295]. Зазначені положення певною мірою стосуються й проведення огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств.

Цілеспрямованість огляду місця події визначається його метою. Слід погодитися із тим, що метою огляду місця події у цьому випадку є: 1) збирання інформації про особу передбачуваного злочинця; 2) збирання даних, що дозволяють зробити висновок про вчинення серії вбивств на сексуальному підґрунті однією особою; 3) висування версій про особу передбачуваного злочинця і планування заходів щодо їх перевірки [7, с. 199]. Однак цей перелік цілей має бути розширений. До цілей проведення огляду місця події можуть бути також віднесені: встановлення даних про механізм учиненого злочину та сліди його відображення, встановлення, дослідження і фіксація обстановки місця події, виявлення та діагностика знарядь учинення злочину, встановлення особи жертви та ін.

Огляд місця події при розслідуванні сексуально-садистських убивств відрізняється специфікою. У першу чергу необхідно встановлювати зв'язок убивства з учиненням статевих дій (статевих злочинів). Зокрема, у криміналістичній літературі зверталася увага на те, що при огляді місця події і трупа слідчий виявляє і фіксує обставини, що вказують на зв'язок убивства зі статевими злочинами: характерну позу трупа, стан одягу і білизни, ознаки боротьби в оточуючій обстановці, а на відкритій місцевості – сліди колін та

ліктів насильника у вигляді заглиблень на ґрунті або на снігу [8, с. 226]. У криміналістичних джерелах також підкреслюється, що особливістю сексуальних убивств є те, що за такими справами місця події нерідко оглядаються через тривалий час після вчинення злочину, через декілька місяців і навіть років [9, с. 159].

Специфіка огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств пов'язана із необхідністю запрошення й прийняття участі різних спеціалістів. У ч. 3 ст. 237 КПК України встановлено, що з метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів. При цьому М. К. Камінський справедливо підкреслює, що має бути єдина діяльність слідчого і спеціаліста (експерта), на противагу існуючим уявленням про розрізнені дії конкретних слідчого і спеціаліста (експерта) про дії допомоги слідчому діями спеціаліста. Суворо кажучи, спеціальні знання як абсолют не існують. Забарвлення спеціального не у самому знанні, а в людині навченій [10, с. 70–71].

Огляд місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств передбачає залучення різних спеціалістів (фахівців): судово-медичного експерта, судового біолога, експерта-криміналіста, ґрунтознавця. Окрім того, необхідність моделювання особи невідомого злочинця передбачає вже під час огляду місця події залучати спеціалістів, які будуть складатимуть психологічний портрет (профіль). Ідеться про спеціалістів у галузі психології, психіатрії, криміналістики, медицини, сексології тощо.

Залучення певного спеціаліста для надання допомоги у проведенні огляду місця події залежить у певних випадках від того, які сліди, речі і предмети підлягають обстеженню. В. М. Ніколайчик із цього приводу правильно зауважує, що зазначене положення передбачає можливість участі в одному й тому самому огляді осіб, що спеціалізуються в різних видах досліджень [11, с. 18–19]. При цьому ступінь участі спеціаліста в огляді визначається слідчим, а думки, що можуть виникнути у спеціаліста в результаті його участі в огляді, не мають самостійного доказового значення [11, с. 20].

Під час огляду місця події щодо розглядуваної категорії злочинів важливими є виявлення та фіксація доказової інформації: слідів

злочину (у тому числі й слідів біологічного походження: крові, сперми, слини тощо), різного роду речей (наприклад, одягу або його частин), окремих предметів (наприклад, що загубив злочинець або залишив на місці злочину), частин розчленованого трупа.

Особлива увага має бути приділена одорологічним слідам та мікрооб'єктам (особливо, коли йдеться про нещодавно вчинений злочин). Так, Н. 7 березня 2010 р. о 23.00 вийшла з дискотеки (с. Ясинувате), сіла на автобус, доїхала до с. Землянки. О 23.15 вона передзвонила матері і повідомила, що вже виходить з автобуса, але додому не потрапила. У 23.49 батько потерпілої В. передзвонив їй на телефон, але він вже був вимкнений. У 23.58 В., коли шукав доньку, побачив на узбіччі дороги, в 50 метрах, як вискочив невідомий чоловік, який збіг. Проходячи далі, В. побачив на землі оголене тіло своєї доньки, яка до прибуття швидкої допомоги померла¹. У даному разі під час огляду місця події необхідно використовувати «свіжі» сліди – одорологічні (з метою переслідування злочинця по гарячих слідах), сліди біологічних виділень (сперми, слини, поту та ін.), мікроволокна та інші мікрооб'єкти.

У спеціальних джерелах висловлювалися різні позиції щодо подальшої роботи з одорологічними слідами та проведення можливих одорологічних досліджень (проведення одорологічної вибірки, здійснення одорологічної експертизи тощо). У цьому аспекті В. М. Ісаєнко справедливо констатує, що питання про процесуальну форму, в яку можна було б оформити результати одорологічного обстеження об'єкта із запахом людини, щоб придати цьому встановленому факту значення доказу, продовжує залишатися відкритим [12, с. 101].

У криміналістичній літературі приділялася певна увага роботі з мікрооб'єктами. Так, Л. В. Віницький пише, що виявлення, фіксація, вилучення і попереднє дослідження мікрооб'єктів потребує різних сучасних методів і технічних засобів, які на сьогодні при кваліфікованому огляді місця події мають застосовуватися вже в процесі всього його проведення [3, с. 57]. Інші вчені звертаються до проблеми виявлення мікрочастинок. Під мікрочастинками розуміються всякого роду тіла, що мають мікроскопічні розміри (умов-

¹ За матеріалами слідчої практики за 2010 р.

но до 1 мм у найбільшому розмірі). Вони можуть знаходитися як на поверхні переміщуваних предметів-носіїв (одязі, взутті, зброї, транспортному засобі тощо), так і на поверхні непереміщуваних об'єктів (меблях, різних спорудах: наприклад на паркані, ділянці місцевості, деревах та ін.), але завжди їх пошук повинен провадитися з урахуванням обставин справи і природи об'єктів, що були на місці події [13, с. 120–121].

Під час огляду місця події необхідно зібрати також зразки для порівняльного дослідження. Стаття 245 КПК України встановлює порядок отримання зразків для експертизи. Зокрема, у ч. 1 ст. 245 зазначено, що у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони визнаються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею.

Тому під час огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств суттєвого значення набувають не лише виявлення і фіксація певної доказової інформації, а й її упакування та вилучення. Існують певні правила вилучення об'єктів, які в подальшому можуть бути використані під час судової експертизи (наприклад, молекулярно-генетичної).

Порядок і тактика проведення огляду місця події є ситуаційно залежними. У загальній проблемі слідчої ситуації варто розрізняти ситуації, що характеризують розслідування в цілому, і такі, котрі виникають при проведенні слідчих дій [14, с. 61]. Ситуація слідчої (судової) дії формується в процесі самої дії і залежить від: 1) наявності (одержання) доказового матеріалу або іншої інформації; 2) прогнозу слідчим відповідної тактики і можливості застосування тих чи інших засобів, прийомів і методів; 3) дій суб'єкта, на який звернені тактичні прийоми (їх системи) [15, с. 140].

Відмінність огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств полягає у виокремленні таких ситуацій: 1) на місці події є труп з ознаками насильницької смерті; 2) на місці події виявлено труп, який зберігався тривалий час (був прихований); 3) на місці події відсутній труп, але передбачається наявність на ньому слідів учинення вбивства. Виокремлення таких

ситуацій дозволяє обирати напрям проведення обстеження на місці події, зосереджувати увагу на збиранні, фіксації, оцінці доказів у кримінальному провадженні. Ситуаційний підхід дозволить обирати відповідну тактику слідчої (розшукової) дії, відповідні організаційні заходи, а також доцільні науково-технічні засоби та технічні прийоми.

Перелік літератури

1. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник / Ю. В. Шепітько. – К. : Ін Юре, 2010. – 496 с.
2. Коновалова В. Е. Психология в расследовании преступлений / В. Е. Коновалова. – Харьков : Вища шк., 1978. – 144 с.
3. Виницкий Л. В. Осмотр места происшествия: организационные, процессуальные и тактические вопросы (по материалам Казахской ССР) : учеб. пособие / Л. В. Виницкий. – Караганда : Караганд. ВШ МВД СССР, 1986. – 106 с.
4. Быховский И. Е. Осмотр места происшествия / И. Е. Быховский. – М. : Прокуратура СССР, 1973. – 98 с.
5. Леви А. А. Организация осмотра места происшествия / А. А. Леви ; отв. ред. Н. А. Селиванов. – М. : Прокуратура СССР, 1970. – 95 с.
6. Коновалова В. Е. Убийство: искусство расследования : монография / В. Е. Коновалова. – Изд. 2-е, доп. и перераб. – Харьков : Изд. СПД ФЛ Вапнярчук Н. Н., 2006. – 320 с.
7. Дворкин А. И. Глава 22. Особенности осмотра места происшествия по делам о многоэпизодных убийствах, совершенных на сексуальной почве / А. И. Дворкин, Ю. М. Самойлов // Настольная книга следователя. Тактические приемы проведения осмотра места происшествия и допросов при расследовании преступлений различной категории : науч.-метод. пособие / под ред. А. И. Дворкина. – М. : Экзамен, 2006. – С. 199–237.
8. Руководство по расследованию убийств / отв. ред. С. И. Гусев. – М. : Юрид. лит., 1977. – 400 с.
9. Барыгина А. А. Организация расследования серийных сексуальных убийств : науч.-практ. пособие / А. А. Барыгина, В. И. Майоров. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 280 с.
10. Каминский М. К. Специальные знания сила? / М. К. Каминский // Криміналіст першодрукований. – 2011. – №3. – С. 67–71.
11. Николайчик В. М. Следственный осмотр вещественных доказательств / В. М. Николайчик. – М., 1966. – 67 с.

12. Исаенко В. Н. Использование одорологии на предварительном следствии / В. Н. Исаенко // Воронежские криминалистические чтения / под ред. О. Я. Баева. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 2002. – Вып. 3. – С. 95–102.
13. Дворкин А. И. Глава 12. Микрочастицы / А. И. Дворкин // Настольная книга следователя. Тактические приемы проведения осмотра места происшествия и допросов при расследовании преступлений различной категории : науч.-метод. пособие / под ред. А. И. Дворкина. – М. : Экзамен, 2006. – С. 120–128.
14. Герасимов И. Следственные ситуации на первоначальном этапе расследования преступлений / И. Герасимов // Соц. законность. – М., 1977. – № 7. – С. 61–62.
15. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія / В. Ю. Шепітько. – Х. : Харків юрид., 2007. – 432 с.

Транслітерація переліку літератури

1. Shepitko V. Yu. Kryminalistyka: pidruchnyk [Forensics: a Textbook]. Kiev: In Yure, 2010, 496 p. [in Ukrainian].
2. Konovalova V. E. Psikhologiya v rassledovanii prestupleniy [Psychology in the investigation of crimes] Kharkov: Vishcha shk., 1978, 144 p. [in Ukrainian].
3. Vinitskiy L. V. Osmotr mesta proisshestviya: organizatsionnye, protsesual'nye i takticheskie voprosy (po materialam Kazakhskoy SSR) [Inspection of the scene: the organizational, procedural and tactical issues (based on the Kazakh Soviet Socialist Republic)] Karaganda : Karagand. VSh MVD SSSR, 1986, 106 p.
4. Bykhovskiy I. E. Osmotr mesta proisshestviya [Inspection of the scene] Moscow: Prokuratura SSSR, 1973, 98 p. [in Russian].
5. Levi A. A. Organizatsiya osmotra mesta proisshestviya [Organization of crime scene] Moscow: Prokuratura SSSR, 1970, 95 p. [in Russian].
6. Konovalova V. E. Ubiystvo: iskusstvo rassledovaniya [Murder: the art of investigation] Kharkov : Izd. SPD FL Vapnyarchuk N. N., 2006, 320 p. [in Ukrainian].
7. Dvorkin A. I., Samoylov Yu. M. Osobennosti osmotra mesta proisshestviya po delam o mnogoepizodnykh ubiystvakh, sovershennykh na seksual'noy pochve [Features inspection scene in cases of mnogoepizodnyh killings of sexual violence] Nastol'naya kniga sledovatelya. Takticheskie priemy provedeniya osmotra mesta proisshestviya i doprosov pri rassledovanii prestupleniy razlichnoy kategorii [The reference book of the investigator. Tactics inspection scene and questioning in the investigation of crimes of different categories] Moscow: Izd. Ekzamen, 2006, pp. 199–237 [in Russian].

8. Rukovodstvo po rassledovaniyu ubiystv [Guide to Homicide] Moskow: Yurid. lit., 400 p. [in Russian].

9. Barygina A. A., Mayorov V. I. Organizatsiya rassledovaniya seriynykh seksual'nykh ubiystv [The organization of the investigation of serial sexual homicide] Moskow: Yurlitinform, 2011, 280 p. [in Russian].

10. Kaminskiy M. K. Spetsial'nye znaniya sila? [Special knowledge power?] Kriminalist pershodrukovaniy, 2011, no. 3, pp. 67–71.

11. Nikolaychik V. M. Sledstvennyy osmotr veshchestvennykh dokazatel'stv [Investigation examination of physical evidence] Moskow : 1966, 67 p. [in Russian].

12. Isaenko V. N. Ispol'zovanie odorologii na predvaritel'nom sledstvii [Using trasologii the preliminary investigation] Voronezhskie kriminalisticheskie chteniya, 2002, vol. 3, pp. 95–102 [in Russian].

13. Dvorkin A. I. Mikrochastitsy [The microparticles] Nastol'naya kniga sledovatelya. Takticheskie priemy provedeniya osmotra mesta proisshestiya i doprosov pri rassledovanii prestupleniy razlichnoy kategorii [The reference book of the investigator. Tactics inspection scene and questioning in the investigation of crimes of different categories] Moskow: Izd. Ekzamen, 2006, pp. 120–128 [in Russian].

14. Gerasimov I. Sledstvennye situatsii na pervonachal'nom etape rassledovaniya prestupleniy [Originally situation investigatory stages in the investigation of crimes] Sotsialisticheskaya zakonnost, 1977, no. 7, pp. 61–62.

15. Shepitko V. Yu. Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyi analiz) [Forensic tactics (system-structural analysis)] Kharkov: Kharkiv yurydychnyi, 2007, 432 p.

Куп'янський М. Г. Роль огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств

Стаття присвячена проблемам проведення огляду місця події як найбільш важливої слідчої (рошукової) дії під час розслідування серійних сексуально-садистських убивств. Необхідність його дослідження полягає у з'ясуванні особливостей проведення огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств, визначенні його мети та напрямів, оптимальних способів і прийомів, а також їх ситуаційної залежності.

Огляд місця події має суттєве значення й при розслідуванні вбивств. Досить важливою є спроба дослідників звернути увагу на типові слідчі помилки при проведенні огляду місця події під час розслідування вбивств та систематизувати їх. Відмінність огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств передбачає виокремлення таких ситуацій: на місці події є труп з ознаками насильницької смерті; на місці події виявлено труп, який зберігався

тривалий час (був прихований); на місці події відсутній труп, але передбачається наявність на ньому слідів учинення вбивства.

Ключові слова: огляд місця події, розслідування, серійні вбивства, серійні сексуально-садистські вбивства, слідча ситуація.

Купянский М. Г. Роль осмотра места происшествия при расследовании серийных сексуально-садистских убийств

Статья посвящена проблемам проведения осмотра места происшествия как наиболее важного следственного (розыскного) действия при расследовании серийных сексуально-садистских убийств. Необходимость данного исследования заключается в выяснении особенностей проведения осмотра места происшествия при расследовании серийных сексуально-садистских убийств, определении его цели и направленности, оптимальных способов и приемов, а также их ситуационной зависимости.

Осмотр места происшествия имеет существенное значение и при расследовании убийств. Немаловажной является попытка исследователей обратить внимание на типичные следственные ошибки при проведении осмотра места происшествия при расследовании убийств и систематизировать их. Отличие осмотра места происшествия при расследовании серийных сексуально-садистских убийств предусматривает выделение таких ситуаций: на месте происшествия есть труп с признаками насильственной смерти; на месте происшествия обнаружен труп, который сохранялся длительное время (был скрыт); на месте происшествия отсутствует труп, но предполагается наличие на нем следов совершения убийства.

Ключевые слова: осмотр места происшествия, расследование, серийные убийства, серийные сексуально-садистские убийства, следственная ситуация.

Kupyanskiy M. G. Role of review of event' place at investigation of serial sexually-sadistic murders

The article is devoted to the problems of realization of review of event' place as the most essential investigational (searching) action at investigation of serial sexually-sadistic murders. The necessity of this research consists in finding out of realization features of review of event' place at investigation of serial sexually-sadistic murders, determination of its aim and directions, optimal methods and receptions, and also determination of them situational dependence.

The review of event' place has also substantial value for investigation of murders. An attempt of researchers is important enough to pay attention to type investigational errors during realization of review of event' place at investigation of murders and to systematize them. The difference of review of event' place at investigation of serial sexually-sadistic murders envisages the selection of such situations: in place of event there is a dead body with the signs of violent death; in place of event a dead body that was kept long time (it was hidden) is educed; in place of event absent dead body, but a presence on it of doing murder tracks are envisaged.

Key words: review of event' place, investigation, serial murders, serial sexually-sadistic murders, investigational situation.

УДК 343.9.018

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ЛАТЕНТНИХ ЗГВАЛТУВАНЬ

Я. Т. Наваліяна, аспірантка Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. Злочинність як явище може бути оцінена та виміряна у певних кількісних та якісних показниках. Вони є надзвичайно важливими при з'ясуванні сутності злочинності та виявленні внутрішніх взаємозв'язків. Для всебічного вивчення та аналізу злочинності необхідне її постійне вимірювання не тільки в масштабах усієї країни, а й у межах окремих регіонів. Така робота має поточний і перспективний характер, що дає можливість міркувати про існуючу злочинність, її минулий стан, є передумовою для її прогнозування.

Стан розробки проблеми. У різний час проблему визначення рівня латентності згвалтувань вивчали Ю. М. Антонян, Р. М. Акутаєв, О. М. Джужа, Г. М. Резнік, В. Ф. Оболенцев, О. В. Губанова, А. С. Лукаш. Останні розглядали також кількісно-якісні показники згвалтувань.

Мета статті. Питання кількісно-якісних показників латентних згвалтувань так і не отримало достатньої уваги з боку вітчизняних науковців. Тому метою статті є визначення рівня латентності згвалтувань, а також особливостей вчинення латентних згвалтувань.

Виклад основного матеріалу. Рівень – це один із найважливіших елементів кримінологічної характеристики злочинності взагалі, а також окремих видів злочинів. Під рівнем злочинності необхідно розуміти загальну кількість учинених злочинів і осіб, які їх вчинили, за певний проміжок часу в країні або в її окремому регіоні (області, районі, місті) [1, с. 19; 2, с. 32; 3, с. 23].

Насамперед розглянемо абсолютні показники кількості згвалтувань та замахів на згвалтування, вчинених на території України.

Останніми роками спостерігається тенденція до стрімкого зменшення кількості зареєстрованих у країні зґвалтувань. Так, якщо у 2006 р. було зареєстровано 993 зґвалтування, то у 2010 р. кількість зареєстрованих зґвалтувань склала 635 випадків, у 2011 р. – 630 випадків, у 2012 р. – 486 випадків. Трохи збільшилася кількість облікових зґвалтувань у 2013 р. – 498 випадків, однак вже у 2014 р. кількість облікових зґвалтувань зменшилася до 419 випадків. Таким чином, порівняно із 2006 р. кількість зареєстрованих у країні зґвалтувань у 2014 р. зменшилася на 58 %. На думку низки вчених, такий результат є наслідком збільшення латентності розглядуваної категорії злочинів. А. Ф. Зелінський свого часу дуже влучно, на нашу думку, вказував, що порівняно низький коефіцієнт злочинності в Україні – це результат насамперед винятково високої латентності (прихованості) злочинів і погано поставленого обліку [4, с. 32].

Отже, проаналізуємо такі статистичні дані, як відомості про кількість виявлених осіб, які вчинили зґвалтування. Кількість винних за цими даними є у 2–3 рази меншою, ніж кількість кримінальних проваджень. Це можна пояснити, з одного боку, випадками реальної та ідеальної сукупності діянь, коли один злочинець вчиняє не одне, а кілька посягань, або фактами невстановлення осіб, причетних до вчинення виявлених злочинів. Або кількість виявлених злочинців стосується нових кримінальних правопорушень, кримінальні провадження за якими розпочаті, але у звітному періоді не закінчені. З другого боку, відсутність збігу показників пояснюється груповою злочинністю, тобто коли один злочин вчинений декількома особами [5, с. 42].

Кількість осіб, засуджених за вчинення зґвалтування (або замаху на них), є ще меншою. Так, у 2008 р. було засуджено 467 гвалтівників, у 2009 р. – 493 особи, у 2010 р. – 441 особу, у 2011 р. – 357, у 2012 р. – 315, у 2013 р. – 241, у 2014 р. – 161 особу. Однак необхідно мати на увазі, що певна частина злочинів не враховується в поточній офіційній звітності. У зв'язку із цим статистичні дані містять неповну інформацію про чисельність учинених злочинів. За межами залишається латентна (прихована, невідома) злочинність.

За різними даними латентність зґвалтувань варіюється. Так, наприклад, В. Ф. Оболенцев, посилаючись на відомості, отримані

в результаті опитування експертів, називає 46,7 % як середній відсоток латентних зґвалтувань стосовно виявлених [6, с. 56]. Ю. М. Антонян, посилаючись на дослідження Г. М. Резніка, робить висновок, що враховані зґвалтування співвідносяться з латентними як 1 : 2,6 (61,5 %); при цьому частіше про вчинений щодо них злочин не повідомляють заміжні жінки. Кількість повідомлень про зґвалтування збільшується в тому разі, якщо, окрім зґвалтування, були нанесені тілесні ушкодження та викрадено майно [7, с. 15]. За даними О. М. Джужи, кількість зареєстрованих сексуальних злочинів відноситься до кількості фактично вчинених як 1 : 8 [8, с. 89]. Р. М. Акутаєв вважає, що латентність зґвалтувань складає понад 70 % [9, с. 8–9], О. В. Губанова зазначає, що латентними залишаються майже 83,5 % зґвалтувань [10, с. 455]. За дослідженнями А. С. Лукаш, латентність зґвалтування перевищує 90 % [11, с. 61].

Для визначення кількості латентної злочинності та окремих її видів на теперішній час існують різні методи. Одним із таких методів дослідження латентної злочинності є опитування населення за допомогою анонімних анкет. Метою цього опитування є виявлення кількості громадян, які стали жертвами злочинів, але винні в учиненні цих злочинів залишилися безкарними. На базі результатів опитування можна визначити співвідношення виявленої і латентної злочинності у відповідному регіоні, встановити мотиви приховування громадянами фактів злочинів від правоохоронних органів та інші відомості.

Для визначення рівня латентності ми провели інтернет-анкетування, в якому взяли участь 510 осіб (жінок і чоловіків). Із них 72 особи (12,5 % чоловіків та 87,5 % жінок) указали, що вони або члени їх родин ставали жертвами зґвалтування. Більшість постраждалих є особами до 18 років.

Протягом 2013–2015 рр. жертвами зґвалтування стали 9,4 % опитаних осіб. На запитання: «Чи ставали Ви жертвою зґвалтування?» відповіли «так» 9,4 % опитаних. Ще 4,9 % відповіли, що зґвалтування вчинялося щодо членів їх родини. У більшості випадків, а саме 61 % зґвалтувань, було вчинено з обтяжуючими обставинами. Серед них: зґвалтування, вчинене повторно або особою, яка раніше вчинила будь-який зі злочинів проти статевої свободи

та статевої недоторканості (29,5 %); згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього (38,6 %); згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки (6,8 %); згвалтування малолітньої або малолітнього (25 %).

Показовим є те, що тільки 20,8 % жертв зверталися до правоохоронних органів із приводу вчинення щодо них згвалтування, інші 79,2 % не зверталися. Причини незвернення до правоохоронних органів указувалися найрізноманітніші. Найбільша кількість осіб (38,6 %) не бажали надавати розголосу події з особистих мотивів; 12,3 % відчували особисту провину в тому, що сталося; 10,5 % побоювалися погроз і розправи з боку злочинців та їх родичів; ще у 10,5 % відсутня довіра до правоохоронців; 8,8 % намагалися самотійно врегулювати питання відшкодування шкоди; 4 % указали на страх помсти злочинця як причину незвернення до правоохоронних органів; 3,5 % жертв згвалтувань не розцінювали подію як злочин; 3,5 % мали почуття до злочинця. Окрім того, 1,8 % не зверталися у зв'язку з обіцянкою злочинця відшкодувати завдану шкоду в разі нерозголошення; 1,8 % – обіцянкою злочинця одружитися. Також, що показово, ще 1,8 % респондентів не вказали причину свого незвернення.

У результаті ще одного нашого анонімного анкетування, що проводилося з метою виявлення особливостей вчинення латентних згвалтувань, було проанкетовано 600 дівчат і жінок різного віку, рівня освіти, роду занять, сімейного стану та соціального статусу. Хоча потерпілим від згвалтування може бути особа як жіночої, так і чоловічої статі, попереднє опитування показало, що згвалтування чоловіків є скоріше винятковою ситуацією для нашої країни, тому у цьому дослідженні були опитані лише особи жіночої статі. З них 70 осіб зазнали згвалтувань або замаху на згвалтування та не повідомили про вчинений щодо них злочин (відповідно 36 та 34 респондентів) у 2014 р., а щодо 106 опитаних було вчинено згвалтування або замах раніше (відповідно 60 та 46 осіб). Таким чином, 29 % опитаних не зверталися до правоохоронних органів із заявою про вчинений злочин.

Із зазначеної кількості опитаних більше за все потерпілих у віці 14–18 років – 28,4 % (50 осіб), 25–30 років – 25 % (44 особи), 31–

35 років – 14,7 % (26 осіб), 19–24 роки – 13,6 % (24 особи), 36–40 років – 12,5 % (22 особи), 41–45 років – 3,4 % (6 осіб), 46–50 років – 2,3 % (4 особи). Отже, у зоні ризику опиняються неповнолітні дівчата та жінки 25–30 років.

Велика кількість наукових робіт містить висновки про потерпілих засуджуючого характеру. Робиться акцент на їх аморальності, антигромадському способі життя, неналежній поведінці, причому мова йде не лише про обставини, що безпосередньо передують звалтуванню, але й у цілому. Негативну поведінку, а звідси й велику ймовірність стати жертвою звалтування насамперед приписують особам у віці до 25 років, які мають середню, середню спеціальну освіту або взагалі не мають освіти [7, с. 18–21]. За результатами нашого дослідження неможливо сказати, що якась певна категорія осіб є більш схильною стати жертвою латентного звалтування лише тому, що має певний рівень освіти та рід занять. Випадки звалтування трапляються майже в однаковій кількості щодо осіб із середньою, середньою спеціальною та вищою освітою, так само як майже однакова кількість потерпілих працює у сфері послуг, навчальних закладах, на державних і комерційних підприємствах та є приватними підприємцями.

Розглянемо випадки віктимної поведінки жертв цього виду злочину. Як справедливо зазначає Б. М. Головкін, усі люди, які вступають у різного роду суспільні відносини і виконують необхідні соціальні ролі, тією чи іншою мірою ризикують стати жертвами злочинів, тобто мають потенційну віктимність середньостатистичного рівня. Однак ця віктимність може назавжди залишитися нереалізованою злочином, якщо її носії дотримуються правил особистої і майнової безпеки, свідомо або несвідомо не потрапляють у небезпечні ситуації [12, с. 80; 13, с. 94]. Інколи поведінка потерпілих сприяє вчиненню звалтувань. Наприклад, на випадкове знайомство і спільне вживання спиртних напоїв як на причину обрання особи на роль жертви вказали в анкеті 13,6 % жінок; на установлення контакту з незнайомцем – 11,4 %; на відвідування помешкання злочинця / відвідування злочинцем помешкання жертви – 10,2 %; на сидання в автомобіль до незнайомих – 7,9 %; на провокуючий одяг або поведінку – 3,4 %. Однак неможливо не погодитися із цьо-

го приводу з думкою Ю. М. Антоняна, що кожна людина сприймає події, які відбуваються, і особливо вчинки конкретних людей строго суб'єктивно, залежно від своїх морально-психологічних рис, поглядів, уявлень, установок. Те, що одній людині може здатися аморальним, іншій здається цілком нормальним, що не виходить за рамки загальноприйнятого. Нерідко дійсна протидія жертви сприймається злочинцем як уявна, як удавання або кокетство. Є численними випадки, коли навіть просто необережна поведінка потерпілої, що не мала нічого спільного з аморальністю, розцінювалася злочинцями як глибоко аморальна, як «запрошення» до статевого акту [7, с. 19].

Для того щоб виявити особливості вчинення саме латентних зґвалтувань, останні необхідно розглядати у порівнянні зі зґвалтуваннями, потерпілі від яких звернулися за захистом до правоохоронних органів. Тому нами було вивчено кримінальні провадження, порушені за ст. 152 КК України в Харківській, Волинській, Львівській та Житомирській областях протягом 2008–2014 рр. Нижче пропонуємо порівняти латентні зґвалтування (за результатами анонімного опитування) та зґвалтування (за результатами вивчених кримінальних проваджень).

Зґвалтування найчастіше вчиняються в малолюдних місцях, під'їздах будинків, на прибудинковій території та в помешканні потерпілих, у той час як 27,2 % потерпілих від латентних зґвалтувань місцем вчинення злочину назвали квартиру/будинок гвалтівника (ті, хто обирали цей варіант відповіді, у своїй більшості були знайомі зі злочинцем або познайомилися безпосередньо в день або напередодні вчинення злочину); 21,6 % – парки, сквери, місця відпочинку; 14,8 % – під'їзди будинків, прибудинкову територію; 13,6 % – малолюдні місця; 11,4 % – квартиру/будинок потерпілого; 9,1 % – автомобілі; 2,3 % – готелі.

Дослідження дозлочинних зв'язків і відносин між жертвою і злочинцем показало, що більшість постраждалих від латентних зґвалтувань (61,4 %) не були знайомі зі злочинцем, 19,3 % раніше були знайомі, 6,8 % – подружжя (у тому числі колишні), 3,4 % перебували в близьких особистих стосунках, 3,4 % – колеги по роботі, 2,3 % – родичі. У 13,6 % потерпілих зі злочинцем раніше були сек-

суальні стосунки (до моменту вчинення злочину). За результатами вивчення кримінальних проваджень, понад половина потерпілих (54 %) також не були знайомі з гвалтівником, ще 21,8 % – випадкові знайомі, лише 24,2 % – постійні знайомі або родичі. Таким чином, за цим критерієм дані щодо зґвалтувань та латентних зґвалтувань майне не відрізняються.

Що стосується способу вчинення латентних зґвалтувань, необхідно одразу зауважити, що в переважній більшості випадків одночасно вказувалося на кілька способів вчинення. Через це їх загальна кількість перевищує 100 %. Установлено, що найчастіше застосовувалося психічне насильство. Це не дивно, оскільки більшість потерпілих не були знайомі зі злочинцем. У таких ситуаціях жертва одразу почувала себе в небезпеці та боялася заподіяння їй шкоди, тому психічного насильства було достатньо для злочинця, щоб придушити опір жертви. Підпорядкування волі і вимогам злочинця часто викликано прагненням жертви зберегти життя, не бути покаліченою. Крім того, раптовість нападу або несподіванка переходу буденної ситуації в екстремальну нерідко викликали у жертви шок і заціпеніння, що призводило до нездатності фізичного опору. Зґвалтування знайомим зазвичай відбувалося інакше. Ситуація, що призводила до насильства, могла починатися як цілком нейтральна, але у певний момент вона перетворювалася на злочин. У таких випадках психічне насильство застосовувалося переважно у поєднанні з фізичним. Таким чином, 56,8 % опитаних назвали способом вчинення злочину залякування, 38,6 % – погрози розправою, 34,1 % – спричинення болю, 31,8 % – спричинення тілесних ушкоджень, 25 % – зривання одягу, 15,9 % – здавлення шиї, 7,9 % – демонстрацію зброї. На використання безпорадного стану як способу вчинення злочину вказали 17 % опитуваних. Із них 5,7 % зазначили про використання малолітнього віку потерпілої, стільки ж (5,7 %) – про непритомний стан, 4,5 % – про використання хворобливого стану, 1,1 % – про фізичні вади. При зґвалтуваннях у понад половині випадків було застосоване спричинення тілесних ушкоджень.

Поведінка жертв латентних зґвалтувань є різномірною – від активного опору злочинцю і спроб запобігання злочину до пасивного спостереження за його вчиненням. У 87,5 % випадків жертви

чинили опір гвалтівникові; 53,4 % з них чинили фізичний опір; 51,1 % кликали на допомогу; 39,8 % намагалися втекти; 12,5 % намагалися хитрістю перешкодити виконанню злочинного плану гвалтівника, рівно стільки ж (12,5 %) взагалі не чинили жодного опору з різних причин. Про види спроб запобігання злочину жертви так само вказували одразу в кількох варіантах, тому їх кількість перевищує 100 %. Але водночас майже половина жертв латентних згвалтувань звинувачують себе. На запитання: «Чи відчуваєте Ви свою провину в тому, що з Вами сталося?» «так, відчуваю» відповіли 14,8 %; «скоріше так» – 31,8 %; «ні» – 42 %; «скоріше ні» – 11,4 %.

Висновки. Останнім часом спостерігається тенденція до стрімкого зменшення кількості зареєстрованих у країні згвалтувань. На думку низки вчених, такий результат є наслідком збільшення латентності розглядуваної категорії злочинів. Таким чином, близько 79 % згвалтувань із різних причин залишаються латентними. Місцем вчинення латентних згвалтувань найчастіше є помешкання злочинця, малолюдні місця, під'їзди будинків, прибудинкова територія та помешкання потерпілих. Дослідження дозлочинних зв'язків і відносин між жертвою і злочинцем показало, що більшість постраждалих від латентних згвалтувань не були знайомі зі злочинцем. Що стосується способу вчинення латентних згвалтувань, встановлено, що найчастіше застосовувалося психічне насильство або психічне насильство у поєднанні з фізичним.

Перелік літератури

1. Даньшин И. Н. Преступность: понятие, общая характеристика, причины и условия : учеб. пособие / И. Н. Даньшин. – Киев : УМК ВО, 1988. – 88 с.
2. Джужа О. М. Кримінологія: спеціалізований курс лекцій зі схемами (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. / О. М. Джужа, Є. М. Моїсєєв, В. В. Василевич. – К. : Атіка, 2001. – 368 с.
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2009. – 288 с.

4. Зелинский А. Ф. Криминальная психология / А. Ф. Зелинский. – Киев : Юринком Интер, 1999. – 240 с.

5. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. С. Батиргареева ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 215 с.

6. Оболенцев В. Ф. Латентна злочинність: проблеми теорії та практики попередження / В. Ф. Оболенцев. – Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 128 с.

7. Антонян Ю. М. Изнасилования: причины и предупреждение / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1990. – 192 с.

8. Джужа О. М. Кримінально-правові та кримінологічні проблеми злочинців, пов'язаних із сексуальним насильством / О. М. Джужа, О. А. Гапон, А. В. Кирилюк // Боротьба з організ. злочинністю і корупцією (теорія і практика). – К., 2004. – Вип. 10. – С. 81–89.

9. Акутаев Р. М. Проблемы латентной преступности (по материалам Дагестанской АССР) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Р. М. Акутаев. – Харьков, 1984. – 19 с.

10. Губанова О. В. Латентність згвалтування: рівень та основні фактори детермінації / О. В. Губанова // Держава і право. Юрид. і політ. науки / голова редкол. Ю. С. Шемшученко. – К. : Ін-т держави і права НАН України, 2007. – Вип. 36. – С. 454–460.

11. Лукаш А. С. Згвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження : монографія / А. С. Лукаш ; за ред. В. В. Голіни. – Х. : Право, 2008. – 256 с.

12. Головкін Б. М. Поняття латентної віктимізації від злочинних посягань / Б. М. Головкін // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2015. – Вип. 10. – С. 78–88.

13. Головкін Б. М. Кримінологічне поняття віктимізації / Б. М. Головкін // Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія: Юриспруденція. – 2015. – № 15, Т. 2. – С. 93–96.

Транслітерація переліку літератури

1. Dan'shyn Y. N. Prestupnost': ponyatyе, obshchaya kharakterystyka, prychny u uslovyya [Crime: definition, general characteristics, causes and conditions]. Kiyv : UMK VO, 1988, 88 p. [in Ukrainian].

2. Dzhuzha O. M. Kryminolohiya : spetsializovanyy kurs lektsiy zi skhemamy [Criminology: specialized lectures schemes]. Kiyv: Atika, 2001, 368 p. [in Ukrainian].
3. Kryminolohiya : Zahal'na ta Osoblyva chastyny : pidruchnyk [Criminology: General and Special Parts]. Kharkiv : Pravo, 2009, 288 p. [in Ukrainian].
4. Zelynskyy A. F. Krymynal'naya psykholohyya [Criminal psychology]. Kiyv : Yuryнком Ynter, 1999, 240 p. [in Russian].
5. Batoryhareyeva V. S. Kryminolohichna kharakterystyka ta poperedzhennya rozboiyv, poyednanykh z pronyknennyam u zhytlo [Criminological characteristics and prevention of robberies, combined with penetration in dwelling]. Kharkiv: 2002, 215 p. [in Ukrainian].
6. Obolentsev V. F. Latentna zlochynnist': problemy teorii ta praktyky poperedzhennya [Latent crime: problems of theory and practice prevention]. Kharkov : Vyd. SPD FO Vapnyarchuk N. M., 2005, 128 p. [in Ukrainian].
7. Antonyan Yu. M. Yznasylovanyya: prychny y preduprezhdenye [Rape: causes and prevention]. Moskva : VNYI MVD SSSR, 1990, 192 p. [in Russian].
8. Dzhuzha O. M. Krymynal'no-pravovi ta kryminolohichni problemy zlochynstiv, pov'yazanykh iz seksual'nym nasyl'stvom [Criminal law and criminological problems crimes involving sexual violence]. Kiyv: 2004, Vol. 10, pp. 81–89. [in Ukrainian].
9. Akutaev R. M. Problemy latentnoy prestupnosti (po materyalam dahestanskoy ASSR) [The problems of latent crime (based on the Dagestan ASSR)]. Kharkiv: 1984, 19 p. [in Ukrainian].
10. Hubanova, O. V. Latentnist' z-hvaltuvannya: riven' ta osnovni faktory determinatsiyi [Latency rape: the level and fundamental factors determination]. Kiyv : In-t derzhavy i prava NAN Ukrayiny, 2007, pp. 454–460. [in Ukrainian].
11. Lukash A. S. Zgvaltuvannya: kryminolohichna kharakterystyka, determinatsiya ta poperedzhennya : monohrafiya [Rape: Criminological characteristic determination and prevention: monograph]. Kharkiv : Pravo, 2008, 256 p. [in Ukrainian].
12. Holovkin B. M. Ponyattya latentnoyi viktyimizatsiyi vid zlochynnykh posyahan' [The concept of latent victimization of crimes]. Kharkiv : Pravo, 2015, pp. 78–88. [in Ukrainian].
13. Holovkin B. M. Kryminolohichne ponyattya viktyimizatsiyi [Criminological concept of victimization]. Kharkiv : Nauk. visn. Mizhnar. humanitar. univ-tu. Ser.: Yurysprudentsiya, 2015, no. 15, pp. 93–96. [in Ukrainian].

Навалія Я. Т. Кількісно-якісні показники латентних зґвалтувань

У статті досліджується рівень латентності зґвалтувань, визначений за допомогою проведення анонімного інтернет-анкетування громадян України та

анонімного анкетування жертв зґвалтувань. Розглядаються абсолютні показники кількості зґвалтувань та замахів на зґвалтування, вчинених на території України. Зазначається, що останніми роками спостерігається тенденція до стрімкого зменшення кількості зареєстрованих у країні зґвалтувань. Крім того, аналізуються відомості про кількість виявлених та засуджених осіб, які вчинили зґвалтування. Досліджуються характерні особливості жертви латентного зґвалтування: її вік, рівень освіти, рід занять. Визначаються особливості вчинення латентних зґвалтувань, а саме: розглядаються місце та спосіб вчинення латентних зґвалтувань, дозлочинні зв'язки та відносини між жертвою та злочинцем, поведінка жертв до і на момент вчинення злочину, зазначаються основні причини незвернення жертв зґвалтувань до правоохоронних органів. Указані дані порівнюються із даними, отриманими в результаті вивчення кримінальних проваджень за ст. 152 КК України за 2008–2014 рр.

Ключові слова: латентність зґвалтувань, рівень латентності, особливості вчинення латентних зґвалтувань.

Наваліая Я. Т. Количественно-качественные показатели латентных изнасилований

В статье исследуется уровень латентности изнасилований, определенный с помощью проведения анонимного интернет-анкетирования граждан Украины и анонимного анкетирования жертв изнасилований. Рассматриваются абсолютные показатели количества изнасилований и покушений на изнасилование, совершенных на территории Украины. Отмечается, что в последние годы наблюдается тенденция к стремительному уменьшению количества зарегистрированных в стране изнасилований. Кроме того, анализируются сведения о количестве обнаруженных и осужденных лиц, совершивших изнасилование. Исследуются характерные особенности жертвы латентного изнасилования: ее возраст, уровень образования, род занятий. Определяются особенности совершения латентных изнасилований, а именно: рассматриваются место и способ совершения латентных изнасилований, характер допреступных связей и отношений между жертвой и преступником, поведение жертв до и на момент совершения преступления, указываются основные причины отсутствия обращений жертв изнасилований в правоохранные органы. Указанные данные сравниваются с данными, полученными в результате изучения уголовных производств по ст. 152 УК Украины за 2008–2014 гг.

Ключевые слова: латентность изнасилований, уровень латентности, особенности совершения латентных изнасилований.

Navaliana Y. T. Quantitative and qualitative indicators of latent rapes

This paper examines the level of latency of rape, defined by anonymous online survey of citizens of Ukraine and anonymous survey of victims of rape. The author considers the absolute figures number of rapes and attempted rape committed on the territory of Ukraine. It is noted that there is a tendency to a rapid decrease in the number of reported rapes in the country in recent years. Also analyzed data on the number of

detected and convicted perpetrators of rape. The author examines the characteristics of victims of latent rape: her age, level of education, occupation. The author defines the features of latent commission of rape. It is considered the place and manner of committing latent rapes, connections and relationships between the victim and criminal before crime, behavior of victims of the crime, indicate the main reasons why victims do not report the crime to law enforcement authorities. The data are compared with data obtained from the study of criminal proceedings under Article 152 of the Criminal Code of Ukraine for 2008–2014.

Key words: *latent rapes, the level of latency, the features of committing of latent rape.*

УДК 343.8

ПРОГРЕСИВНА СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Є. А. Смоляр, здобувач Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми. На початку 2016 р. Міністерством юстиції України було анонсовано чергову хвилю реформування Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України), зокрема проголошено, що разом з експертами ЄС готується концепція реформування пенітенціарної служби, яка спрямовуватиметься на відхід від радянської системи тюрем до європейської та повністю реалізовуватиметься до кінця року [1].

Одним із принципів, закріплених у міжнародних стандартах, є забезпечення організації процесу виконання кримінальних покарань на основі планів, що мають включати елементи прогресивної системи: заходи, спрямовані на підтримку зв'язків із зовнішнім світом, способи нейтралізації негативних наслідків позбавлення волі (наприклад таких, як пасивність, апатія, погіршення розумових здібностей тощо), методи їх ресоціалізації, що сприяють засвоєнню загальноприйнятих у суспільстві норм та формуванню особистої відповідальності [2, с. 27]. Отож, усі ці аспекти прогресивної системи виконання кримінальних покарань повинні знайти своє відбиття у перетворенні ДКВС України, оскільки лише так можна забезпечити впровадження прогресивних європейських стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема нормативно-го регулювання та запровадження у практику прогресивної системи виконання покарань була предметом наукового пошуку таких відомих вчених: М. І. Бажанова, О. С. Міхліна, А. Б. Скакова, М. О. Стручкова, Ю. М. Ткачевського, Б. С. Утевського, А. В. Шаміса, І. В. Шмарова

та ін. Серед сучасних провідних науковців у галузі кримінально-виконавчого права окремі дослідження щодо застосування прогресивної системи відбування кримінальних покарань у практичній діяльності персоналу органів і установ виконання покарань проводили О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, Т. А. Денисова, О. Г. Колб, Л. О. Мостепанюк, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов, І. С. Яковець. Однак переважна більшість їх пропозицій та висновків не має цілісного та системного характеру в частині прогресивної системи виконання кримінальних покарань, оскільки вони стосуються в цілому проблем удосконалення порядку виконання покарань окремих видів без звернення належної уваги на розглядувану проблему.

У підсумку, як зазначають фахівці у галузі кримінально-виконавчого права, по-перше, саме поняття прогресивної системи покарань у сучасному законодавстві не має чіткого визначення, що викликає певні труднощі в його сприйнятті; по-друге, має місце наявність невідповідностей у низці норм Кримінально-виконавчого кодексу України (далі – КВК України), що призводить до порушення його норм у правозастосовній діяльності персоналом установ виконання покарань [3, с. 181–186]. Так само і «принцип прогресивності», що вже багато років виділяють окремі вчені [4, с. 41], не знайшов власного нормативного визначення в ст. 5 КВК України як принцип виконання і відбування покарання [5]. Він і досі підміняється посиланням на принципи індивідуалізації та диференціації виконання кримінальних покарань або стимулювання позитивної поведінки [6, с. 8]. Крім того, не проводилося й аналізу того, як саме будуть ураховані положення щодо прогресивної системи виконання кримінальних покарань при проведенні реформування ДКВС України. Цим і зумовлюється актуальність цієї публікації.

Метою статті є загальна характеристика існуючих у національній та міжнародній практиці підходів до визначення прогресивної системи виконання кримінальних покарань, її основних ознак, а також урахування прогресивного зарубіжного досвіду при складанні концептуального плану реформування ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі визначається, що сутність прогресивної системи виконання кримінальних покарань полягає у: а) класифікації та окремому триманні різних

категорій засуджених; б) поділі всього строку відбування покарання на низку шаблів, що відрізняються один від одного умовами тримання та обсягом правообмежень, які застосовуються до засуджених; в) можливості умовно-дострокового звільнення та заміни невідбутої частини покарання більш м'яким [7, с. 202–207]. Таким чином, прогресивна система – це особливий порядок виконання-відбування позбавлення волі, що передбачає зміну умов тримання засудженого залежно від ступеня його виправлення [8, с. 5], підґрунтям якої є насамперед конституційний принцип рівності всіх перед законом (принцип рівності засуджених перед законом); безумовність виконання уповноваженими органами та установами покарання, призначеного за вироком суду, і безумовність його відбування засудженим та його обов'язок зазнати кари за вчинений злочин (принцип невідворотності виконання і відбування покарань); виконання і відбування покарання засудженими залежно від тяжкості вчинених ними злочинів та з урахуванням індивідуальних особливостей особи засудженого (принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання); поєднання методів переконання та примусу як загальнодержавних методів управління (принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки); застосування до засуджених різних виховних заходів (принцип поєднання покарання з виховним впливом); громадський контроль в органах і установах виконання покарань (принцип участі громадськості в діяльності органів і установ виконання покарань) [9, с. 138].

При цьому про запровадження прогресивної системи у практику виконання кримінальних покарань наголошувалося не лише протягом усього часу незалежності України, а й за радянських часів. Так, ще в теорії радянського виправно-трудоного права під прогресивною системою відбування покарання розумілась система правових та психолого-педагогічних засобів впливу на засуджених, що змінюють умови їх тримання в процесі відбування позбавлення волі залежно від їх поведінки, ставлення до праці, навчання й ступеня їх виправлення та перевиховання. Як зазначали радянські дослідники, така система виступала важливим засобом стимулювання поведінки засудженого, його виправлення і перевиховання [10,

с. 24]. І в теперішній час прогресивна система відбування покарання визнається фахівцями одним із принципів політики держави у сфері виконання кримінальних покарань [11, с. 15].

Саме значна тривалість організації діяльності із виконання кримінальних покарань на основі прогресивної системи без суттєвих позитивних результатів і зумовлює потребу у визначенні тих напрямів, за якими планується провести реформування цієї сфери, а також окресленні переліку тих стандартів, що планується впровадити.

Головною метою прогресивної (ступінчастої) системи є безперервне прагнення спонукати засудженого самостійно впливати на власну долю, власними зусиллями добиватися поліпшення свого становища шляхом переведення на вищий щабель прогресивної системи. Виховання – це двосторонній процес у тому значенні, що він має на увазі, з одного боку, активне прагнення вихователя позитивно впливати на засудженого, але з другого боку – також прагнення й самого вихованця до взаємного співробітництва в цьому процесі. У противному разі виховання матиме лише видимість впливу та в кращому разі наштотуватиметься на пасивність виховуваного суб'єкта. У тому і полягає сенс прогресивної системи, щоб безперервно стимулювати прагнення засудженого власними зусиллями заслужити позитивну оцінку та наблизити момент звільнення [12, с. 100].

Основною ознакою прогресивної системи визнається створення умов, за яких засуджені в процесі виконання-відбування позбавлення волі просуваються, залежно від волевиявлення засудженого, його поведінки згідно з чинним законодавством, «щаблями» вгору чи вниз, від більш суворих форм карально-виховного впливу до більш м'яких та навпаки [13, с. 23, 80]. Метою прогресивної системи виконання-відбування позбавлення волі називається стимулювання процесу виправлення засуджених, диференціація карального впливу на них з урахуванням їх реальної поведінки [14, с. 8].

У теперішній час, за твердженням практичних працівників, значна частина елементів прогресивної системи реалізована в національному законодавстві і правозастосовній практиці. На думку вчених, прогресивна система зазвичай проявляється в таких етапах:

1) зміна умов тримання засуджених у межах однієї установи виконання покарань (далі – УВП); 2) зміна умов тримання засуджених шляхом переведення з однієї УВП до іншої; 3) умовно-дострокове звільнення від відбування покарання або заміна невідбутої частини більш м'яким покаранням [15, с. 384]. Окремі науковці стверджують, що у зв'язку з імплементацією багатьох міжнародних стандартів у нормах чинного КВК України закріплені, наприклад, зміна умов тримання засуджених до позбавлення волі залежно від поведінки засудженого і ставлення до праці та навчання (ст. 100), умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (статті 152–155), ресоціалізація (статті 156–157) та ін. [16, с. 25].

Наявність основних елементів, що утворюють прогресивну систему, здавалося б, має остаточно вирішити проблему необхідності подальшого вдосконалення відповідних законодавчих норм. Проте правове регулювання практично кожного елементу прогресивної системи відрізняється непослідовністю або суперечністю, що порушує плановірність процесу позитивного впливу на засуджених і негативно позначається на їх ресоціалізації після звільнення. Окремі зміни до чинних актів законодавства тягнуть за собою критичні коментарі національних експертів, на думку яких таке оновлення норм зводить прогресивну систему нанівець: «Гостру критику викликає запропонована редакція ч. 7 ст. 101, що міститься у законопроекті. Нею фактично пропонується виключити з числа засуджених, щодо яких застосовується прогресивна система виконання-відбування покарання, осіб, які хворі та не можуть залучатися до суспільно корисної праці. Це порушує одразу кілька засадничих положень вітчизняного кримінально-виконавчого права та міжнародних актів» [17, с. 37]. Саме на усунення наведених прогалин і має спрямовуватися реформаторська діяльність Міністерства юстиції України.

Але тут слід одразу звернути увагу, що за міжнародними стандартами у сфері виконання кримінальних покарань прогресивна система має дещо ширший зміст, ніж на це вказується у національній доктрині кримінально-виконавчого права. І хоча в основних документах, зокрема таких, як Європейські пенітенціарні правила від 11 січня 2006 р., Рекомендація R (2006) 2 Комітету міністрів Ради

Європи [18], зміст цього поняття не розкривається, проте в них є посилення, що основна мета цієї рекомендації полягає в установленні єдиних мінімальних вимог стосовно тих аспектів керування пенітенціарними установами, які особливо важливі для забезпечення гуманних умов тримання під вартою, і такого поводження з особами, позбавленими волі, яке мало б на них виправний вплив у межах сучасної та прогресивної системи (преамбула). Тобто прогресивною системою відбування кримінальних покарань фактично пропонується вважати систему, що максимально враховує встановлені стандарти. І тут слід підтримати думку Н. Г. Калашник, що у Європейських в'язничних правилах ідеться про те, що метою режиму поводження із засудженими особами є підтримка їх здоров'я і відчуття особистої гідності, розвиток у них відповідальності, схильностей і здібностей, які допоможуть їм повернутися в суспільство. Мораль сучасності не повинна керуватися тим, що злочинця потрібно лише ізолювати від суспільства; вона має спрямовуватися на те, щоб людині, яка порушила закон, спільними зусиллями кримінально-виконавчої служби і громадськості була надана допомога і підтримка на шляху поваги до законів і пошуку свого місця в житті [19]. А це може забезпечити тільки ефективна прогресивна система.

Проголошена Міністерством юстиції України реформа полягає у таких перетвореннях. Однією із головних новацій реформи стане запуск служби пробачії. Служба фокусуватиметься на тому, щоб особа пройшла окрему пробачійну програму після того, як вона залишає устанovu покарання (контроль гніву, допомога у працевлаштуванні, отримання додаткових навичок). Основним елементом реформи має стати демілітаризація системи виконання покарань. Під час реформи буде проведено переатестацію співробітників через центри, в яких проходила переатестацію нова поліція. Також буде впроваджено два пілотних проекти, у ході одного з яких підтримуватиметься реформування системи в окремо визначеній області, а другого – розпочнеться державно-приватне партнерство для будівництва нових слідчих ізоляторів за межами міст [20]. Тобто мова про вдосконалення прогресивної системи виконання покарань не ведеться. Немає згадки про неї й у тексті Плану дій

з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [21].

План дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік узагалі містить у собі лише чотири дії, спрямовані на реформування ДКВС України:

1. Розроблення і подання Кабінетові Міністрів України стандартів з урахуванням європейського досвіду щодо поводження із засудженими та дотримання прав працівників установ виконання покарань і слідчих ізоляторів.

2. Розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту щодо запровадження механізмів посилення мотивації засуджених для досягнення мети їх виправлення та ресоціалізації; аналіз ефективності функціонування державних підприємств та майстерень установ виконання покарань.

3. Розроблення та подання Кабінетові Міністрів України проєктів актів, пов'язаних із впровадженням в Україні пробації, підвищенням рівня правової захищеності осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; розроблення дієвого механізму виправлення неповнолітніх засуджених.

4. Будівництво нових сучасних європейських установ виконання покарань за принципами державно-приватного партнерства [22].

І хоча формально перший пункт із наведених можна було б вважати прагненням удосконалення прогресивної системи виконання покарань, однак його змістовне наповнення (впровадження процедур і практик проведення у в'язницях інспекцій та визначення механізму розгляду скарг ув'язнених і засуджених до покарань, пов'язаних із позбавленням волі, застосування реабілітаційного підходу під час виконання кримінальних покарань відповідно до європейських стандартів та апробованого європейського досвіду) доводить відсутність комплексності в цих питаннях, що є необхідною умовою системних змін.

Як справедливо зазначав свого часу Ю. М. Ткачевський, «слово “прогресивна” відноситься не до визначення правового статусу засудженого, а до оцінки самої системи виконання покарання. “Прогресивна” – означає вдалу, перспективну, таку, що поліпшує процес виконання покарання, веде до більш якісного досягнення цілей кримінального покарання, стимулює законслухняність засуджених

тощо». «Словосполучення “прогресивна система” умовне і претензійне. Воно виникло в першій половині XIX ст. стосовно так званої англійської системи виконання (відбування) позбавлення волі і відображало відому прогресивність у тюремній діяльності. Прогресивна система встановила нові принципи і прийоми стимулювання у засуджених прагнення до виправлення, оскільки заохочувала тих, хто виявляв законослухняність, зразкову поведінку у відповідності до вимог режиму позбавлення волі», він вважав, що «Прогресивна система виконання позбавлення волі – лише частина правової структури виконання покарання. Безсумнівно прогресивний характер мали й мають і деякі інші частини кримінально-виконавчого (пенітенціарного) права». Окрім того, Ю. М. Ткачевський зазначав, що прогресивне значення мають суттєві зміни в режимі виконання позбавлення волі, що гуманізували виконання цього покарання, наблизили його до вимог міжнародних стандартів [23, с. 11–12].

У теперішній час єдине згадування про прогресивну систему виконання покарань має місце у проекті Ради Європи і Європейського Союзу «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні», у межах якого реалізується спроба втілення «Чотирьох принципів ефективної в'язниці», що застосовуються в розвинутих європейських пенітенціарних системах. Перший принцип передбачає забезпечення безпечного середовища для співробітників і ув'язнених. Цей принцип охоплює такі сфери, як фізична та динамічна безпека, нагляд, процедури розшуку, захист, дисциплінарні заходи та запобігання самогубствам. Другий принцип передбачає розуміння, що з ув'язненими необхідно поводитися ввічливо та з повагою до їх людської гідності. Цей принцип включає перевірку умов, у яких тримаються ув'язнені, та відповідне ставлення до них з боку персоналу в'язниці. Він охоплює такі сфери, як проживання, гігієна, одяг, харчування, охорона здоров'я і відносини «персонал – ув'язнений». Третій принцип означає, що ув'язнені мають можливість брати участь у цілеспрямованій діяльності, такій як робота, освіта та навчання, для всіх ув'язнених шляхом найкращого використання всіх наявних ресурсів. Цей принцип охоплює такі сфери, як освіта, робота, навчання, програми роботи з протиправною по-

ведінкою, релігійна діяльність, фізичне виховання. Четвертий і останній принцип – ув'язнені готові до реабілітації та виходу на волю. Цей принцип містить у собі підтримку сімейних стосунків, листування, відвідування, телефонні дзвінки, життя на волі, можливості працевлаштування та суспільні зв'язки [24]. Однак з огляду на обмежену тривалість наведеного проекту навряд чи буде досягнуто суттєвих змін у чинному законодавстві та практиці його впровадження.

Висновок. На підставі викладеного можемо констатувати, що прогресивна система виконання кримінальних покарань за міжнародними стандартами повинна являти собою перетворення існуючих форм і методів роботи із засудженими: не можна зводити цю систему виключно до зміни умов тримання чи умовно-дострокового звільнення таких осіб.

Натомість прагнення Міністерства юстиції України забезпечити реформування ДКВС України в цій сфері не знайшло свого чіткого відбиття у концептуальних документах і планах. Усе це вимагає активізації наукового пошуку в питаннях вивчення існуючих проблем реалізації процесу виконання кримінальних покарань на основі прогресивної системи та розробки з цією метою науково обґрунтованих пропозицій.

Пріоритетним напрямом наукових досліджень має стати концептуальне вдосконалення кримінально-виконавчої системи. Сюди в першу чергу слід включити: створення та оновлення законодавчої та нормативно-правової бази діяльності ДКВС України; поліпшення організаційно-структурної побудови системи виправних установ; підвищення форм і методів виховного впливу на засуджених з урахуванням досягнень вітчизняного та зарубіжного досвіду; підвищення якості підготовки кадрів, формування в особового складу навичок виконання поставлених завдань; проведення науково-практичних конференцій щодо поводження із засудженими; реорганізацію роботи медико-соціальних служб; підвищення ефективності співпраці громадського сектору та установ виконання покарань; створення ефективної системи соціальної адаптації колишніх засуджених.

Перелік літератури

1. Петренко анонсував «революційні зміни» системи відбування покарань [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovo-idilo.ua/2015/12/03/novyna/pravo/petrenko-anonsuvav-revoljucijni-zminy-systemy-vidbuvannya-pokaran>. – Заголовок з екрана.
2. Бишоп Н. (Эксперт ОБСЕ (Норвегия)). Проект Рекомендаций Совета Европы администрациям тюрем по содержанию заключенных, отбывающих пожизненные или иные длительные сроки заключения / Н. Бишоп // Пожизненное лишение свободы: международные стандарты и практика : материалы междунар. науч.-практ. конф. – Алматы, 2003. – С. 27.
3. Царюк С. В. Правові аспекти застосування прогресивної системи відбування покарання засудженими до позбавлення волі / С. В. Царюк, О. В. Нікітіна // Вісн. Запоріз. нац. ун-ту: Юрид. науки. – 2010. – № 3. – С. 181–186.
4. Колб О. Г. Организация системы исполнения на Украине требует кардинальных изменений / О. Г. Колб // Рос. следователь. – 2003. – № 6. – С. 41.
5. Шинкарьов Ю. В. Щодо впровадження прогресивної системи виконання та відбування покарання у виді арешту [Електронний ресурс] / Ю. В. Шинкарьов. – Режим доступу: <http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/statti%20Pravo%209/Shinkariov.pdf>. – Заголовок з екрана.
6. Игнатов А. Н. О совершенствовании прогрессивной системы исполнения наказания в виде лишения свободы / А. Н. Игнатов // Исправительно-трудовые учреждения : бюл. ВНИИ МВД СССР. – 1979. – № 9. – С. 8.
7. Чучилин М. И. Прогрессивная система исполнения наказания в виде лишения свободы: история и перспективы развития / М. И. Чучилин // Проблемы законности : республик. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2003. – Вип. № 44. – С. 202–207.
8. Царюк С. В. Кримінально-виконавча характеристика засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях максимального рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Царюк. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – С. 5.
9. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія / М. М. Яцишин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 138.
10. Шамис А. В. Порядок и условия исполнения наказания в воспитательно-трудовых колониях / А. В. Шамис. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1981. – С. 24.

11. Трубников В. М. Прогресивна система відбування покарання як принцип кримінально-виконавчої політики України / В. М. Трубников // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Право». – Х., 2007. – Вип. № 1 (2). – С. 6–15.

12. Яковлев, А. М. Об эффективности исполнения наказания / А. М. Яковлев // Сов. государство и право. – 1964. – № 1. – С. 99–103.

13. Ткачевский Ю. М. Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний / Ю. М. Ткачевский. – М. : Зерцало, 1997. – С. 23; Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. В. Дашенко. – Запоріжжя : Класич. приват. ун-т, 2009. – С. 80.

14. Игнатов А. Н. О совершенствовании прогрессивной системы исполнения наказания в виде лишения свободы / А. Н. Игнатов // Исправительно-трудовые учреждения : бюл. ВНИИ МВД СССР. – 1979. – № 9. – С. 8.

15. Трубников В. М. Уголовно-исполнительное право Украины : учебник / В. М. Трубников, В. П. Филонов, А. И. Фролов. – Донецк : ДИВД МВД Украины, 1999. – С. 384.

16. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія / М. М. Яцишин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – С. 25.

17. Човган В. О. Реформування кримінально-виконавчого законодавства у світлі міжнародних стандартів (пропозиції та зауваження) / В. О. Човган. – Х. : ТОВ «ВИДАВНИЦТВО ПРАВА ЛЮДИНИ», 2014. – С. 37.

18. Європейські пенітенціарні правила : Рекомендація R (2006) 2 Комітету міністрів Ради Європи від 11 січ. 2006 р. – Донецьк : Донец. меморіал, 2006. – 36 с.

19. Калашник Н. Пенітенціарна система України шляхом перетворень [Електронний ресурс] / Н. Калашник. – Режим доступу: <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream/123456789/2081/1/Np6.pdf>. – Заголовок з екрана.

20. Мін'юст зібрався реформувати пенітенціарну службу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/121589-minyust_zibrav-sya_reformuvati_penitenciarnu_sluzhbu.html. – Заголовок з екрана.

21. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/cardnpd?docid=248740679>. – Заголовок з екрана.

22. Уряд оприлюднив план дій Кабінету Міністрів України на 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/>

control/uk/publish/article?art_id=248890553&cat_id=244274130. – Заголовок з екрана.

23. Ткачевский Ю. М. Российская прогрессивная система исполнения уголовных наказаний / Ю. М. Ткачевский. – М. : Городец, 2007. – С. 11–12.

24. Підсумки проекту Ради Європи і Європейського Союзу «Подальша підтримка пенітенціарної реформи в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/818473>. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Petrenko anonsuvav revoliutsiini zminy systemy vidbuvannia pokaran [Petrenko announced revolution changes of serving punishment system], Retrieved from <http://www.slovoidilo.ua/2015/12/03/novyna/pravo/petrenko-anonsuvav-revolyucijni-zminy-systemy-vidbuvannya-pokaran> [in Ukrainian].

2. Byshop N. (Ekspert OBSE (Norvehiya)). Proekt Rekomendatsyi Soveta Evropi admynstratsyiam tiurem po soderzhanyiu zakliuchennikh, otbivaiushchikh pozhyznennie yly ynie dlytelnie sroky zakliucheniya [Council of Europe draft recommendation administrations prison to house prisoners serving life or other long sentences] Pozhyznennoe lysheniye svobodi: mezhduнародnie standarty u praktyka, Almati, 2003, pp. 27 [in Ukrainian].

3. Tsariuk S. V. Pravovi aspekty zastosuvannia prohresyvnoi systemy vidbuvannia pokarannia zasudzhenymy do pozbavleniia voli [Legal aspects of the progressive system of punishment sentenced to prison] Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu : Yurydychni nauky, 2010, no. 3, pp. 181–186 [in Ukrainian].

4 Kolb O. H. Orhanyzatsyia systemy yspolneniia na Ukrayne trebuie kardynalnykh yzmeneni [Organization of the system of execution in Ukraine requires major changes] Rosyyskiy sledovatel, 2003, no. 6, p. 41 [in Ukrainian].

5. Shynkarov Yu. V. Shchodo vprovadzhennia prohresyvnoi systemy vykonannia ta vidbuvannia pokarannia u vydi areshtu [Schodo vprovadzhennia progresivnoi Sistemi vikonannia that vidbuvannia retribution from vidi areshtu], Retrieved from <http://nauka.hnpu.edu.ua/sites/default/files/fahovi%20vudannia/2009/statti%20Pravo%209/Shinkariov.pdf> [in Ukrainian].

6. Yhnatov A. N. O sovershenstvovanyu prohresyvnoi sistemi yspolneniia nakazaniia v vyde lysheniia svobodi [On the improvement of the progressive system of execution of punishment of imprisonment] Yspravytelno-trudovie uchrezhdeniia: Biulleten VNYI MVD SSSR, 1979, no. 9, p. 8 [in Ukrainian].

7. Chuchylyn M. Y. Prohressyvnaia systema yspolnenyia nakazanyia v vyde lishenyia svobody: ystoryia y perspektyvy razvytyia [Progressive system of execution of punishment of imprisonment: the history and development prospects] Problemy zakonnosti, Kharkov: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2003, Vol. 44, pp. 202–207 [in Ukrainian].

8. Tsariuk, S. V. Kryminalno-vykonavcha kharakterystyka zasudzhenykh, yaki vidbuvaiut pokarannia u vypravnykh koloniiakh maksimalnogo rivnia bezpeky [The penal characteristics of convicts serving sentences in penal colonies maximum security] Dniprovsk: Dnipropetr.derzh.univ. vnutr. sprav, 2009, 230 p. [in Ukrainian].

9. Yatsyshyn M. M. Istoryko-pravovi zasady kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy [Historical and legal principles of penal policy Ukraine] Lutsk: Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2010, 440 p. [in Ukrainian].

10. Shamys A. V. Poriadok y uslovyia yspolnenyia nakazanyia v vospytatelno-trudovykh koloniyakh [Order and conditions of execution of punishment in educational labor colonies] Moskva: VNYY MVD SSSR, 1981, 41 p. [in Ukrainian].

11. Trubnykov, V. M. Prohresyvna systema vidbuvannia pokarannia yak pryntsyyp kryminalno-vykonavchoi polityky Ukrainy [The progressive system of punishment as the principle of penal policy Ukraine] Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina, 2007, Vol. 1 (2), pp. 6–15 [in Ukrainian].

12. Yakovlev, A. M. Ob effektivnosti yspolnenyia nakazanyia [Tekst] / A. M. Yakovlev. // Sov. hosud. y pravo. – 1964. – # 1. – S. 99–103, S. 100

13. Tkachevskij Ju. M. Progressivnaja sistema ispolnenija ugovolnykh nakazaniy [Progressive system of criminal punishment execution]. Moscow : Zercalo, 1997, 144 p. [in Russian]; Daschenko O. V. Umovno-dostrokovoe zvil'nennia vid vidbuvannia pokarannia nepovnlitnykh [Release on parole from sentence service by minors]. Zaporozhye : Klasych. pryvat. un-t. – Zaporizhzhia, 2009, 230 p. [in Ukrainian].

14. Ignatov A. N. O sovershenstvovanii progressivnoj sistemy ispolnenija nakazaniya v vide lisheniya svobody [On improvement of progressive system of sentence service in the form of freedom deprivation] Ispravitel'no-trudovye uchrezhdeniya : Bjul. VNII MVD SSSR [Corrective labour institutions: Bulletin of All-Union Research Establishment of USSR Ministry of Foreign Affairs], 1979, no. 9, P. 8. [in Russian].

15. Trubnikov, B. M., Filonov, B. P., Frolov, A. I. Ugolovno-ispolnitel'noe pravo Ukrainy : uchebnik [Criminal executive law of Ukraine : Textbook]. Donetsk : Doneck. in-t vnutr. del, 1999, P. 384. [in Russian].

16. Yatsyshyn M. M. Istoryko-pravovi zasady kryminal'no-vykonavchoi polityky Ukrainy : monohrafiia [Historical legal principles of criminal executive policy of Ukraine : monography]. Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2010, P. 25. [in Ukrainian].

17. Chovhan V. O. Reformuvannia kryminal'no-vykonavchoho zakonodavstva u svitli mizhnarodnykh standartiv (propozytsii ta zauvazhennia) [Reforming of criminal executive legislation in relation to international standards (comments and suggestions)]. Kharkiv : TOV «VYDAVNYTsTVO PRAVA LYuDYNy», 2014, 228 p. [in Ukrainian].

18. Yevropejs'ki penitentsiarni pravyla : Rekomendatsiia R(2006)2 Komitetu Ministriv Rady Yevropy vid 11 sichnia 2006 r. [European penitentiary rules : Recommendation R(2006)2 of Committee of Ministers of the Council of Europe from 11 January 2006]. Donetsk : Donets. memorial, 2006, 36 p. [in Ukrainian].

19. Kalashnyk N. Penitentsiarna systema Ukrainy shliakhom peretvoren' [Elektronnyj resurs] [Penitentiary system of Ukraine by the way of transformations] [Electronic resource], Rezhym dostupu. Zaholovok z ekrana [Access mode. Title from the screen]. : <http://dspace.ltsu.org/jspui/bitstream/123456789/2081/1/Np6.pdf>. [in Ukrainian].

20. Min'ust zibravsia reformuvaty penitentsiarnu sluzhbu [Elektronnyj resurs]. [Ministry of Justice is going to reformate penitentiary service] [Electronic resource], Rezhym dostupu. Zaholovok z ekrana [Access mode. Title from the screen]. : http://zib.com.ua/ua/121589-minyust_zibravsya_reformuvaty_penitentsiarnu_sluzhbu.html. [in Ukrainian].

21. Pro zatverdzhennia Planu dij z realizatsii Natsional'noi stratehii u sferi prav liudyny na period do 2020 roku [Elektronnyj resurs] [On approval of action plan on implementation of National strategy in the sphere of human rights for the period to 2020] [Electronic resource], Rezhym dostupu. Zaholovok z ekrana [Access mode. Title from the screen]. : <http://www.kmu.gov.ua/control/cardnpd?docid=248740679>. [in Ukrainian].

22. Uriad opryliudnyv plan dij Kabinetu Ministriv Ukrainy na 2016 rik [Elektronnyj resurs] [Government declared action plan of the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2016] [Electronic resource], Rezhym dostupu. Zaholovok z ekrana [Access mode. Title from the screen]. : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=248890553&cat_id=244274130. [in Ukrainian].

23. Tkachevskij Ju. M. Rossijskaja progressivnaja sistema ispolnenija ugolovnyh nakazaniij [Russian progressive system of criminal sentence service]. Moscow : Gorodec, 2007, 240 p. [in Russian].

24. Pidsumky proektu Rady Yevropy i Yevropejs'koho Soiuzu Podal'sha pidtrymka penitentsiarnoi reformy v Ukraini [Elektronnyj resurs] [Conclusions of the project of the European Council and European Union Further support of penitentiary reform in Ukraine] [Electronic resource], Rezhym dostupu. Zaholovok z ekrana [Access mode. Title from the screen]. : <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/818473>. [in Ukrainian].

Смоляр Є. А. Прогресивна система виконання покарання в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України

Стаття присвячена проблемам нормативного регулювання та запровадження на практиці прогресивної системи виконання покарань. У роботі розглядаються проблеми, які виникають під час впровадження прогресивної системи виконання покарань. На сьогоднішній день прогресивна система виконання покарань не регламентується українським кримінально-виконавчим законодавством та не має чіткого визначення, а лише побічно впливає з його деяких норм, що викликає певні труднощі в його сприйнятті. Характеризуються існуючі в національній та міжнародній практиці підходи до визначення прогресивної системи виконання кримінальних покарань, основні ознаки цієї системи, розглядаються можливі напрями вдосконалення національної кримінально-виконавчої системи з урахуванням прогресивного зарубіжного досвіду при складанні концептуального плану реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

Аналізуються положення проголошеної у 2016 р. Міністерством юстиції України реформи Державної кримінально-виконавчої служби, яка спрямована на відхід від радянської системи тюрем до європейської системи. Одним із принципів, закріплених у міжнародних стандартах, є забезпечення організаційного процесу виконання кримінальних покарань на основі планів, що мають включати елементи прогресивної системи. Таким чином, прогресивна система виконання кримінальних покарань повинна знайти своє відбиття у перетворенні Державної кримінально-виконавчої служби України, оскільки лише так можна забезпечити впровадження прогресивних європейських стандартів.

Ключові слова: прогресивна система виконання покарань, виконання кримінальних покарань, органи і установи виконання покарань.

Смоляр Е. А. Прогрессивная система исполнения наказания в условиях реформирования Государственной уголовно-исполнительной службы Украины

Статья посвящена проблемам нормативного регулирования и внедрения на практике прогрессивной системы исполнения наказаний. В работе рассматриваются проблемы, которые возникают при внедрении прогрессивной системы исполнения наказаний. На сегодняшний день прогрессивная система исполнения наказаний не регламентируется украинским уголовно-исполнительным законодательством и не имеет четкого определения, а лишь косвенно следует из его некоторых норм, что вызывает определенные трудности в его восприятии. Характеризуются существующие в национальной и международной практике подходы

к определению прогрессивной системы исполнения уголовных наказаний, основные признаки этой системы, рассматриваются возможные направления совершенствования национальной уголовно-исполнительной системы с учетом прогрессивного зарубежного опыта при составлении концептуального плана реформирования Государственной уголовно-исполнительной службы Украины.

Анализируются положения провозглашенной в 2016 г. Министерством юстиции Украины реформы Государственной уголовно-исполнительной службы, которая направлена на уход от советской системы тюрем к европейской системе. Одним из принципов, закрепленных в международных стандартах, является обеспечение организационного процесса исполнения уголовных наказаний на основе планов, которые должны включать элементы прогрессивной системы. Таким образом, прогрессивная система исполнения уголовных наказаний должна найти свое отражение в преобразовании Государственной уголовно-исполнительной службы Украины, поскольку только так можно обеспечить внедрение прогрессивных европейских стандартов.

Ключевые слова: прогрессивная система исполнения наказаний, исполнения уголовных наказаний, органы и учреждения исполнения наказаний.

Smolyar E. A. Progressive punishment execution system under state criminal penitentiary system reformation in Ukraine

This article is devoted to problems of legal regulation and practical implementation of progressive penal system. The project deals with problems that arise during the implementation of progressive penal system. Today the progressive penal system is not regulated by the Ukrainian penal law and has no clear definition, but only indirectly derives some of its rules, which causes difficulties in its perception. There characterized the existing approaches in national and international practice to defining the progressive system of execution of criminal penalties, the main features of this system, there considered possible directions of improvement of the national penal system based on the progressive international experience in the preparation of a conceptual plan for reform of the State Penitentiary Service of Ukraine.

There analyzed the statement of the proclaimed in 2016 by the Ministry of Justice of Ukraine reform of the State Penitentiary Service, which aims to move away from the Soviet system of prisons to the European system. One of the principles, established in international standards is to ensure the organizational process of execution of punishments based on plans that include elements of a progressive system. Therefore, a progressive system of execution of punishments should find its reflection in the transformation of the State Penitentiary Service of Ukraine, as it is the only way to ensure the introduction of advanced European standards.

Key words: progressive punishment execution system, criminal sentence execution, penitentiary agencies and institutions.

УДК 343.9

ЩОДО ВПЛИВУ ВНУТРИШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ НА СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

Ю. М. Тарасенко, аспірант Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

Постановка проблеми та її зв'язок із важливішими науковими і практичними завданнями. Унаслідок проведення анти-терористичної операції у нашій державі виникла необхідність аналізу впливу процесів, пов'язаних із вимушеним переміщенням громадян України та зростанням показників учинення злочинів на підконтрольних нашій державі територіях. Однією з актуальних проблем у сучасній кримінології постає визначення взаємозв'язку між зростанням кількості вчинених злочинів та явищем внутрішнього переміщення осіб або, навпаки, доведення відсутності такого зв'язку. Принаймні актуальним є встановлення причини вчинення злочинів внутрішньо переміщеними особами.

Стан розробки проблеми. Проблемами вивчення злочинності внутрішньо переміщених осіб лише починають перейматися науковці. Зокрема, перші розробки такої проблематики наявні у працях В. С. Батиргарєвої.

Метою статті є окреслення актуальної, на думку автора, проблематики злочинності внутрішньо переміщених осіб, зокрема, у ракурсі останніх тенденцій розвитку науки кримінології в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з Єдиним звітом про кримінальні правопорушення Генеральної прокуратури України, за січень – грудень 2015 р. обліковано: 8 224 умисних вбивства, 1 461 випадок побоїв і мордувань, 73 факти катування, 273 756 крадіжок, 22 108 грабежів, 7 409 діянь, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, бойовими припасами або вибухо-

вими речовинами [5]. У порівнянні зі статистичними даними за січень – грудень 2013 та 2014 рр. відповідно продовжує зростати кількість крадіжок, катувань, незаконних поведень зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. Однією з причин збільшення кількості таких злочинів може бути явище внутрішнього переміщення осіб в Україні внаслідок проведення антитерористичної операції та окупації півострова Крим.

Причинами збільшення кількості злочинів можуть виявлятися такі фонові явища, як: відсутність роботи у внутрішньо переміщених осіб; відсутність належного житла та житлових умов; психологічний стрес через адаптацію до нових реалій та втрату усталеного способу життя; відсутність належної фінансової підтримки з боку держави; неякісність соціальних послуг; зростання міжнаціональної напруженості, виникнення конфліктів між місцевим населенням та внутрішньо переміщеними особами тощо. До того ж слід урахувати й такі чинники, що призводять до подібного роду ситуацій, як: зростаюча психологічна напруженість, соціальна дезорганізація, некомфортність нових житлових умов, різність регіональних культур і субкультур, протилежні політичні погляди тощо.

За даними Регіонального представництва ООН у справах біженців, на підконтрольній Україні території станом на 10 липня 2015 р. взято на облік 1 382 000 тис. переселенців із Донбасу та Криму. Такі дані оприлюднила Організація Об'єднаних Націй на своїй сторінці у Twitter [2]. За оперативними даними Державної служби з надзвичайних ситуацій, станом на 13 липня 2015 р. із тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів переселено понад 900 тис. осіб. Зазначається, що найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено в Луганській, Харківській, Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Київській областях та у місті Києві. Найменша кількість розселених наявна у Тернопільській, Чернівецькій, Івано-Франківській, Рівненській, Закарпатській та Волинській областях [4]. Згідно зі статистичними даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, станом на 14 серпня 2015 р. на території України було виявлено вже 1 438 000 тис. внутрішньо переміщених осіб.

Згідно з останніми звітними даними Державної міграційної служби України (відповідно до оперативної інформації Міжвідом-

чого координаційного штабу з питань соціального забезпечення громадян України), лише у період 11–17 грудня 2015 р. кількість тимчасово розміщених громадян України, які переміщені з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції, збільшилася на 4,3 тис. (0,4 %). Із загальної кількості вказаних осіб 99,4 % – переселенці з Донецької та Луганської областей. Наведене пояснюється Державною міграційною службою України тим, що, незважаючи на роботу ремонтних бригад із відновлення інфраструктури в окремих районах Донецької та Луганської областей, а також гуманітарну допомогу благодійних організацій, соціально-гуманітарна обстановка в зоні проведення антитерористичної операції залишається дуже складною. В оперативному звіті з моніторингу міграційних процесів (11–17 грудня 2015 р.) Державної міграційної служби України вказано, що протягом останнього тижня зберігалася тенденція до повернення осіб у зону антитерористичної операції з Російської Федерації. Так, у відповідності до Щотижневого огляду від місії спостерігачів ОБСЄ за 15 грудня 2015 р. на російських контрольно-пропускних пунктах Гуково і Донецьк протягом останнього тижня збільшився середній обсяг транскордонного руху через зазначені КПП із 9,7 тис. до 10,6 тис. входів/виходів на день; при цьому середній «чистий» потік склав від’ємне значення (–118), тобто переважає рух із Російської Федерації до України [3].

Причинами, що змусили людей покидати свої постійні місця проживання, стали питання безпеки та гуманітарні наслідки конфлікту. Головним фактором, що провокує переміщення осіб усередині держави, наразі є триваючий конфлікт на Сході України.

За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та Державної міграційної служби України, більшість внутрішньо переміщених осіб розселяються на місцевостях, близьких до їхніх домівок, зокрема на тих територіях Донецької та Луганської областей, що перебувають під контролем Уряду.

Велика кількість внутрішньо переміщених осіб також переїхала до першої лінії областей, що оточують зону проведення антитерористичної операції, тобто до Харківської, Дніпропетровської та Запорізької областей. У звіті вказують на те, що внутрішньо пере-

міщені особи залишаються проживати неподалік від дому, що означає, що вони хочуть підтримувати тісні зв'язки з покинутими сім'ями та майном, а також залишати для себе можливість повернення. Зараз у цих регіонах кількість місць для можливого розселення зменшилася, але, незважаючи на наявність місць для проживання на Заході України, більшість внутрішньо переміщених осіб не хочуть їхати через усю країну, щоб прийняти таку пропозицію про розміщення [5].

Згідно зі звітом, більшість внутрішньо переміщених осіб проживають у приватному секторі (близько 80 %). Це означає, що вони перебувають у родичів, друзів, живуть в інших приймаючих сім'ях або в орендованих приміщеннях. Решта живе у різних місцях компактного проживання (так звані модульні містечка). Деякі місця компактного проживання переселенців створені спонтанно релігійними або громадськими групами чи навіть щедрими приватними особами; інші місця проживання організовані обласною чи муніципальною владою в державних і приватних приміщеннях. Відкритим залишається питання фінансування тимчасового проживання внутрішньо переміщених осіб. В окремих регіонах, особливо у великих містах, обласні органи влади повідомляють про зростаючу неспроможність розміщення внутрішньо переміщених осіб через брак коштів. У відповідності до оцінок Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, 10 % внутрішньо переміщених осіб мешкають у місцях компактного проживання, що не придатні для проживання в зимовий період. Тривожним є те, що деякі внутрішньо переміщені особи, зокрема жінки та діти, вважають за необхідне повернутися до регіонів, які залишаються дуже небезпечними, як, наприклад, Дебальцеве, тому що більше їхати їм нема куди [5]. Внутрішньо переміщені особи, котрі лишилися проживати у приватному секторі, також повідомляють про проблеми, з якими їм довелося стикнутися (намагання не зловживати гостинністю хазяїв, вимушені постійні переїзди від одних знайомих до інших, що унеможливило освоєння на новій території; виникнення сварок та конфліктів між близькими людьми; деколи несприйняття толерантно культури й політичних поглядів населення регіону та ін.).

Найявніми є численні нарікання на непродуманість політики українських урядовців із приводу створення належних умов адаптації внутрішньо переміщених осіб на нових місцях. Як наслідок, внутрішньо переміщені особи не відчують упевненості у завтрашньому дні, їх охоплює розчарування через відсутність належної допомоги з боку держави. Є чимало внутрішньо переміщених осіб, котрі, повторимося, прийняли рішення про повернення на окуповану територію. Проте визначити їх точну кількість важко, адже багато внутрішньо переміщених осіб не реєструвалися на новому місці проживання, їхня міграція має маятниковий або латентний характер.

Водночас існує й інший бік наслідків вимушеного переселення таких осіб. Наприклад, особи намагаються облаштуватися у нових регіонах на довгий час. Після того як вони віддали дітей до школи, вони не хочуть знов порушувати їхнє життя новим переїздом. Переселенці наводять й інші причини, з яких вони вирішили не повертатися додому: побоювання того, що припинення вогню довго не триватиме й відновиться насильство; політичні погляди; брак державних послуг і безпеки; зруйноване майно і відсутність коштів на відбудову; те, що вони вже облаштувалися в регіоні, де їм надано притулок [5]. Варто згадати, що переселенці з Криму, як правило, прибувають на материкову частину України з упевненістю в тому, що в найближчому майбутньому повернутися додому вони не зможуть. Тому вони зосереджуються на пошуку постійного житла і стабільної роботи для себе [5].

Станом лише на 18 вересня 2014 р. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців володіє інформацією щодо 24 934 внутрішньо переміщених осіб у Дніпропетровській області; ця інформація була повідомлена Управлінням соціального захисту населення Дніпропетровської обласної державної адміністрації. З указаної кількості 391 особа прибула з Криму, у той час як 24 543 особи приїхали з Донецької і Луганської областей. Більшість внутрішньо переміщених осіб складають етнічні українці. Є також сім'ї кримських татар і ромів. Багато внутрішньо переміщених осіб підтверджують, що вони були змушені покинути домівки через міркування безпеки. Більшість внутрішньо переміщених осіб із Криму зазначили,

що не хочуть повертатися на півострів, адже вони не згодні з його анексією і хочуть зберегти українське громадянство. Дехто з них став жертвою особистих залякувань у зв'язку із політичною позицією [5]. У Запорізькій області багато внутрішньо переміщених осіб підтверджують, що їм довелося залишити домівки з міркувань безпеки. Деякі із цих внутрішньо переміщених осіб так само заявили, що не бажають повертатися до Криму, тому що хочуть залишатися громадянами України [5]. Із липня 2014 р. кількість внутрішньо переміщених осіб у Києві та Київській області зростає втричі й продовжує зростати у геометричній прогресії. Станом на 23 вересня 2014 р. у Києві було зареєстровано 33 109 внутрішньо переміщених осіб із Криму та східних областей, а у Київській області – 9 829. Це є свідченням постійного припливу внутрішньо переміщених осіб зі східних областей, кількість яких на 23 вересня 2014 р. у Києві становила 28 609 осіб, а у Київській області – 8 791 осіб. При цьому 1 882 внутрішньо переміщені особи розміщено в санаторіях, набагато більше проживають у приватних помешканнях, наданих волонтерами, або мешкають у друзів чи далеких родичів у Києві [5]. Цей процес триває й у 2015, й у 2016 рр.

На підставі вищевикладеного можна дійти таких **висновків**:

1. Протягом двох років на мирну частину території України перемістилося близько 1,5 млн осіб. Вони отримали назву внутрішніх переселенців.

2. Економічна, політична, соціальна та воєнна ситуація в державі є як ніколи складною. Внутрішньо переміщеним особам дуже важко адаптуватися до умов, що виникли в їхньому житті. Унаслідок відсутності суттєвої допомоги таким особам із боку держави більшість таких осіб залишаються віч-на-віч зі своїми проблемами. У той самий час офіційні статистичні дані свідчать про збільшення умисних вбивств удвічі, зростання кількості побоїв та мордувань, збільшення кількості грабежів, незаконного обігу зброї на території України, процвітання тероризму. До того ж активно почали вчинятися злочини проти основ національної безпеки. Усе це свідчить про необхідність проведення дослідження взаємозалежності між збільшенням кількості вчинюваних злочинів на мирній території України та явищем внутрішнього переміщення осіб.

Список літератури

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2015 року. Форма № 1 (місячна), затверджена наказом Генеральної прокуратури України від 23 жовтня 2012 р., № 100 за погодженням із Держстатом України.

2. Кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.112.ua/suspilstvo/chyslo-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-dosiahlo-1-mln-382-tysiach-oon-244663.html>. – Заголовок з екрана.

3. Оперативний звіт з моніторингу міграційних процесів за 11–17 грудня 2015 року / Держ. міграц. служба України. – К. : Контакт. інформ.-аналіт. центр з моніторингу міграц. процесів, 2015.

4. Остання статистика внутрішнього переміщення в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unhcr.org.ua/maps. – Заголовок з екрана.

5. Попередній аналіз та оцінка потреб ВПО. УВКБ ООН, жовтень 2014 р. [Електронний ресурс] / Регіон. представництво УВКБ ООН у Білорусі, Молдові та Україні. – Режим доступу: www.unhcr.org.ua/idpprofile. – Заголовок з екрана.

Транслітерація переліку літератури

1. Yedyniy zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2015 roku. Forma № 1 (misiachna), zatverdzhena nakazom Heneralnoi prokuratury Ukrainy vid 23 zhovtnia 2012 r., Vol. 100 [The only report criminal offenses in January-December 2015].

2. Kilkist vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Number of internally displaced persons in Ukraine]. Retrieved from <http://ua.112.ua/suspilstvo/chyslo-vnutrishno-peremishchenykh-osib-v-ukraini-dosiahlo-1-mln-382-tysiach-oon-244663.html>.

3. Operatyvnyi zvit z monitorynhu mihratsiinykh protsesiv za 11–17 hrudnia 2015 roku [Operational monitoring report on migration 11–17 December 2015] Kyiv : Kontaktnyi inform.-analit. tsentr z monitorynhu mihratsiinykh protsesiv, 2015.

4. Ostannia statystyka vnutrishnoho peremishchennia v Ukraini [The latest statistics internal displacement in Ukraine] Retrieved from www.unhcr.org.ua/maps.

5. Poperednii analiz ta otsinka potreb VPO. UVKB OON, zhovten 2014 r. [Preliminary analysis and assessment of the needs of IDPs. UNHCR, October 2014]. Retrieved from www.unhcr.org.ua/idpprofile.

Тарасенко Ю. М. Щодо впливу внутрішньо переміщених осіб на стан злочинності в Україні

У статті з позиції кримінологічної науки розкривається актуальність проблематики співвідношення збільшення кількості скоєних за останні роки в Україні злочинів з процесами внутрішнього переміщення осіб внаслідок проведення анти-терористичної операції на сході країни та окупації Автономної Республіки Крим. Наводяться аргументи на користь можливого зв'язку між цими явищами.

Ключові слова: вимушене переселення, внутрішньо переміщені особи, окупована територія, причини переміщення, фонові явища.

Тарасенко Ю. М. О влиянии внутренне перемещенных лиц на состояние преступности в Украине

В статье с позиции криминологической науки раскрывается актуальность проблематики соотношения увеличения количества совершенных в последние годы в Украине преступлений с процессами внутреннего перемещения лиц вследствие проведения антитеррористической операции на востоке страны и оккупации Автономной Республики Крым. Приводятся аргументы в пользу возможной связи между этими явлениями.

Ключевые слова: вынужденное переселение, внутренне перемещенные лица, оккупированная территория, причины перемещения, фоновые явления.

Tarasenko Y. M. About the impact of internal displaced persons on the state of crimes in Ukraine

As a result of the antiterrorist operation in our state, there arose the necessity of analysis of influence of processes related to the forced displacement of citizens of Ukraine and increasing crimes in our State. One of the topical problems in modern criminology is the analysis of the relationship between the growth of number of crimes and the phenomenon of internal displacement or, on the contrary, evidence of lack of such communication. At least, it is important to establish the causes of crime internally displaced persons.

The problems of studying crimes, committed by internally displaced persons are only beginning to feel the scientists. In particular, the first development of such perspectives available to scholars are such, as V. S. Bategareieva.

The aim of the article is the actual definition, according to the author, perspectives on the recent trends of development of science of criminology in Ukraine, in particular, in the study of crimes, committed by internally displaced persons.

According to the Unified report on criminal offences of the Prosecutor General's office of Ukraine for January-December 2015 posted: 8 224 murders, 73, acts of torture, 273 756 burglaries, 22, 108 robberies, 7 409 of the acts related to illegal handling of weapons, fighting supplies or explosives. In comparison with the statistics for January-December 2013 and 2014, we have an increasing number of thefts, torture, illegal behaviors with the weapon, fighting supplies or explosives. One of the reasons for the

rising number of such crimes may be the phenomenon of internal displacement in Ukraine due to anti-terrorist operations and the occupation of the Crimea.

The reasons for the increase in the number of crimes may have such a background phenomenon as: lack of work for internally displaced persons; the lack of adequate housing and living conditions; the stress of adaptation to new realities and the loss of established way of life; the lack of financial support from the state; the lack of quality in social services; increased tension, conflicts between the local population and internally displaced persons. In addition, account should be taken of such factors that lead to such situations as: growing psychological tension, social disorganization, discomfort of living conditions, diverse regional cultures and subcultures, opposing political views and the like.

According to the office of the UN high Commissioner for refugees and the State migration service of Ukraine, most internally displaced persons settled in the areas close to their homes, in particular, on the territories of Donetsk and Lugansk regions under the control of the Ukraine.

The numerous complaints about the crudity of a policy of Ukrainian officials at the expense of creation of conditions of adaptation of internally displaced persons in new locations. As a result, internally displaced persons do not feel confidence in the future, they cover a disappointment due to the lack of assistance from the state. There are many internally displaced persons, which, again, made the decision to return to occupied territory. However, to determine their exact number is difficult, because many internally displaced persons were not registered, their migration has circular or latent character.

Conclusions of the research. 1) as of August 14, 2015 at peaceful part of the territory of Ukraine has moved about 1 438 000 persons – internally displaced persons; 2) the economic, political, social and military situation in the state is ever more complex. Internally displaced persons are very difficult to adapt to the conditions that arose in their lives. Due to the lack of substantial assistance to such persons by the state, the majority of such persons are left alone with their problems. At the same time, official statistics show the growth of homicides doubled, the increase in the number of beatings, the increase in the number of robberies, illegal firearms trafficking on the territory of Ukraine, in which terrorism flourishes. Besides actively committed crimes against principles of national safety. All this indicates the need for studies of the interdependence between the increase in the number of crimes committed on the peaceful territory of Ukraine and the phenomenon of internal displacement.

Key words: *involuntary resettlement, internally displaced persons, occupied territory, causes of displacement, the background of the phenomenon.*

ЗМІСТ

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Фріс П. Л.</i> Політика у сфері боротьби зі злочинністю та кримінально-правова політика у системі суспільних наук.....	3
<i>Голіна В. В.</i> Запобіжний вплив як категорія теорії і практики запобігання злочинності.....	28
<i>Лобойко Л. М.</i> Принцип наукової обґрунтованості побудови сучасного кримінального процесу України.....	40
<i>Валуйська М. Ю.</i> Криміналізація у понятійному апараті кримінологічної науки.....	55
<i>Борисов В. І., Крайник Г. С.</i> Питання застосування штрафу та виправних робіт за злочини проти безпеки виробництва (розділ X Особливої частини Кримінального кодексу України).....	69
<i>Демидова Л. М.</i> Проблеми кваліфікації фінансування тероризму.....	84
<i>Колодяжний М. Г.</i> Соціальна спрямованість Закону України «Про Національну поліцію» крізь призму міжнародного досвіду громадського впливу на злочинність.....	99
<i>Новіков О. В., Оберемко Ю. О.</i> Причини латентної віктимізації населення: деякі вітчизняні та зарубіжні дослідження.....	111
<i>Маришуба М. О.</i> Корупційна злочинність в Україні: сучасний стан та основні стратегії протидії.....	123
<i>Резнікова Г. І.</i> Інформаційні технології у незаконній інсайдерській діяльності (криміналістичний аспект).....	135
<i>Резнікова О. І.</i> Проблеми використання віктимологічних даних у процесі підготовки та проведення судових дій.....	150

Трибуна докторанта, аспіранта і здобувача

<i>Шепітько М. В.</i> Форми реалізації кримінальної політики з протидії злочинам у сфері правосуддя	166
<i>Здоровило І. В.</i> Актуальні питання запобігання злочинам, пов'язаним із порушенням правил охорони або використання надр, в Україні.....	183
<i>Зінов'єва І. А.</i> Опосередкований виконавець злочину: поняття та види	197
<i>Калініна А. В.</i> Громадянин як суб'єкт запобігання злочинам, що вчиняються у громадських місцях	214
<i>Куп'янський М. Г.</i> Роль огляду місця події при розслідуванні серійних сексуально-садистських убивств.....	227
<i>Наваляна Я. Т.</i> Кількісно-якісні показники латентних згвалтувань	237
<i>Смоляр Є. А.</i> Прогресивна система виконання покарання в умовах реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.....	249
<i>Тарасенко Ю. М.</i> Щодо впливу внутрушньо переміщених осіб на стан злочинності в Україні	265

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЬ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ
ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА
В. В. СТАШИСА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.
2. Проведення судових експертиз та попередніх досліджень:
 - з дослідження об'єктів інтелектуальної власності (об'єктів авторського і суміжних прав, торговельних марок, фірмових найменувань, промислових зразків, винаходів, корисних моделей та ін.);
 - почеркознавчих;
 - авторознавчих;
 - трасологічних (слідів рук, ніг, взуття людини, вузлів та петель, слідів знарядь та інструментів, холодної зброї, замикаючих пристроїв, ідентифікаційних номерів транспортних засобів тощо);
 - психологічних;
 - техніко-криміналістичного дослідження документів;
 - встановлення механізму пошкодження товарів народного споживання (одягу, взуття, побутової та іншої техніки тощо).
3. Складання фотороботів.
4. Надання усних та письмових консультацій та науково-правових висновків, у тому числі з питань інтелектуальної власності.
5. Підготовка наукових кадрів (аспірантів, здобувачів вченого ступеня кандидата юридичних наук).
6. Наукове рецензування дисертаційних досліджень.
7. Підготовка бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, довідок, добірок, каталогів, науково-практичних та методичних довідників, коментарів законодавства тощо.
8. Надання інформаційних послуг по мережі Інтернет.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

61002

м. Харків

вул. Пушкінська, 49

E-mail: ivpz@aprn.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 715-62-08. Факс: (057) 715-62-08

Підписано до друку 14.06.2016.
Формат 60×84 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 16,04. Обл.-вид. арк. 15,11. Вид. № 1469.
Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Леонов
Тел. (057) 717-28-80

Для нотаток
